

ÚJ PÁSZTOR

MESTERSÉGRE MEGYEK – mondja Demeter az anyjának –, mikor elmúlik tizenkét éves és elhagyja az iskolát. Elmegy a suszter, a lakatos és a kucsma-készítő műhelyébe Demeter. Leskelődik és figyel inasok szobái előtt.

Melyik mesterhez álljon be?

Amit hall és lát mindenfelé, attól szomorú és félénk lesz Demeter.

Végesvégig a völgyben panaszkodnak az inasok mind: – Az én mesterem üt, az enyém nem ad eleget enni. Az én mesterem, ha mérges, bedugja az orromat a csirizbe.

Beszél az anyjához Demeter és mondja: – Várok, amíg találok egy jó mestert.

És keres és vár és halászik nagy buzgalommal. Sikerül is kifogni néha harminc-negyven krajcárnyit a folyóból.

– Halász akarsz lenni vagy tanulatlan munkás?
– mondja az anyja, mikor már a tizennegyedik évét te elhagyja.

– Szívesen mennék már akárminek – felel Demeter –, de ütni, verni négy évig nem hagyom magam. Elég pofont kaptam a tanítótól.

– Nem árt a verés, nem halsz bele– feleli az anyja.

– Várok inkább – felel Demeter és halászik tovább és este az anyjánál eszik vacsorát, aki súroló asszony, mosónő, vasalónő, és mindent csinál az urak házában.

Évek rohannak így ácsorgással, halászással és suhanc semmittevéssel.

Demeter tizenhat éves.

– Meddig vársz, mire vársz? – sürgeti egyre az anyja.

Fáj Demeternek, hogy az anyja nyakán él, és nem akarja ezt tovább, ő tudja legjobban, hogy nem a munkától, az éjjel-nappal tartó, soha meg nem szűnő munkától fél ő, hanem a szolgaságtól. De belátja, hogy az a mester, akit ő várt valahonnan a város felől, nincsen sehol. Elmenne már akárhová, ahol kosztot adnak és ágyat és mosott ruhát.

Valaki mondja az anyjának, hogy Ruzsa, a gazda, erdei pásztort keres.

Hozzája megy.

Mondja a gazda: – Szeptember közepén fölmege a disznókkal az erdőbe. Ott van két karámunk, abban fog hálni éjjel a falkával együtt.

Megbeszéli az újévi pénzt, a pásztorpénzt, melyet a sertések darabja után fizet a gazda Demeternek.

– Fölvett Ruzsa kanásznak, karácsonyig erdőben lesz – mondja este az anyja Demeternek.

A fiú örül. Mert tudja, fenn lesz az erdőben és senki se parancsol neki.

Egyedül lesz falkájával és kutyájával.

*

Harmincegyedikén megy Demeter a gazda udvarába.

Kendering van rajta, román mellény, derekán széles bőrv, lábán szolgapapucs. A bocskort kezében viszi.

Zavart suhancmosollyal fél.

Nem tudja, hogyan viselkedjék az úrral.

Az öreg kanász veszi kezébe a fiút.

Az öreg még csak holnap, elsején megy el, most megmutat Demeternek mindent. Az istállót, az udvart, a házat. A szolgának az ő szolgaságát.

A három vasszeget az istállóban. Az első szeget, ahová a négy ostort kell akasztani. Két szíjostort, rövid botot, a pásztorstort és a kenderkorbácsot, mellyel a kicsi állatokat hajtják.

A második vasszeget, ahová a kötelek jönnek, a har-

madik vasszeget, ahová a kantárszarakat és gyeplőket akasztják.

Megmutatja az ágyat, a letakart lótakaróval, melyben szénával töltött párna van. És zsírszaga és lószerszám- és csizmaszag.

Az ablak szürke a portól, az ablakrésben szegek vannak, lenyírt lószőr és az állatok gyógyszerei. A falon törött tükör, kocsisok borotválkoznak benne vasárnap. Az ágyról, ha fekszik is a kocsis, látni lehet az elkülönített helyet, ahol a malacok vannak. Már elválasztották, őket az anyjuktól. A malacok szalmája mellett a tehének helye, másik oldalon a lovaké. A tehének nincsenek otthon, csak borjaik állanak a jászol mellett. A három ló közül is csak egy áll a helyén, a másik kettő úton van.

A jászol alatt vörös szemű nyulak szaladgálnak, nem félnek sem a ló lábaitól, sem a patkányoktól.

– Itt nem lesz sok dolgod mostan, csak aludni fogsz az állatokkal – mondja Pável.

A nagy ólakhoz vezeti Demetert, melyek tele vannak csontokkal, sárral, ordítással és disznóvereke-
désekkal.

Az ólak előtt az udvaron hosszú cementvályúkból esznek az állatok. Sokan már emésztenek, vakaródnak, dörzsölik magukat a kerítéseken, élveznek, mint a polgárok a gőzfürdőben. Vagy alszanak a sok ételtől, mély álomba borulva.

– Ez itten Áron, aki mindig eszik és még sem kövér – mondja Pável. – Ki tudja, hová megy a sok étel?

A másik vályúnál egyedül áll két disznó. Erős állatok és hasonlítanak egymásra, mint a testvérek. Bőrük csíkos, fekete-fehér sávok vannak rajtuk, mintha ostorból volnának.

– Az ott Tóbiás és az Istók – mondja Pável –, vigyázz rájuk nagyon! Ők a legvadabb disznók a csürhében!

Egy másik disznó odamegy Pável elé.

Lefekszik a csordás előtt.

– Ez a legnagyobb hízelgő a falkában, Jeremiásnak hívják.

Megfogja az orrát Pável és ráemeli Demeterre.

– Nézd-e, olyan a képe neki, mint egy sápadt szőke legénynek.

A csordások végignéznek a disznókon.

– Ez itt Julcsa, ez itt Illés – mondja Pável. – Emlékszel-e majd a nevükre?

– Nem tudom – feleli Demeter, de igyekszik megjegyezni őket.

Az egyik alvó disznó combján lök egyet Pável.

A disznó fölkel, nyögve, álomittasan. Sokkal kisebb, mint a többi.

– Ez Erzsi – mondja Pável –, karácsonykor született, akárcsak Krisztus. Nagy hideg volt az idén, hó sem esett. Az anyaállat a tél miatt nem tudott fiadzani. A malacok se sietnek hidegben az anyjukból kifelé. Soká késett a koca. Azt hittük, hogy meg se tudjuk enni a karácsonyi vacsorát, amit az úr küldött a szobából.

Az öreg Boris volt akkor a szakácsné, akinek magának is öt gyereke volt már, és tudta, milyen bajok lehetnek szülésnél; ő vizsgálta meg a kocát. Reszketett a hasa fel és alá.

– Megfázott az anyaméhe, úgy látszik – mondta Boris.

Végre mégis elkezdte a fiadzást.

Összesen négy malac jött ki belőle.

Én észrevettem ezt az ötödiket a sár közé fagyva. Elnéztük szegényt az ünnep és a sötétség miatt. Én neveltem föl tejen. Bizony, kis görcs volt akkor, mégis milyen nagyra nőtt.

A két cseléd, Mária és Boris odaállnak az óludvar elé.

– Emlékeztek rá, még össze is szidott a gazdám, hogy megmentettem, pedig ebből is lesz ötven kilós sertés karácsonyig – mondja nekik Pável.

Végignéznek még egyszer a disznók felett.

Sűrűn fekszenek egymás mellett. Szuszognak, mint az erdő.

– Jaj! Jaj! – mondja Pável – karácsonykor meghal mind. Egy sem éri meg a tavaszt. Talán én is meghalok addig.

– Fáj magának a karácsony? Mikor levágják a disznókat? – kérdi Demeter.

– Fáj, igen. Megszoktam, hogy élnek mellettem. A karácsony furcsa nap, mert akkor, amikor levágják az állatokat, ugyanakkor születnek újak. Néha, mikor száz disznót is levágnak, s az udvar csupa vér, szőr és forró víz, két-három koca is fiadzik. A ház tele van állatok születésével és halálával – mondja Pável.

– A levágásnál is lesz neked dolgom? – kérdi Demeter.

– Nem, csak a fölneveléssel és a hizlalással. Se szúrni nem kell neked, se a zsírt nem te gyűjtöd be, se a húst.

*

Hátul tiszta, üres ólak vannak.

Az udvaron megszáradt a sár.

– Azok a két másik falka óljai – mondja Pável –, egész évben nincsenek itt, csak karácsonykor hozzák le őket levágni. – Megmondja Pável a román kis falu nevét, ahol legelnek. Ott van nyári fű is és téli makkerdő. Kukoricát is vesznek a kis falutól.

– Akkor még két csordása van a gazdámnak – mondja Demeter.

– Van, de őket csak karácsony után látod. Nem idevalósiak. A kis faluból származnak – mondja Pável.

És mutat tovább.

– Itt a szénapadlás, itt húzzák le a téli ételt a marháknak és a lovaknak. Az istálló mellett kicsi épület áll. Tornyos, zsindelyes teteje van, mint a falusi padlásoknak. Kinyitja azt is Pável.

– Ez az árnyékszék – mondja, idemész te és Mária és a kocsis. Az uraknak van más. Ezelőtt két család lakott ebben a házban. Azért van két árnyékszék. Mikor Ruzsa nagyon gazdag lett, egyedül fog-

lalta el. Úgy osztották be, hogy egyik a szolgák árnyékszékje, másik az uraké.

– Hol alszik a kocsis? – kérdezi Demeter.

– Fenn a szénapadláson. Vagy pedig te mászol fel. Egyiknek lenn kell lenni az istállóban. Vigyáz a borjakra éjjel.

Öreg kutya jön Pável elé, tele van szalmával.

– Tavaly ez volt velem kinn az erdőn, ez is nyugdíjba megy. Te majd kapsz új kutyát valamelyik másik kondástól – mondja Pável.

*

Eljön az este, ludak repülnek asszonyaikhoz hatalmas lármával. Malacok rohannak, csengettyűs állatok jönnek, tehenek csöcséből folyik a tej, a gesztenyefák között, a járdán.

A postás hazamegy üres bőrtáskával. Boltosak kaszát csinálnak, inasok redőnyöket zárnak s esti vizesnyolcasokat hullatnak a földre.

*

Bezárt disznók jajgatni kezdenek, az esti éhség gyötri őket.

Borjak az anyjukat várják.

Az utcán moslék- és vacsoraszag van.

*

A ludak már a vizet isszák, a borjak már az anyjukat szopják. A postás is megvacsorázott már. S Pável mondja Demeternek: – Vidd vissza a borjakat, eleget ettek már, megisszák a gazda reggeli kávéját is.

Demeter visszavezeti őket a jászol elé. Az ólak felől rettenetesen sírnak a disznók. Mintha templomi litánia volna, olyan a disznók esteli jajgatása az étel után.

Pável és Demeter moslékot kevernek. Beöntik a vályúkba. Lihegve zabál a háromszáz sertés. Tolakodnak a vályúk körül, mint vásáron a vásári nép.

A kocsis villával leveszi a tetőről a két nappal ezelőtt vágott herét, mely meleg a naptól, meggyújtja az istállólámpást, fát aprít a holnapi főzésekhez.

Később aludni megy fel a szénapadlásra. Szolgálók kezében megáll a kés, az edények tiszták. Ágyak megvetve benn a házban.

A szolgálólány megvacsoráztatja, lefekteti és megimádkoztatja a gazda kisfiát.

*

A konyhában leterítve a holnapra vetett kenyér. A két lány megágyaz magának a földön. Konyhapallóra vastag zsákot húznak.

Ide terítik a lepedőt. Egy szalmazsákon alszanak mind a ketten. Lámpa mellett fészülködnek, hosszú hajuknál csak az ingük hosszabb.

Pável és Demeter is lefekszenek.

Az istállólámpa a tetőről lóg lefelé. Lehet látni tőle az állatokat, hogy állnak-e vagy fekszenek. Szemük csillogását, farkuk járását is látni.

A jászol alatt nyulak szaladgálnak a lovak lábai között.

*

Demeter a tetőre néz, a szénapadlás száját nézi, az éjjeli pókhálót a falon. Egy-egy patkány mén el az állatok lábai között, nyúl kúszik, sündisznó, légy züm-mög az éjjelen át.

Ahol a trágyát dobják ki, a nyitott faablakon keresztül, látni egy-két csillagot is.

Demeter az ablakra, a csillagokra néz unalmában, de nem alszik el.

Egyik ló is ébren van, áll egész éjjel.

Idegen helyen alszik Demeter és nem az anyjánál. Idegen udvarban élt egész nap és más kosztot, mint eddig. Ezért nem alszik. Újévi pénzre gondol, ostorra.

Új kutyára. Milyen lesz?

A falkára gondol, amelyet már úgy ösmer, mint az embereket a faluban.

Pável eddig mozdulatlanul feküdt, Demeter azt hitte, alszik, de most mozogni kezd a szalmán. Jobbra-

balra. Recseg és nyög a szalma. Pável is nyög. Akármerre fordul, a nyögés nem szűnik meg.

Jajgatassá lesz.

A ló hegyezi a fülét.

Fölijednek az állatok.

Furcsa hang ez. Kürtökön át dudál így a téli szél.

– Pável, Pável bácsi, mi van, rosszul fekszik?

– Nem, csak aludj.

Újra elcsendesedik.

*

Egy-egy légy úszik az éjben.

A ló rúg egyet, seper a farkával.

Pável újra jajgat és újra beszél.

Demeter is hánykolódik a helyén.

Pável figyel Demeterre.

– Te se alszol? – kérdi.

– Nem.

– Előbb se aludtál?

– Nem.

Demeter felkel, felmászik a tetőre, fölcsavarja a lámpást. Leül a szalmára. Pável mellé. Pável fekve marad, beszél.

– A pénzemre gondolkodok folyton, nem tudok aludni. Mennyi pénz fordult meg a kezemen, mióta itten vagyok!! Mégis milyen kevés! Kitesznek és semmim sincsen!

– Nem miattam küldik el? – kérdi Demeter izgatottan.

– Nem, te nem tehetsz róla. Nem vagyok már elég gyors ember, vén vagyok, azért küldenek el. Ha nem jössz te, jön más fiatal pásztor.

– Te úgy kezdesz most élni, mint én negyven évvel ezelőtt: ugyanannál az úrnál. A testvérem vagy, fiam.

– Annyit mondok, soha ne higgy a gazdagoknak. Soha! Soha! Engem is becsapnak mostan. Azt ígérték, hogy maradhatok továbbra is.

Beszélgetnek egymással az új csordás és a régi csordás a belépés napján és az elbocsátás éjjelén.

Hajnal van már.

Mondja a csordás Demeternek: – Eriggy aludni álmos leszel holnap.

Demeter lefekszik.

*

Mária, a szobalány és Boris, a szakácsnő sem alsznak Pável miatt.

– Mért nem hal meg az öreg cseléd, mikor elküldik helyből? – mondja Boris.

– Meddig volt itt Ruzsánál kanász? – kérdi Mária.

– Negyven évig. Negyven álló esztendeig keverte a moslékot a gazdagoknak!

*

Szénapadláson a kocsis is Pávelen töpreng.

Mindenki, aki ebben a házban dolgozik.

A napszámosok és favágók is házon kívül.

Az egész őszi, éjjeli ház Pável szerencsétlensége körül forog.

– Nyerészkednek rajtunk! Lenyúznak minket! – gondolják valamennyien.

*

A gazda alszik. A hét vastag tehénről álmodik, mint annak idején sok ezer évvel az egyiptomi király.

Neki nem kell senki, hogy megfejtse az álmot. Tudja ugyanis, hogy mit jelent ez: övé lesz a hegy, az erdő és a falkák mind.

*

Másnap a reggelit még ott eszi a háznál Pável. Kenyeret aprít a tejbe.

Kínlódva eszik.

– Nem adom oda az egész pénzt, – mondja a gazda – jó lesz neked, ha nálam van.

Rossz fiúkkal és részeges emberekkel szoktak bánni így. Pável nem zúgolódik ellene. Nyomja a régi szolgai alázat őt. Negyven esztendeje.

Még azt sem meri megkérdezni, hogy mennyit fizetnek neki még.

Átveszi a pénzt és csendesen, szemérmesen issza a pálinkát, amit töltöttek neki.

– Még?

Fél még kérni. De a gazda tölt máris. Megint.

*

Aznap elhozza a gazda a kutyát is, kicsi fekete hím-kutya, a kétkerekű bricska tetején ül és leugat mindenkire. Fél. Megkötözték láncsal, mint rabot hozták ide.

Vadidegen udvarban van olyan arcok között, melyeket sohasem látott, házban, melynek a szagát sem érezte soha.

Véres hangon ugat, és senkit sem enged a maga közelébe.

Összefut az udvar a hangjától, mindenki bámul és nevet. Milyen kicsi és milyen mérges!

Demeter nézi a kutyát, aki neki társa lesz kinn az erdőben. Közeledik hozzá. Nyúl feléje. A kutya kezéhez kap.

– Vigyázz! – mondja a gazda – kicsi fogai vannak, de olyan élesek, hogy egy-kettőre keresztülharapja a tenyeredet.

Az egyetlen ember, akihez bizalma van, a gazda, akit már látott a régi pásztorudvaron az ottani gazdájával.

Aki valami kövér, fekete nagyúr lehet, mert többször megugatta hiába. Leintették és elkergették mindig.

A gazda leemeli a kutyát az ülésről, viszi be a konyhába, enni ad neki. Durva kenyérfalatokat dob eléje.

– Bárány mellett volt, de majd megtanulja a disznókat is – mondja Demeternek.

A kutya először az asszonyokat szokja, akik enni adnak neki. A puha, tej- és júhszagú, kötényes és lágy mellű asszonyokkal hamar barátkoznak mindnyájan az állatok.

De csakhamar megtudja azt is, hogy Demeter füttyszavára kell hallgatni neki.

Még nyári csöndesség van, és hosszú nap az utcason, mikor indul a falkával és a kutyával Demeter.

Túrót visz magával és egy hétre való nagy kenyeret.

– Ha meleget kívánsz, főzz magadnak levest, itt van levesrevaló – mondja neki Mária, mikor átadja a kenyeret.

És megmagyarázza azt is, hogy hogy kell levest főzni kinn az erdőn.

Az állatok először a községi legelőnek iramodnak, amerre tavasszal mentek füvet legelni. Nagy sík vidék ez, éppen az ellenkező irányban a hegyektől és az erdőtől.

Demeter szalad utánuk és egészen az utcasarokig kell futnia, amíg eléri a főkolomposokat: Tóbiást és Istókot.

Vissza!

Kibontja a karikás ostort, elzárja vele a járdát és a kocsiutat. Gördül az erdő felé az egész disznófalka.

Egyesek még széjjelkalandoznak, járdára mennek, gyümölcsmagot keresnek, úgy harapják ketté, mintha kavicsot zúznának széjjel.

A kutya, amikor meglátja és meghallja az ostor hangját, szintén munkába áll és összejátszik Demeterrel.

– Jól van, jól van – mondja a gazda, mikor látja dolgozni a kutyát –, nagyszerű kutya lesz ez.

Nemsokára leérnek a falusi folyóhoz.

Itt szaladnak le a nyájak és az esti tehének inni az alkonyi folyóhoz. A lovak is itt fürdenek a fényes, meleg délbén. Itt kínlódnak föl a homokos kocsik, látszanak a mély és éles kocsinyomok a folyódombon. Egy csomó disznó lerohan a dombról, a kutya leszalad utánuk és fülüknél fogva hozza fel őket. Kicsi, hegyes, fehér fogaival nagyokat harap rajtuk. A csorda törzse máris az út közepén halad, és csak a lázadókkal kell elbánni. Ezt a kutya nagyszerűen végzi.

Elérik a hídfőt és szépen keresztüllépeget rajta mind a háromszázhusz állat. Nemsokára elhagyják a falut, a földeket és az erdei útra térnek, melyet még ösmergyerekkorából Demeter.

Fenn a magasban hegyről hegyre mennek és nézik a termést.

A makk potyogóban van és néhol oly sűrűn hull, mint a zápor.

– Nemsokára tele lesz a föld, teleesi az erdőt a makk – mondja a gazda.

– Kár, hogy nincsen még két falkám, az idén ezer disznónak is lesz jóllaknivaló ezen a hegyen – gondolja magában.

Azután mutatni kezd Demeternek:

– Ez a legszélső határ, innen tovább ne menj velük, mert messze lesztek az itató vizektől – mondja.

Félóra múlva elérnek a patakhoz, melynek alsó völgyi részeiben sokszor fürdött Demeter, s amely fenn valamivel cigányosabb és ugrálóbb, mint lenn a völgyben.

Kinyitják a karám ajtaját, látni az egyedüliséget, a szürke, esőtől ázott túrásokat, melyek évekről és erdőről beszélnek mindenütt.

A karámban egy esztendő óta senki sem járt, még cigánylegény se mászott be.

Pókok ütötték föl sátrukat mindenütt. Egy-egy légy már nyár óta szárad hálójukban.

Demeter letakarja a kenyeret, s megy legelni a csordával.

A gazda otthagya a fiút egyedül, a disznókkal és a kutyával.

*

Pável elmegy a mézeskalácsoshoz, aki fehér lisztből szíveket süt, s akinek a háza tele van darázzsal a méz miatt.

Nála télen-nyáron mindig egyforma hőség van. Folyton keni, süti a kalácsot mézzel, festékkal, tojással. A vastag kemence megtelik velük egészen.

Úgy ülnek a kemencében a szívek, a kalácsok, mint a csirkék a kotló alatt.

– Engedj aludni a te házában – mondja neki Pável –, kiviszem érte a sátradat a piacra, segíték rendezni a kalácsokat is.

– Alhatsz itten – feleli a mézeskalácsos.

Ösmeri Pávelt jól, tudja, hogy nem kell félteni tőle a kalácsokat, a mézet és a festéket.

– Kimennék veled a vásárookra mindig eladni, vigyázni az árura – mondja Pável.

– Az idén egyedül is elég vagyok – mondja a mézeskalácsos –, a sík földön rossz volt a termés, a hegyek sem jártak jól az idén a nyári bárányokkal. Nincsen pénz sehol Erdélyországban. Pang a mézeskalácsos bolt.

– Nézz ide – mondja a mézeskalácsos és fölnyitja a ládákat, pukkad minden a kalácsoktól. – Ez már fél-éves áru, még nem adtam el. Csak kipakolom és bepakolom. Azért Tordára, Zámba, Facsetre elviszlek magammal, mert ott van sok nép. S Facseten a cigány utcában lopósok a gyerekek nagyon.

*

A mézeskalácsosnak nincsen felesége. Asszonyait a nagyvásári alvóhelyeken szerzi. Nem kell félni, hogy zavarja Pável házasság közben.

Alhatna Pável is benn a kalácsokkal együtt.

– Én inkább kimegyek az istállóba – mondja a csordás.

Megszokta már lóval aludni, mint ahogy Krisztus is beletörődött abba, hogy istállóban kellett megszületnie.

A mézeskalácsos istállójában kicsi vásáros ló áll, aki jól tud vinni sátoros kocsit hegyen és sík földön.

Az istálló falairól leesett a vályog, a lyukas fabordákon keresztül fúj a szél. A vásáros ló tűri ezt. A rossz utat is tűri ő az erdélyi vásárok felé.

Néhány láda van még a szűk istállóban. Tyúkok tojják a tojást, vagy kotlanak.

– Nincsen ottan helyed, agyonrúg a ló – mondja neki a mézeskalácsos.

– Dehogy, dehogy.

És helyet csinál magának a földön. A kis ló egész éjjel eszi a szénát, Pável lenn a földön töpreng, rágja a bizalmatlanság, a félelem az úrral szemben.

– Elmegyek hozzája reggel a pénzemér, jobb ha nálam vagyok – gondolja magában.

Benyit a gazda udvarára reggel, melyhez nemrég még ő is hozzátartozott.

Idegen, ügyes-bajos ember már itten.

Az emberek, az udvar emberei, a dolgozók, a serények, megkérdik tőle:

– Mit keresel nálunk?

– Jöttem, hogy kifizessen az úr, azt akarom, hogy nálam legyen a pénzem.

Boris fölszalad a szobába.

– Az úr nincs itten, de hazajön nemsoká.

Pável lézeng az udvaron, nézi a gazdaságot, a két magányos borjat az istállóban. Az őszi kertet.

Mária csirkéket vág. Vére alól sóhajt a csirke. Elengeti Mária a földre, halálkínjában bukfencezik.

Az egyik csirke már csak alig egyet-kettőt vergődik szárnyaival, a másik most kezdi el a haláltáncot, a harmadiknak rosszul vágja el a torkát Mária és fut, fut, fut a halál elől. De nyakából kifolyik a vér és le-roskad. Mária fölemeli a földről és továbbvágja, mint a megkezdett vásznat.

Megérkezik az úr és Pável bemegy véle a szobába.

– Miért jöttél, Pável? – kérdi az úr.

– A pénzemér – feleli Pável.

– Mér, tán félsz, hogy nem adom meg neked? – kérdi az úr.

– Nem, de jobb, hogyha nálam van. Tudom, hogyan gazdálkodjam vele.

Az úr a szekrényhez lép, kivesz egy kis dobozt, kinyitja.

Borítékok és pénz van benne. A bankók vastagon összehajtván, mint az asszonyoknál a vásznak. Egy gyűrű is van a szekrény alján. Halott ujjáról húzták le, gazdag halottéról.

Kivesz a tízesekből pénzt, leszámol belőlük párat.

– Nesze – mondja a kondásnak.

Pável átszámolja pénzt, de nem akar kifelé kotródni.

– Mire vársz? – mondja a gazda.

– Nem elég – feleli Pável.

– Hogyhogy nem elég, azt hiszed kellenek nekem a te forintjaid?

– Még tíz forintot kapok – mondja.

– Nem kapsz te semmit, fenéken rúglak. Nem tudsz már számolni, meglágyult az eszed? Ide figyelj számolok veled.

– Kétszázhetven disznó volt.

– Háromszázhusz disznó volt! – ordítja Pável.

– Erigy innen, mert kiváglak!

Mint egy vadászkutyára, kiabál rája.

Pável előtte áll, vár.

Kimegy. De az ajtónál áll. Annál a barna arcú ajtónál, melyen belépni csak akkor merészel szegény ember, ha újév van, vagy pénzbeszedés és pénzosztogatás.

Most nincsen semmi ilyen pillanat és favágás kezdete sincsen, mégis be mer lépni Pável.

– Ejnye, hát be akar csapni az úr ötven disznóval?

– mondja engedékenyen. Az úr hatalmas ember, fölugrik és lök egyet Pávelen.

A kondás lódulna már kifelé, de az úr nem hagyja. Nyakára vág, mint a hentes.

– Ki! Ki! Mars ki! – ordítja véres szájjal.

Kirántja az ajtót, vezeti, hajtja kifelé a csordást.

Az ellenáll neki, mint a garázda ökör.

A gazda taszítja kifelé, a lépcsőkön lök egyet rajta, a földre vágódik, föl sem hagyja kelni, fölemeli maga. Kinyitja a kaput és kidobja a ház elé.

A csordás vérzik. Vajjon mitől vérzik?

Az úr öklétől, vagy a kőlépcsőtől? Holnap már senki se fogja tudni, mi az a vörös a földön. A csirke vére-e, vagy Pável vére?

Fölemelkedik, letisztítja magát a portól, megméri a sebét.

A két cseléd kilesekedett a konyhaablakon, mikor a gazda kiverte Pávelt. Moccani sem mertek. Két némbert!

Azután a kertbe megy az úr. Boris lassan fut utána. Figyel a kertajtón, hogy nem jön-e vissza. Mária ezalatt kiszalad a kapun. Segít letisztítani a csordást. Ránéz a pásztor vére a földön. Fölemel valamit. Pável pénze beesett a vérbe.

– Még elveszti ezt is, tegye el – mondja Mária.

Pável begyűri a véres tízesbankókat a bőrövébe. Boris int, hogy a kert végéről közeledik az úr.

– Menjen már innen, menjen már. – mondja könnyörgő asszonyi szívvel Mária a csordásnak.

De Pável ott marad sokáig.

Nem lép be a kapun, csak vár. Vár a ház előtt.

*

Fönn az erdőben megösmer Demeter mindent, az erdőt, a hegyet, az állatokat. Fölmegy a hegy tetejére, ahonnan el lehet látni végig a hegyet, a patak futását, az erdő kiterjedését.

Tudja azt is, hogy kell vezényelni a kutyáját, s a csordában sem ösmeretlen előtte egy disznó sem. A névtelen disznókat újra kereszteli. Tóbiásra és Istókra vigyáz nagyon, ahogy Pável megmondta neki. Ketten fogukkal, testükkel, nagy erejükkel elfoglalják a legjobb területeket maguk körül. A többiek félnek tőlük, mint a fűrjek az aratók éles kaszájától. Tóbiás és Istók már lenn a völgyben is több moslékot evett, mint a többi. Itt is több erdőgyümölcs jut rájuk.

*

– Mi van ezekkel, megbolondultak ezek? – gondolja magában egy napon a pásztor.

Egy percig sem tud leülni a földre.

Tóbiás és Istók, a két vérmes disznó kicsapnak a fal-kából. Rohannak a szabad erdő felé.

Demeter már csak a hátsó lábukat látja, a farkuk hegyét és a rohanásuk hangját az erdőn át.

– Utána! – ordítja a kutyára dobogó szívvel.

Az megtölti ugatással a mély erdőt.

Hozza vissza a két lázadót. Mint a zsandár.

Újra a csorda szélére csempészik magukat és kitörnek megint.

Hétszer is utánuk lódul a kutya. De már öt sem tűrik maguk felett. Tóbiás lök rajta az orrával, hogy hármat gurul a földön.

– Ez a két zshivány egyszer még átharapja a kutya nyakát – gondolja rémülten a csordás.

Rohan feljük. Nagy karóval ver rájuk. A két lator a csürhe közepére rohan az ütések előtt.

Demeter a kutyával újra elfogja őket, hátsó lábukat kötéllel erősíti meg.

A kötelet a fához kötözi. Elhatározza, hogy mindaddig rabságban tartja őket, amíg észre nem térnek.

– Mit akarhatnak ezek erre? Az erdőben van ezer irány, s ők mindig ugyanarra mennek. Mintha szökni szeretnének és tudnának erre egy utat. A többi disznójának olyan egyszerű a lelke, mint a népmesében az emberek, de ennek a kettőnek zezzugos és sejtelmes lelkét nem érti Demeter.

– Holnap megnézem, mi van abban az irányban, amerre Tóbiás és Istók akartak menni.

Így is tesz.

Korán kel másnap. Még sötétség van, de nem gyújt világosságot, nehogy meghallják a barmok. Csak a kutya veszi észre.

– Pszt! – inti le. Kotródik vissza a hálólhelyére.

Szökik a barmai közül, nehogy meglássák, hogy talpon van, mert akkor ők is könyörögnének ki az erdőre.

A karám mögött meglehetősen hallja a csendet és az állatok szundítását.

– Becsaptam őket – gondolja nevetve. És szökik az állatai közül.

Rohan Tóbiás és Istók lelke után a girbe-görbe erdőn át. Még sok sötétség van a földön, s csak annyi pitymallás, hogy látni az erdőt.

Minden áll, a levelek füle sem mozdul. Még a madárszó is csak egy félóra múlva veszi kezdetét. Csak a makk hull egyre, koppan és motoz a gallyak között, elgurul a földön.

Levél hull nesztelenül, mint az eső.

Demeter szalad fölfelé a hegyen. Hegyeken völgyeken rohan, ahogy csak fiatal fiú tud futni felfelé és lefelé.

Még nem lát semmit a két vaddisznó lelkéből, csak a fekete lelketlen erdőt.

Már félóránnyira rohan a falkától. Kezd félni.

– Tóbiás és Istók.

– Zsiványok!

- Kitörnek az ólból!
- Leütik a kutyát!
- Szörnyethal!
- Föllázítják a csordát!
- Ellenem!
- Farkasok támadják meg őket!
- Emberek lopnak ki belőlük kettőt.

Ijedt gondolatok szaladgálnak benne, mint a patkányok a fogóban. Rohan.

A kíváncsiság még mindig nagyobb benne, mint a félelem. S nem fordul vissza.

A nap idáig mint egy kikelőfélben levő csirke emelkedett a szénaboglyák szélén. De most már éget az erdők alatt.

Jaj! Ha kitörnek a karámból!

Jaj! Ha megölték a kutyát!

Mi lesz velem.

A rémület recseg benne, mint bocskora alatt a száraz erdő.

Már kezdődik a sűrű makk, talán emiatt akartak kitörni Istók és Tóbiás.

Öt percig megy, aztán kocsizörgést hall. Parasztkocsi.

A kenetlen kerekek kínosan és recsegve mennek az őszi dűlön.

Lány ül a kocsin. Fáért van az erdőn. A szoknyája vörös. Ilyen szoknyarongyokkal kötik össze vásári csirkék lábait román vásárokon.

A lány mellbimbója átszúr a blúzán.

Mint az őzbakot a nőstényszag, úgy csapja meg őt is a lány az erdőn.

– Odamegyek, szóba állok veled, hátha. Erdő belsejében könnyű megkapni a lányt, nem néz egy erdőszögletből sem vénasszony.

Erdőtől, asszony közelségétől szívdobogást kap. Gyáva lesz. Odamegy hozzá és beszélget vele fáról, munkáról és szürke dolgokról.

– Nem tudod, Szabina, vannak-e arra fel erdők, ahol sok makk van? – kérdi tőle.

– Vannak, persze, hogy vannak. Egészen sűrű a föld. A lány lihegve dobálja fel a fát.

Demeter ijedt lesz, nem jut eszébe több szó.

Ez már a tizedik lány, akivel találkozik egyedül erdőn, mezőn. És nem tud, nem mer csinálni vele semmit. Pedig kéne, de hogy kéne! Megeszi a fene őt!

Demeter elfelejti a csordát, a kutyát, a gazdát az anyját, csak a lány piros szoknyáját látja. Ettől is reszket.

– Kinek viszed a fát? – kérdi Demeter.

– Fuvarba viszem, segíts te is, és ne beszélj annyit.

Arcán kínt látni a nehéz hasáboktól, s nincsen kedve beszélni neki.

– Ilyen erős lánynak nem kell segíteni – mondja Demeter és belecsip a karjába.

Szabina hátralöki.

Demeter bátrabb lesz.

– Erősebb vagyok nálad.

Kezdi csavarni Szabina kezét.

– Menj innen! – kiabál rája a lány dühösen – nekem nincs időm itt játszani veled.

Demeter nem tágít mellőle. Mint egy lécs áll a lány előtt. Nem hagyja dolgozni.

A hatalmas lány dühösen földhöz vágja a gyenge fiút.

– Ne tarts föl, ma késő délutánig még egyszer akarok fordulni az erdőn.

Úgy szól rá, mint a siető asszony a kisfiára, aki lábatlankodik a szoknyája előtt.

Nem törődik vele, csak munkájával, a fával.

A pásztor csendesen, megjuhászkozva ül a földön, ahová Szabina nyekkentette.

Szemléli a dolgozó lányt.

Azután fölkel ő is és rakja ő is. Mintha a lány öccse volna és véle együtt jött volna ki az erdőre.

Még a kocsit is segít megindítani.

– Holnap is kijössz? – kérdi jámboran.

– Holnap is, egész hónapban fuvarozni fogok.

– Hol leszel? Segítek neked. Én pásztor vagyok a hegyen, van időm elég.

– A feszületes úton jövök, ott van száz méter fa, amit én viszek le a raktárba – feleli Szabina. Eltűnik a lány szoknyája, Demeterben újra megindul a félelem.

A tolvajok!

A farkas!

A zsvány disznók!

Rohan mint a bűnös ember hegyek görbeségén át.

Néha megáll. Figyel, hogy nem hall-e valamit a csorda felől.

Jön is errefelé lárma, de nem tudja, mi az. A szél hangja, vagy a patak hangja, vagy a kettőnek az öszeolvadása lenn a völgyben. A karám irányából csönd és bizonytalanság.

– A farkas. – Az eltűnt farka.

Semmi. Csak a völgyi szél seper, a levelek zörögnek.

Miért nem sírnak legalább? Ha éhesek.

Vagy üres a karám?

Szalad, fölbotlik a makkban és a levélben.

Egyszerre, tisztásra érve, háromszázhusz torokból fölhangzik az éhes sertészene. A hang iszonyú. Visszacsapják a hegyek.

Mint a templomban a kórus hangja. Kihallatszik az erős disznóké, Tóbiásnak és Istóknak a hangja. Főkántorok a disznócsordában.

– Éhesek! Nincs semmi baj! Itt vagyok! Jövök már! Zabálhattok kétszeres erővel! – kiáltja Demeter.

Kirántja a fareteszt a karám ajtajából. A kutya ott áll harapásra készen. Rendet tartott az éhes disznók között.

Elfütyüli az ajtóból és a farka fogaiival és lábaival nekiront az erdőnek.

*

Előveszi ő is a kenyeret és a túrót, amit más vidékről hoztak, más turmák alól, ahol juhok csepegtették ki magukból a tejet és a túrót.

– Hogy megijedtem félelmemben – gondolja Demeter –, hát jön ilyenkor farkas? Van annak még ennivalója fenn a járhatatlan hegyeken, kicsi vadak, nyúlhús, borzhús, őzek. Majd bolond lesz, kockáztatni a bőrét a kisebb hegyeken vagy lenn a völgyekben.

– Még ember sem lophat disznót a farkából. Ha egyet kivesznek, kést sejtenek mind és hörög az egész farka. Még harapnak is, ha nagyon ijeszti őket.

Ha nem is lelte meg Tóbiás és Istók lelkét, de találkoztott a lánnyal és piros szoknyájával s talán-talán lesz mégis valami a fák között a magányosságban.

Mely jobban hallgat, mint egy ágyas szoba lent a faluban.

*

Még sohasem volt szeretője Demeternek. A faluban félénk kamasznak ismerik, aki ha a libalegelőn lánnyal találkozik, ahelyett, hogy incselkednék véle, hát el-sápad, vagy kivörösödik. Olyannyira hallgataggá válik, hogy már szájukra veszik miatta a lányok: „Helyre fiatalember volna” – mondja az egyik. – „Igen, csak-ugyan szemrevaló legény, de nem tud lányokkal bánni. Hát mégis inkább mulya” – feleli a másik.

– Ugyan már ne beszélj, – inti le a többi.

Azok a lányok, akikkel annak idején egy padban ült az iskolában, vagy akiknek sűgással segített, próbálják megvédeni. Elmondják, hogy milyen jól tudta az egyszeregyet, és a verseket úgy mondta fel mint a vízfolyás.

– Az már régen volt – felelik a könnyen csúfolódók. – De látod, hogy most a táncba sem mer megszökni az anyja mellől.

...Demeternek persze sejtelve sincs róla, hogy a fonókban, táncban ilyeneket mondanak róla. Ő lát-szólag továbbra is csendes, szófogadó, nem is legény, hanem gyermek. Csip-csup sihedermunkákkal keres valamit, azt az utolsó fillérig odaadja az anyjának. El is számol vele. De mindez csak a felszínen van így. Valójában Demeter lelkében vihar előtti csend van, mint mikor a néma szavak után kapdos s beszédre készül. Valójában Demeter éjszakánként nem tud aludni. Száját csucsorítja, derekát ropogtatja, párnáját öleli, mert lányokon jár az esze. S Demeter szempillái megnőnek, pillantása kisarjad alóla, mint a frissen elvetett tavaszi búza. S keze is határozottabbá válik. Száján el nem vetett csókok élnek és ott van Valéria, a boltos lánya, aki egyidős vele.

Meglátja az ácsorgó fiút, megpillantja rajta a csó-

kokat, az ő szája is tele van csókkal. Az ő szája is bizserog, alig bírja ki már, ő is tudja, mi a legszebb a világon.

*

Demeter sokszor dolgozott Valéria apjának. Bolti koscsival húzza az árut az állomásról, amely tíz kilométernyire fekszik a völgyi falutól.

Egyszer marhasót zúz a bolt közepén nagy kalapáccsal. Valéria a pult mögött ül a barna boltban. Mint egy virágszál. Nincs otthon a boltos. Délután van. Se ünnep nincs, se piac, se forgalom a boltban. Ami van, az hatosos kaszák, kiszolgálja Valéria is.

A boltos tán éppen sertésüzleteken töri a fejét, tán búzaüzleteken. Talán a városban van áru miatt.

– Gyere ide – mondja Valéria Demeternek. A fiú leteszi a kalapácsot a sóra.

Valéria a kasszához hívja Demetert.

Azt hiszi, a boltos lánya szalajtani akarja valahová.

A leány váratlanul kinyitja a két karját és becsukja maga közé a fiú fejét. Demeter hirtelen azt hiszi, hogy bokor szagos virágba esett a fejével.

És csókol és csókol a fiú.

Soha, soha nem merte volna megtenni. Nézett a lányra áhítatosan, babonás suhancszemmel, mint szűzmáriára, a szép, mosolygó pásztorkisasszonyra, a jobb módú parasztok ágyai felett.

De azért volt Valéria a gazdag boltos leánya, hogy ő kezdje el, hogy ő legyen bátor.

Nem is marad más Demeternek a lányból, csak egy csokor csók, váratlan csók. Elválasztja őket a só, a cukor, a lány apja s Demeter szolgasága. Valéria a csókok után nemsokára jegyben jár a jegyzővel, az elég öreg úriemberrel, akinek foga elől nem fog, hanem porcelán.

A boltos lánya nem beszél többet Demeterrel, úgy jár mellette, mint más szolgák mellett. Vagy nem mer beszólni a jegyesség miatt?

Szép tavaszi nap van. A násznép már megérkezett Valéria esküvőjére. A máskülönben zsákkötényes hetesek lehúztak magukról minden hétköznapit: lovuk kantárszárát zöld ággal díszítették, fejükbe pörge kalapot nyomtak. Parádés nap ez a mai, parádés kocsi-soknak érzik magukat ők is. A bakon ülve, az árnyékban koronás borralalóra és ingyen pörköltre várnak.

Demeter a jószagú Valériára gondol s a csókokra, amiket a leánytól kapott, és azokra is, amiket ő adott a lánynak. Sajgó dühvel gondol a vőlegényre s lesütött fejjel járkal a tömeg között. Hallgatja, hogy miket beszélnek az emberek Valéria apjáról, a jegyzőről és a lányról.

– Nekem ne meséljete Genadi Miklósról. Hiszen én még taknyos korából ismerem! Nálunk volt segédjegyző. A mesterségét a mi kis falunkban kezdte – mondja egy rekedt hang a deszkakerítés mellett.

Demeter közelebb hajol. Szeretné tudni, hogy ki ez a szúrós, gúnyos hangú ember, de az egymás hegyénhátán álló lakodalmazókra kukucskáló tömeg eltakarja. Csupán börmellényéből lát valamit.

– Nálunk tanulta meg először, hogy a jegyzői bukásának mindig meg kell telni... És hogy az írástudatlan ember jámbor ám nagyon... Reszket az úrfélettől... Be lehet hálózni barátságos szóval, ha meg rákiáltanak, hogy az ujját bökje valamelyik rubrikába, hát betintázza és odaböki... Kétszer is be lehet hajtani rajta a legelőpénzt, meg az adót... Nálunk is szerezte az első ezresek, a többit meg itt...

A gúnyos hangú ember nevetni kezd, majd nevetése viharos köhögéssé keményszik, annyira, hogy a háta is megborzong belé.

Demeter már tudja, hogy az Lirnya Liviusz, a járásbírósi írnok. Így senki sem köhög a faluban, csak ő. Diákkorában kenyéren és vízen kellett élnie, hónapos szobájába befolyt az eső. Hát a tanulást is abbahagyta és írnok lett belőle. Most pedig a háta úgy rázkódik és borzong, mint valami tűzhányóhegy.

– Genadi Miklós füttyül arra, hogy gazembernek tartják – folytatja a gúnyos ember. – A markába ne-

vet! Inkább büszke arra, hogy hány háza van! És hány pálinkafőző üstöt bérel másokkal együtt.

– Biztosan hozzáérszakolták a lányt – szól közbe valaki. – Valéria legalább húsz évvel fiatalabb nála.

Az írnok gúnyosan leinti:

– Fenét! Nem volt ott a lány részéről semmi ellenkezés, sírás-rívás, könyörgés. Inkább még bukott a jegyzőre. Szereti ám a kicsi a kényelmet, a cukrot, az édességeket. És a szép ruhákért, meg az arany-ezüstneműekért egyenesen bolondul. Imád, ha délig aludhat, megköveteli, hogy ha fölkel, legyen tiszta, keményített fehérneműje, s fogják be a lovakat, mert idehaza únja már... És ezt mind megkapja a jegyző mellett. Meg aztán – a papának is nagyobb lesz a boltja, ha Genadi Miklós a vő. Üzlet ez, boltocska, házasság-boltocska, amit nem a piacon, vagy a kocsmában kötöttek, hanem az anyakönyvvezető meg a pap előtt.

– Ráfizet még az a lány erre az üzletre – szól közbe ugyanaz a hang –, mert a jegyző meg fogja csalni.

Az írnok kacag:

– Ne féltsétek a kicsit. Visszaadja a kölcsönt. Tíz-szeresen visszaadja!

– Jól is teszi – kacagnak mások is.

Demeter jóllakik a gúnyos beszéddel, és mintha a lakodalomtól is megcsömörlött volna. Hazaoldalog. Lefekszik a lócára s falnak fordul, mint akit elért a málária.

S hetek múlva is Liviusz kaján arcát látja maga előtt.

S Valériára később is úgy gondol vissza, mint aki a családjának foglya: akár az enyvvel fogott őszi seregély, a házasság cifra ketrecében ül, vidáman fürdik, lubickol, cukrot vesz gyöngyfogai közé, bemártja csőrit az édes vízbe, de a szíve bánattal van teli... Ki kéne egy kicsit az ajtócskáját nyitni, hátha kirepül?!

Néha így látja Valériát.

Máskor meg gyűlöli a kis, cifruvás dögöt.

Így telik el egy teljes év. Torlódnak, gyűlnek benne az egymással ellentétes gondolatok. Közben lassan –

anélkül, hogy észrevenné – meggyógyulnak benne a fiúi bánatok, a siheder seb.

*

És most, már holnap, már holnap feljön az erdőbe Szabina, az erdei lány, akinek piros szoknyája van és a piros szoknyából kilátszik két barna lába.

Demeter az őszi ég alatt fekszik, mellette a csattogó fogú fiatal falka legel, s csak a kutya pislant rája egyszer-egyszer. A pásztor a derekát ropogtatja, mosolyog, a tavaszi dolgokat veszi számba. Az emlék olyan benne, mint a rezgő pókháló, vagy mint a víztükörben csillogó kép. Egyszerre két asszonyra gondol: egy fehérre és egy barnára, egy soványra és egy tömött húsúra: Valériára és Szabinára. Képzeletének ladikja hol erre, hol arra fordul, míg végre bevonja evezőjét, és most már hű marad Szabinához. Megpihen az emlékképe mellett, mint valami búcsújáróhelyen. Milyen is a kedves? Fekete, olajbarna arcú, pajkos-nevető szájú. Melle előre domborodik, mint a nád dárdabuzogánya a tó vizében. Pillantása merész. De én nálánál is merészebb leszek! Hiszen nem vagyok már gyermek! Karomon megsokasodtak a bogok! Legénytollam már borotválni való, komoly. Hát akkor vegyél te is komolyan engem!

Szabinám, légy velem kedves! Ne bolondozz! Hiszen a szerelem nem bolondozni való.

Beleestem a csókbokorba – gondolja később. – Ahol minden egyes virág szívalakú volt, de mire kikászolódtam belőle, a bokor csalánná változott és égetett... S egy egész évig sajgott utána...

Most azonban nem engedem, hogy a szerelemben így bánjanak velem! Hiszen felnőtt vagyok, idősebb lettem. Van állandó kenyérkeresetem. Az történik, amit én akarok. Nem engedem, hogy kinevessenek!

*

Már nem a makkerdő sűrűsége, a patak vagy a falka irányítja Demetert a háromszázhusz disznóval, hanem Szabina, az asszony.

Ott vannak másnap a feszületes út közelében.

Véletlenül szerencsájuk van a disznóknak, makk fekszik arra is elég. A föld, a nagy őszi asztal, teli van az erdő kemény gyümölcsével. Egy recsegés és ropogás az erdő az állatok zabálásától.

Hallja a szekérzörgést Demeter a kiszáradt úton. Mint egy kutya szalad eléje, ugrál Szabina szoknyája körül, hogy mégis eljött és nem várakozott hiába.

Kicsi tisztásról füvet szed, s az ökrök elé teszi, hogy míg dolgoznak, azok se unatkozzanak.

Kezdi rakni a fát.

Demeter olyan buzgalommal dolgozik, hogy megfélemedezik mindenről, még a lányról is. Csak a munka gyorsasága érdekli.

Fiatal fiúknál történik ilyesmi munka közben.

– Fölrakja ez egyedül is nekem – gondolja Szabina és leül a szekér alá a hűvösbe, és nézi mosolyogva Demeter munkáját; ő még nem ösmeri a szürkéséget, a szenvedést munka közben; neki még fát szekérré dobni: ez is fiatalság és nappali láz.

Demeter a kocsi tetejére ér. A lány látja sürgő-forgó lábait és nevetgél. Demeter a kocsi alá néz. Hirtelen megharagszik. A lány az árnyékban ül és nevet rajta.

– Rakd fel *magad*, nem dolgozom neked – mondja.

Kezdi ledobálni a hasábokat újra.

Szabina felszökik a kocsira.

– Menj le! Takarodj! Ez az én kocsim.

– A te kocsid, de az én munkám! – kiáltja vissza Demeter.

Verekednek a kocsi tetején a fákért.

Demeter orron üti Szabinát, hogy vérzik. Mintha trombitából folyna a vér, olyan hevesen. A patakhoz vezeti a lányt.

A vér eláll. Nevetve összebékülnek Szabina vére mellett a pataknál.

– Tegnap óta erősebb lettem – mondja Demeter.

*

Szabina még mindig az árnyékban hever, a kocsi alatt, Demeter pedig mindig dolgozik. Bizony-bizony úgy bekeríti őt a puha lány a puhaságával, hogy még

az ökörnél is engedelmesebb, a báránynál is kezesebb lesz Demeter.

Nem is lázadozik ellene, még jól esik neki.

– Te itt nem csinálsz úgyse egész nap semmit, én eleget dolgozom lenn a völgyben – mondja nevetve a lány.

Szabina lustaságában el is alszik a kocsi alatt.

Demeter őrzi az alvó lányt. Erdei bogaraktól, az erdőtől őrzi, az ökröktől és a sertésektől. Olyan komoly az alvó ember. Az alvó lány. A nyaka megpuhul, szeme leesik, arca megszéledül.

Fehér fogait figyeli a legény, álomtól és lélegzésvételtől megrezgő nyakát, galambdúc mellét. Gondolatban egy-egy sorozat csókot ad le... Ezzel még zajt is csinál, nem árt vele, mégis olyan jól esik... Mintha a szája nem is csók-szerszám volna, csupán tikkadó jószág.

Szabina válla széles, látszik rajta a huszonhét év, a parasztlányság és a kapa-kasza. Keze kemény, mint a nyári országút. Ez a kéz tud kalácsot fonni, tepsit zsírozni és nyári hajnalokon vékonyra kihúzni a rétest a konyhaasztalon.

Szabina fölbred később, reámosolyog, ahogy a fiú forró tekintetét nézi, mintha a világ is újra teremtdött volna a kedvéért.

– Jó volna megcsókolni – gondolja magában ő is.

De még nem teszi.

Tenyerét azonban a tenyerébe helyezi és jó a fiúhoz, mint minden lány az ébredés pillanatában.

*

Sokszor leül Demeter is a telerakott szekér alá, a lány mellé.

Az erdőtől, az egyedülléttől, az árnyéktól a kocsi alatt bizalmas beszélgetések indulnak meg. Összebogzódznak ott alul, mint a légy a pókhálóban.

– Mondd csak, mit csináltok ti, lányok, lenn a faluban? – kérdi Demeter.

– Hát mit, hát dolgozunk, megyünk ki a földre, szénát gyűjteni, kapálni, kaszálni. Aztán mosunk, vasalunk, ebédet főzünk, elmoszuk az edényt.

- És mit csináltok még? – kérdi Demeter.
– Mit? Hát alszunk, fölkelünk. Mosakszunk.
– Mit csináltok éjjel?
– Mondtam már, hogy alszunk.
– Kivel alusztok?
– Kivel? A párnával.
– Ki van a párnák között?
– Senki. Mi vagyunk.
– Szóval ketten vagytok. Most már elárultad.
Szabina vadul nevet.
– Mi vagyunk, mi lányok.
– Lányok nem alusznak egy szobában. Fiú alszik
lánnyal. Kakas a tyúkkal, macska a kandúrral.
Szabinát rázza a kacagás, mintha tollak hullanának
le róla. És kékes és vörös csillogás van a nevetésében.
Most kellene megcsiklandozni Demeternek!
Védtelesen fekszik az erdőn!
De Demeter ügyetlen és nem tud asszonyt megtá-
madni, se szoknyát földobni.

*

Hosszú és sűrű beszélgetések kezdődnek, aznap és a
következő napok alatt, melyekben semmi nevetés nin-
csen, csak komolyság van és izgalom.

Mint az őszi alma, olyanok a napok.

Jól esik a szó, a beszélgetés, lányokról, asszonyok-
ról, a papról, aki a gyontatószékben csókolja a lányo-
kat és csókkal adja a feloldást.

– Arra felelj nekem őszintén, volt-e már szeretőd?
És van-e most is? Nagyon szeretném tudni... – szól
rá merészen Demeter.

Erre Szabina újra nevetni kezd, egészen elerőtlened-
dik, a könnye is kicsordul tőle. Majd egy fűszállal a
legény nyakát birizsgálja.

– Azt mondod, szeretnéd tudni. De miért? Mi közöd
hozzá? – kérdi a leány egyszerre komolyra válva.

– Az az én dolgom – feleli hetykén a legény és
hirtelen lesüti a szemét.

Szabina úgy tesz, mintha csak az erdő földjét meg-
a legény barna nyakát nézné. Valójában azonban ma-
gába néz és gondolkodik.

– Na jó, ha tudni akarsz, hát tudd meg – szól később a csöndtől kissé rekedt hangon. – Elmondom neked én, hogy ne halljad mástól. Hát – volt szeretőm és van is, és – amíg fiatal maradok – lesz mindig. Hiszen már huszonhétéves vagyok... Férjem meg nincsen. Honnan vegyek magamnak? Egyedül mégsem élhetek! Hisz lány vagyok! Élő ember!

Demeter a lány merészen csillogó szemébe néz, birizgáló kezét érzi és néha még a simogatását is. Oly jól esik a kis szellőcske a tisztás közepén, de még jobban esik, hogy az igazat hallja.

– Talán szemrehányást tehet valaki nekem? Vagy szólhat valaki egy szót is? Talán más tart el? Hiszen tíz éves korom óta a magam keresetén élek!... Anyám meghalt, árvalány lettem, apám meg öreg... Már nagyon régen az enni- és színivalót én szerzem neki. Már régen senki sem állt elém: „Te lány, hogyan élsz? És miből? S legalább boldog vagy-e? Van-e kelengyéd? Hát komoly vőlegényjelölted akadt-e már valahol? És ha nincsen, mi ennek az oka? Talán nem vagy elég beszédes vagy tiszta szívű?” ... Bizony kislánykorom óta senki sem vert meg! Senki sem vont felelősségre. Pedig néha-néha nem ártott volna!

Az erdőben csend van. A hangyák már összetorlódva a bolyok felé vonulnak vissza. A nappali madarak helyett az estéliek jönnek elő.

Szabina készülődik hazafelé. Ruhájáról letisztítja az avart.

Rövid seprőbotjával az ökröket nógatja.

– Ó, én szamárnak! Annyit feküdtünk együtt a jótevő napon! És én elfelejtettem csókot kérni – gondolja magában Demeter.

De már késő.

*

Télen cseléd Szabina, Grósznál, a vén embernél, aki fakereskedő és erdővállalkozó volt ezelőtt. Meglopta a fuvarosokat, kizsákmányolta a favágókat és a fűrész munkásokat a malomban. Kiirtotta az erdőt.

Meggazdagodott.

Most pihen. Nyereségén és öregségén.

Szabina a szolgálója és a kedvese neki.

Ott volt Szabina már akkor is, mikor Grósz felesége meghalt, ő mosta az öregasszony hideg, holt testét, mely száraz volt, mint a cserzett bőr a tímárok piacán. Öregségtől, betegségtől és haláltól volt ilyen. Grósz gyászolta a feleségét és bement Szabinához, a fiatal cselédhez, aki csupa kék és izgalom volt.

Szabina kiszolgálta engedelmesen, mint egy jó cseléd.

És mit kapott érte? Semmit, majdnem semmit. Fu-
kar volt az öreg ember. De Szabina remélt.

*

Tudta, hogy mindene ő az öregnek. A felesége, szolgálója, a szeretője, a fiatal lánya.

Pénzt várt és halált várt ő.

Az öreg felesége akart lenni.

És adta neki tovább a jó ebédeket, a fehér ingeket és minden szombaton és szerdán a becsületes asszony-
testet.

*

Nyár végén Grósz a fiához utazik vagy fürdőhelyre megy.

Az öreg emberek valamelyik fürdőhelyére.

Ilyenkor Szabina fõlszabadul.

Hazamegy.

Szabina apjára adókat vetettek ki, rossz termés járt rája, adósság és öregség.

Szabina serényen dolgozik.

Legelőt kaszál, kukoricát kapál, szénát gyűjt, learat, csepel a kicsi földön.

Aratás után fát fuvaroz az apja ökreivel.

Adósságokat törleszt.

*

Kilenc hét, tíz hét, aztán elfogyott Pável alatt a kenyér. Néz pénz után, garast garasból vesz ki, de hiába.

Több pénz vész el, mint amennyi gyűl hozzá.

A halálra nem gondol Pável, csak a télre.

Ácsorog a folyó mellett ő is, mint Demeter tette, s nagy türelme van a kicsi halakkal.

Közben ellátja a mézeskalácsos lovát, kitakarítja az istállót, festéket kever, gondolkozik, remél jó vásárookra, mintha az is az ő üzlete volna.

Ideje van elég. Járkál a pénze után, az ötven sertés ára után, akiknek nyeresége benne van a Ruzsa zsebében. Szeretné onnan kiszakítani a tíz forintot, ami az övé.

A főbíróhoz megy.

A főszolgabíró olyan népbarát ember, hogyha sokat vár rá a béres, a paraszt vagy a pásztor, szóba is áll vele.

– Mit akarsz? – kérdi tőle a főbíró.

– Ötven sertés árát hajtánám be, amit nem akar kifizetni a Ruzsa gazda úr.

– Majd beszélek vele, megtudakolom tőle, hogy miről is van szó – mondja a főbíró.

*

Két nap múlva újra jön Pável.

Vár néhány napot a szolgabírószági hivatal folyosóján, amíg elkerül a főbíró színe elé.

– Te gazember, mit hazudsz! – förmed rá Pávelre a szolgabíró, mintha máris csavargó volna.

– Beszéltem a gazdáddal. Te csak kétszázhetven sertést őriztél!

– Én háromszázhuszat őriztem.

– Bizonyítsd be. Amíg nem bizonyítasz, ne gyere panaszkodni.

Kitántorog a hivatalból Pável.

Ki bizonyítja? Ki bizonyítja?

Eszébe jut a fiatal fiú. Az új pásztor. Elhatározza, hogy fölmegey hozzája az erdőbe.

*

Elérkezik a szombat a hegyre, viszik az új kenyeret és a friss túrót.

A gazda nagy fia megnézi a disznókat, megszámlálja, látja, hogy megvannak, és eleget is gyarapodtak a

makkerdőben. Lemegy megint a völgybe és otthagyja Demetert.

A fiú boldog, hogy egy hétre lerázta szolgaságát és békében van.

Vasárnap Pável jön föl a hegyre.

Végignéz a jólösmert disznókon a jólösmert erdőben.

Azután Demeterhez fordul:

– Hány disznód van neked, Demeter, úgy-e hogy háromszázhusz?

– Annyi! Háromszázhusz.

– Meg is esküszöl rá, hogy annyit vettél át tőlem?

– Meg.

– Mondtam én mindig – mondja Pável. – Nekem hiába beszélnek, hogy elvesztettem az eszemet és többet mondok. Te állítottad, fiam, hogy megesküszöl rája.

Még a bíróság előtt is?

– Meg.

– No hát erre szükség lesz talán. Ide hallgass: be akarnak csapni Ruzsáék ötven disznóval. Idáig kifizettek nekem kétszázhetven disznót. A másik ötvenér nem akarnak fizetni. Ki is vertek az udvarból. Sose hittem, hogy ilyen piszkosak is tudnak lenni... Én most elmegyek a szolgabíróhoz panaszra. Pörölni nem lehet. Kicsi a pénz. Ruzsa kitartaná a pört, de én belehalnék. Szükségem van a te tanúbizonyságodra a szolgabírónál, hogy ennyi sertést vettél át tőlem.

– Én bizonyítom, ami igaz.

– Hálás leszek – mondja Pável.

*

Ami tudnivaló van útról, erdőről és disznóról, még elbeszéli Pável Demeternek.

Úgy néz a disznókra, úgy járkál közöttük, mint öreg bábák figyelnek hosszú, nagy fiúkra, akik ott születtek a kezükben, mint pöttömnyi gyermekek.

Emlékszik megszületésükre, hóesésre, megfogamzásukra fényes délben. Sötétségre az ólban, mikor a koca hörögve, kínlódva kitolta magából fiait.

Emlékszik csillagképre malacok születésénél, apjuk és anyjuk halálára a kés alatt.

És beszélget egymással a két pásztor, sok olyan dol-

got is, ami csak pásztorokat érdekel, de nem regényolvasókat.

A fiatal pásztor elmondja Tóbiásék egynapos kitörését is Pávelnek.

Az öreg csordás nevetni kezd.

– Mindjárt megérted őket. Tudod-e, miért olyan furcsa fekete-fehérek ezek ketten?

– Nem tudom.

– Azért, mert ezeknek vaddisznó az apjuk.

– Tavaly ősszel még a makkoltatás első napjaiban feküdtem egy fa alatt, és úgy látszik, elaludtam kicsit. Arra ébredtem fel, hogy az egyik koca furcsán rőfög.

– Mi a fene, – gondoltam magamban félálomban – hiszen nincs itt egy kan sem. Mi történt? Valaminek kellett történnie, mert amit hallottam, az bugatás hangja volt.

– Fölkelek, káprázik a szemem. De még így is megláttam a vaddisznót. Betolakodott a szelíd csürhébe, mert megtetszett neki valamelyik kocácska. Csoda fekete pofája volt. Mikor engem meglátott, futott, ahogy bírt, mint a legény, akit tettenértek a leány hálószobájában.

– Gondolhatod, micsoda fene nagy kan lehetett a vaddisznó. Le mert ide jönni ragyogó nappal, délben. Mikor ott voltam én, ott volt a kutya és nem tudhatta, nincsen a falkában még kan, akivel összeverekedhetnék a kocák miatt.

– A kutya sem vett észre semmit, az is aludt a napon.

– Én nem szóltam semmit a gazdámnak, mert megbüntettek volna. A koca megfiadzott karácsony előtt. Nem lehetett levágni.

*

Még elbeszélgetnek a csürhéről, mely olyan nagy és népes, akárcsak a falu lenn a völgyben. És apák és családok és legelők vannak benne. Unokák népe ez.

Pável még sok mindent mond a csürhéről, tagjaikról, disznókról, amelyek már réges-régen meghaltak a hentesek kése alatt.

És a gazdáról, a gazda meghalt feleségéről és annak fiáról.

És a ház egész történetét is elmondaná Pável, ha nem akadályozná meg ebben az este.

– Azért ebből a Tóbiásból olyan kan lett volna, hogy három farka kocáinak is megfeleljen. Akár ezer új disznót is a maga képire teremthetett volna – mondja Pável.

Azután elbúcsúzik és még egyszer lelkére köti Demeternek, hogy ne féljen és ne ijedjen meg, és mondja csak a színigazságot a szolgabíró előtt. Demeter meg is ígéri ezt.

*

És egyedül marad a disznók falujával és elgondolkozik Pávelén, magán, az anyján, a völgyön. Pável öregségén, szerencsétlenségén, megcsalatasán. A szolgák, az inasok, a parasztok sorsán lenni a völgyben.

Mindent látott ő. Azért volt három évig kóbórló gyereklegény.

Az összes udvarokba benézett, látta a házak, a konyhák belsejét. Az emberek fejét és szívét. Tudja jól, milyen az élet a völgyben.

A vidék szegény. Alig van ötven gazdag ember és pár ezer szegény. Mindent, amit terem a vidék, fát, rétet, kendert, sertések hófehér haját és juhok kövér szőrét, mind, mind a gazdagok veszik átal.

És a sok ezer szegény csak azért van, hogy földolgozza a gazdagoknak.

Hogy levágja a legelőt és kiterítse a fűvet, megnyírja a bárányokat és megmossa a szőrüket a patakban. És a fehérre mosott és megszáritott bárányhaját odategye a gazdagok elé.

Sem a búzát nem a gazdagok takarítják be, sem a fűvet nem ők viszik haza.

Az ő dolguk csak a termés megmérése, a mázsálás, a hús, a zsír, a pénz gyűjtése.

Ezek csak parancsolnak nekünk, magukhoz hivatnak minket, ha akarják, elkergetnek bennünket.

Csak *nézik* a kaszálást, a cséplést, a szántást, a vetést.

És a nézésük pénzt ér.

Ezt *látta* Demeter mindig.

Már akkor is, amikor elhagyta az iskolát és gyerekből ifjúvá serkent.

Ezért nem akart ő sehová beállani. Ezért! Ezért!

Mert érezte minden házban, minden mesternél a szolgaságot.

De nem lehetett tenni semmit.

Vagy éhen halni, vagy az anyja nyakán élni, vagy szolgálni!

És most ott van ő is azok között, akik dolgoznak, s akiket megaláznak. És szolgál, szolgál. Arra gondol, hogy más mesterségre szökik, nehogy Pável sorsára jusson.

De utánagondol: másutt se jobb.

A favágó is tele van méreggel, bánattal, csak mások a bánatai. Nem gazdának hívják azt, aki kihasználja őt, hanem erdőbérlőnek és fakukacnak.

Azért még mindig reménykedik, hogy valahogy keresztülcsempészi magát a gazdagok és szegények falai között.

*

Eszébe jut Valéria, a boltos lánya. Jó neki. Elvitték asszonyoknak. Süt, főz, parancsol. Fehér kézimunkáktól halvány a keze, a homloka, mint szűzmáriának. Éjszaka pedig ott fekszik mellette a férje, a jegyző. Aki, ha idős is, de erős, mert keveset dolgozik.

Jó az ilyen lánynak, amikor beviszik a házasságba. Egész nap arra gondolhat, ami éjszaka történt az urával és vele. Ha akar, hímez, ha akar, alszik.

– Félévvel ezelőtt még velem is csókolódzott kínjában. De most jóllakott és boldog, mint a liba, füttyül már rám – gondolja Demeter. És félig irigykedve, félig gyűlölettel, félig bánatosan emlékezik vissza Valériára, a gazdag lányra, akit bevezettek a házasság kertjébe, ahol tejjel-mézzel és szerelemmel folyik minden.

*

Ahogy ott fekszik és töpreng, nagy és mély gondolatai jönnek. Amilyenek csak a fáradt emberben keletkeznek.

Fáradt emberben, vagy fiatal pásztorfiúban, fenn a hegyen, a csendességben.

– Megcsalják szegény Pávelt. Hát ezelőtt nem csalták meg? Az alatt a negyven év alatt?

Dolgozott a háromszázhusz disznóval. Fagyos februári napokon vigyázott rájuk, hogy meg ne fagyjanak. És mit kapott ezért?

Hús kracjárt.

És mit kapott a gazda?

Száz kiló zsírt, száz kiló aranyat.

Hát mi ez, ha nem csalás?

*

De nemcsak Pávella van ez így, az egész völgygel, minden dolgozó emberrel.

Ötven gazdag ember becsap

Sok ezer szegényt!

Csalás Pávella!

Csalás a vidéken!

Csalás! Csalás! Csalás!

És nagy hegyi gondolatok születnek Demeterben.

*

Mért van ez így?

Hol van a baj?

Ott van, hogy a koca, az anyaállatok mind, a rétek, az erdők, a kukoricaföldek nem a mieink. Mind a gazdagoké. És ha van egy kocánk, nem tudjuk belőle kivárni a malacokat, mert nincs hozzá eleségünk.

Mert a kamrák, a takarmányföldek is a gazdagok kezében vannak. És hiába megy némelyik szegény ember hegyen, völgyön az állatjával, a legelők szélén. És inkább maga koplal, csakhogy egyék az állat.

Mert sokáig koplalni nem lehet, és akkor el kell menni minden szegény embernek és el kell, hogy adjuk magunkat azoknak, akiké minden. És túrnünk kell, hogy kihasználjanak minket.

*

Mit lehet tenni? – gondolja Demeter.

De nem lát semerre kiutat.

Még fiatal és gyenge ő.

Még hiszi bolondul, hogy valahogy mégis keresztülcsempészi magát a szegények és gazdagok falai között.

*

Pável ezalatt újra a szolgabírónál van.

– Van már tanúm, aki bizonyítja a háromszázhusz disznót – mondja a főbírónak.

– Kicsoda?

– A fiatal pásztor, aki utánam őrzi a falkát.

– Itt van veled?

– Nem, fenn van a hegyen.

– No hát akkor mondd meg neki, hogy ordítson le a hegyről és bizonyítsa, hogy neked van igazad – mondja a szolgabíró és nevet Pável ostobaságán, hogy reng a hivatal és az akták és az itatóspapír is lehullanak, mint a levél az őszi szélben.

Pável megbeszéli barátjával, a mézeskalácsossal, hogy mit is lehetne tenni.

Mert Demeter nem jöhet le, neki ott kell maradnia karácsonyig a hegyen.

– Én majd csinállok neked egy írást, hogy háromszázhusz disznót őriztél. Az új pásztor pedig aláírással bizonyítja, hogy igaz – mondja a mézeskalácsos.

*

Máskor csak szombaton jönnek ki Demeterhez, de azon a héten már csütörtökön ott vannak nála. Még pedig maga az öreg Ruzsa jön ki, akinek pedig bizonyára nem esik könnyen mászkálni a hegyek között. A gazda liheg a haragtól és a hegyektől.

– Hallom, hogy tanúskodni akarsz az öreg Pávelnek. Igaz?

– Ha megkérdik tőlem, mi az igazság, megmondom.

– A fene a bőrödöt. Neked az a kötelességed, hogy őrizd a disznókat! És innen nem mozdulsz karácsonyig, megértted?

A gazda szemei villámlanak és parancsolnak. Még a legerősebb kocsist is megfélemlíti ezzel. Demeter is megretten tőle.

– Te az én szolgám vagy és úgy beszélsz, ahogy én

akarom. Innen nem mehetsz le. Ha a főbíró akar valamit tőled, jöjjön fel érted a hegyekbe. Megértetted?

– Megértettem.

A gazda végignézi a disznófalkán. Mintha csillapodnék.

– Mért olyan piszkosak ezek a disznók? Nincs itten patak elég, hogy megfürdesd őket?

– De lefekszik a sárba megint – mondja halkán Demeter.

– Vigyázz a disznókra nagyon! Éjjel-nappal. Úgy vigyázz, hogy a pénzemre vigyázol. Ha csak egy is elvesz, nem tudom, mi lesz veled!

Megáll és néz az erdőbe a gazda. És némán áll mellette Demeter.

– Pável nem érdemel meg többet, mint amennyit kapott. Tavaly soványabbak voltak a disznók – mondja a gazda engedékenyebben.

És lemegy.

*

Demeter a gazda rettenetes szemére gondol éjjel. Nem tud aludni a félelemtől. Azon gondolkozik, milyen állathoz is hasonlatosak ezek. A bagolyéhoz vagy a farkaséhoz.

Azután mégis elalszik és azt álmodja, hogy Tóbiás és Istók kiugrottak a kerítésen és elszaladtak az erdőbe apjukhoz, a vaddisznóhoz.

Demeter káprázó szemmel ugrik föl, még alszik és álmodik is tovább, mikor kinn áll a karámban a disznók között. A hold az erdő szélén áll és Demeter reszketve számlálgatja falkáját a holdvilág alatt.

*

Ha máskor csak ritkán jön föl ember Szabinán kívül, most annál nagyobb forgalom van nála.

Demeter szívében és lelkében is nagy a forgalom, mint nagyvásárkor a por a völgyben.

Harmadnap az anyja jön föl.

– Tanúskodni akarsz az öreg Pávelnek? Megmondta nekem Ruzsa, hogy akkor jövőre nem leszel ám disznópásztor nála.

– Akkor még máshová.

– De hova, hova? – feleli az anyja. Tele van rakva emberrel az erdő, a völgyben is születik ám sok ember. Több, mint amennyi kéne. Nem vesznek föl sehohol.

– Én kimondom az igazságot – mondja Demeter.

– Ne tedd azt, fiam. Nekem is ártasz. Kidobnak engem is. Nem tudod, hogy kussolni kell a szegény embernek? Különben elpusztulunk. Kussolj! Kussolj! – jajgatja az anyja. S könyörög, rimánkodik.

– Látod, fiam, én sem jöttem volna fel ide, tudod, milyen nehezen bírom a mászást. Ha ez nem volna olyan fontos. Miattad.

– Majd meglátjuk – mondja Demeter.

Anyja boldogan megy le a völgybe, mert fia jó útra tért.

*

Másnap följön Pável egy írással, melyen ennyi van írva:

„Igazolom, hogy háromszázhusz disznót vettem át Dimitrescu Páveltől.”

– Írd alá! – mondja Pável.

Demeter gyorsan aláírja.

– Köszönöm, fiam – mondja Pável. Megy máris vissza a völgybe.

Demeter is örül, hogy már aláírta, mert fél, hogy enged az asszonyok puha és ravasz szívének.

*

Egyedül ülni szűz fiúval a szűz erdőn, imádja ezt Szabina. Egy jó ülés az árnyékban többet ér, mint száz rossz szeretkezés, úgy érzi, hogy ezzel a drága fiúval sohasem tudna együtt lenni. Még akkor sem, ha egy ágyban hálna vele. Másokkal igen. De ezzel a kedvessel nem. Úgy érzi, hogy bezárulna mindig, mint a harangvirág eső előtt. Beszél Demeterrel, mint lánykorában a fiúkkal.

De mért nem szól hozzá egy hét óta?

Méért nem ugrál a szoknyája körül?

Már nem kedveskedik, már Szabinának kell kedveskednie neki.

Vasárnap Szabina lenn hagyja szekerét, ökreit a völgyben, erős fejére ruhát csavar és kosarat tesz rája.

Ebédet cipel Demeternek, úgy viszi, mint a hegyvidéki asszonyok a nehéz gyümölcsös kosarat.

– Hoztam neked vasárnapi ételt, hogy ne egyél mindig csak túrót – mondja Demeternek.

A fiú eszik, mint a kutya. De még a meleg ebédől sem vidámodik fel.

– Mi történt veled? – kérdi Szabina.

– Üldöz a gazdám, mert megmondom az igazságot a tavalyi csordás dolgában – feleli Demeter. – Mióta itt volt fenn a Ruzsa és megfenyegetett, azóta folyton rosszakat álmodom. Úgy hiszem, hogy megugrik valamelyik disznóm. Mintha ezek a disznók is a disznó gazdám pártján volnának.

– Mi közöd neked a tavalyi csordáshoz? – mondja Szabina.

– Annyi közöm van, hogy én is csordás vagyok, én is öreg leszek. Utánam is következik pásztor. Mit szólnak akkor, ha az is úgy bánik velem, ahogy te mondd.

– Az öreg ember haljon meg – mondja Szabina.

– Mit szólnál hozzá, ha ezt valaki a te apádra gondolná – mondja Demeter.

Ettől elszomorodik Szabina. Megígéri, hogy tudakozódik lenn a völgyben: mit csinál Pávell?

*

– Rosszul tetted, hogy aláírtad – mondja másnap Szabina –, rossz vért fog ez szülni nagyon. Különben, hogy megkapta-e az ötven disznó árát, azt nem tudom. Nem találtam meg Pávellt.

A későbbre nem gondol Demeter. Egyelőre csend van a völgyben. Csend Demeter körül. Szabina és Demeter gondtalanul ülnek az erdei csendben, mely még nagyobb, mint a rendes erdei csend.

Máskor áthozza a szél a favágók munkájának hangját a túlsó erdőről.

De ma egy déli kopácsolás, fazuhanás, fűrész-szó sem hallatszik át.

A disznók a hosszú patak mentén fekszenek. Nagyra nő tőlük a sár.

Mint öreg urak a fürdőben, fekszenek ott a disznók.

Hasuk alatt folyik a víz.

Ha sorba feküdnének, elzárhatnák a sodrát.

Eleven gátat alkothatnának a vékony patak előtt.

*

Szurdán váratlanul újra följön Pável.

– Megkaptad a pénzt? – kérdi Demeter.

– Most nem magam miatt jöttem, hanem temiatad. Az anyád beteg – mondja Pável.

– Azért lett beteg, mert aláírtam neked az írást? – kérdi ijedten Demeter.

– Nem, valami tüdőgyulladást kapott. Meghült. Eriggy le most hozzája, majd én itt leszek helyetted. Gyere föl szombaton korán, nehogy megtudják, hogy én örzöm a disznókat helyetted.

– És magának megvan a pénze?

– Még nem. De most csak siess le a völgybe. Majd elmondom máskor.

Megy a völgybe Demeter, a házak háta mögött, hogy ne lássa senki.

Ott fekszik anyja a szobában, magas paraszti párnák között, lázban.

– Hogy kerültél ide? – kérdi repesve az anyja.

– Pável szólt. Most Ő van fenn a disznóknál helyettem. Lássá, anyám, mégis csak jó, ha összetart az ember valakivel.

Ott ül napokig anyja magas láza mellett. Nem lehet tudni, ittmarad-e, vagy meghal.

Ha öregasszony beteg, mindjárt halál van a parasztszobában.

Szombaton hajnalban fölmegegy, fönn marad egész nap, megnyugszik, senki sem vette észre, hogy nincs fönn a disznókkal. Szabinának megüzenni, hogy ne keresse.

*

Anyja házában halál van, betegség, szegénység, régi, öreg vályogfalak.

Míg az anyja betegségével harcol, hogy megéljen, az ő fejében hegyi beszéddé érnek a hegyi gondolatok.

– Mi lesz karácsony után? – gondolja. – Elcsapnak, vagy megtartanak.. Most fenn vagyok a hegyen, s csak egyszer egy héten ripakodhatnak rám. Aki engemet szidni akar vagy megbántani vagy megijeszteni, annak meg kell mászni a hosszú feszületes utat vagy a rövid, meredek, fekete utat. De mi lesz karácsony után, ha itt leszek velük?

– Fiam, légy szelíd, engedelmes, hallgass gazdád szavára, tarts vele. Akkor lesz jó kenyered, biztos kenyered és hosszú életed – mondja anyja, még így, félig haldokolva is.

Mert tudja jól, hogy ki az ő fia és félti emiatt, ösmeri jól, hogy nehezen viseli el a szolgaságot.

– Adnak kenyeret, igaz, de először ráköpnek a kenyérre – gondolja Demeter.

– Látod, én csak úgy tudok megélni, ha alázatos vagyok. Dicsérem az asszonyt és annak urát és fiait. Dicsérem minden ételüket, hogy csak adjanak belőle sokat. A pálinkájukra is mondom, hogy jó, csak töltsenek. Szájaskodni dehogy merek, mert akkor hogy hívnának engemet dolgozni!

*

Az ő anyja öreg szolgálóasszony. Nem mehet már el innen a völgyből. Még szeretne pár esztendeig jól enni. Fiát is szeretné meleg tűzhely mellett látni. Hát persze, hogy alázatos.

De fia, az fiatal pásztorfiú, akinek fiatal lábai vannak, szökhet akármerre. Aki most volt fent a hegyekben, kutyájával, barmaival és gondolataival. Megfontolta magában a vidék életét és mindazt, amit látott és hallott ezen a földön. És hegyi beszédjét készítette, amit majd mondani fog az összes fiúknak, akikkel együtt halászott a víz mellett, meg azelőtt, mielőtt mind eladták volna magukat inasnak vagy szolgálólegénynek, vagy pásztornak vagy favágónak.

*

Anyja már gyógyul. Már látni rajta a lábadozás boldogságát. Demeter elmegy tőle.

Siet a fiúkhöz a kertek alatt, az őszi tökindákban.

Fütyül gyerekkori füttyszóval, amit már azóta nem fúj a száján, mióta amazok szolgálkává lettek. És mégis megértik jól, mintha a négy év nem fütyült volna közjük más dallamot, a szolgaság, a gyalázat dallamát. Kijönnek mind sorba a kertek mögé.

*

– Szervusz, Berti!

– Szervusz, Demeter!

– Hogy megy sorod?

– Nekem rosszul, mert én csak kanász vagyok, de te kivártad az inasságot, most segéd úr vagy. Biztos, nagyon boldog lehetsz, folyton ünneplő kalapban jársz és arra gondolsz, milyen jó lesz, ha mester leszel.

– Fene, aki megette. – feleli Berti. – Amíg inas voltam, legalább hittem, hogy jobb lesz később. De most már hitem sincsen. A mesterem tönkrement. Most már csak azért vagyunk itt, hogy eladjuk a vafelszereléseket. Azt hiszem, bemegyünk mind a ketten a városba, gépgyárba.

– És ott jobb lesz, gondolod?

– Jobb nem lesz de enni lesz – mondja Bertalan.

– Vagy talán jobb is, mert azt mondják, ott összetartanak a munkásemberek. Nem hagynak magukkal mindent csinálni, mint itten.

– Éppen erről akartam én veled beszélni – mondja Demeter lelkesedve. – Az összetartásról. Sokat gondolkoztam én magamon, magunkon, a fiúkon, az összes embereken, akik itt laknak a völgyben. Volt időm elég, mert nem kellett dolgozni fönn. Kigondoltam én aztat, hogyha mi szegény dolgozó emberek összetartanánk, nem fordulna elő velünk minden rossz. Mindnyájan menjünk együtt. A suszter a lakatossal, a lakatos a favágóval, a favágó a pásztorral és béressel. S egy szegény ember se legyen, aki minket elárul.

Demeter szünetet tart, megvárja, míg át és átjárják a gondolatok Bertit. Azután beszél tovább: – Kár, hogy te elmész, mert rád számítottam nagyon. Biztos, hogy mész?

– Még nem biztos.

– Ha maradsz, tarts velünk.

– Persze, én is gondoltam már hasonlókat.

– Ha pedig elmész, megígéred, hogy írsz nekünk a városból. Megírod, hogy miképpen dolgoznak össze a munkások a városban. Mert mindig attól félek, hogy ha össze is hozzuk a dolgozó embereket, a különböző mesterségek nem fognak megférni egymással. A suszter mást akar, mint a favágó.

– Jól van, írok.

– Addig is beszélj mindenkivel. Te tudsz jól rábeszélteni. Igazságra rábeszélteni valakit, mégis csak jobb, mint rossz portékát eladni a vásáron.

– Szervusz, pajtás!

*

Lacihoz megy aztán, a suszterhoz, aki később szegődött el és még inas.

– Bedugják még az orrod a csirizbe? – kérdi nevetve Demeter.

– Már nem. Nemsoká segéd leszek.

– És ha segéd leszel, jobb leszel? – kérdi Demeter.

– Persze. Lesz hetibérem és visszaadom a kölcsönt.

– Kinek, a mesternek?

– Nem, az inasnak. Ahányszor nekem bedugták az orromat a csirizbe, annyiszor dugom én be az övét.

– Eriggy már, nem szégyelled magad! Velem játszottál, a barátom voltál, így beszélsz?

– Barátom, az inast pofozni kell, attól nagyra nő.

Demeter olyan dühbe jön, hogy majdnem verekedni kezd vele. Aztán mégis eltelik újra gondolatokkal és a céllal, amiért idejött.

– Te, az istenedet, azt ne tedd! Gondold meg, ha én most kezdeném el a mesterségedet, én is kis inas lennék. Engem is ütnél-vernél?

– Az más, te a barátom vagy.

– Ha nekem nem, másnak sem. Az én lelkem mindig olyan marad, mint egy kis inas lelke.

És beszél tovább Demeter:

– Én elhiszem neked, hogy várod már, hogy fölszabadítsanak, de akkor ne ilyesmikről álmodozz, hogy az inast pofozod meg. Azzal még nem lesz kisebb a te szégyened, amit a mesternél elszenvedtél... A gya-

lázatot kell megszüntetni, a dolgozó emberek gyalázataát és kihasználását.

– Nagyon szemtelen már velem a kis inas – mondja Laci.

– Szemtelen vagy nem szemtelen, az mindegy. A te testvéred. A te sorsoddal közös az ő sorsa is, ő is csak azért szemtelen, mert harcol a maga szabadulásáért veled szemben. Mert érzi, hogy másképp nem lehet hozzád hasonló, veled egyenrangú, csak úgy, ha szemtelenkedik. Te pedig ne képzeld, hogy nálánál több vagy. Nem vagy több, csak idősebb. Ha akarod, ha nem, ő a te testvéred, mert ugyanabba a csirizbe dugják bele az orrát, mint a tiédet. Ugyanaz a mester üti pofon. Rokonok vagytok a fájdalomban. Ez nagyobb rokonság, mint a vérrokonság. Mondom: testvérek vagytok. De lehet, hogy te rossz testvér vagy. Egy judás.

És beszél tovább Demeter:

– Azt hiszed, azzal, hogy segéd leszel, már megvan minden? Az inast megverheted, de mi lesz tovább?

– Kapok negyven krajcárt egy cipőért. Ha szorgalmas vagyok, megcsinálom naponta két és fél párt.

– Meddig lesz munkád? Ki tudja, meddig fog a te mesterednek jól menni. Most beszéltem Bertivel, az ő mestere tönkrement, elmennek mind a ketten a városba, gépgyárba.

– Az ő szakmájuk másképp van. Nekünk jól megy. Az én mesterem vásárookra csinál cipőt. Áruljuk, mint a mézeskalácsot. Fogy is, mint a kalács.

– Fogy, de meddig? Nemsokára a gyárból veszik a vásári cipőt is. Már csak talpalni fogtok ti is.

– Olyan nincs! Mi olcsóbban dolgozunk, mint a gyárak. A mi cipőnk jobb. Kolozsváron most ment tönkre egy nagy cipőgyár, mert nem tudott versenyezni velünk.

– Úgy beszélsz velem, mintha vevő volnék, a vásáron – mondja Demeter. – Amíg te egy faszeget bekalapálsz, a gép már leszzegezi az egész talpat. Mire te negyven esztendőssé leszel, még talpalni sem fogtok. Foltozó suszterek lesztek valamennyien... Hány új

cipőt csináltál eddig? Úgy gondolom: szép cipőt, nem vásárra valót.

– Négyet. Két gyerekcipőt és két felnőttet.

– No látod. Mindegyik pár szép cipő ünnep volt számodra. A ti kis inasok már nem fog csinálni egyet sem, de még vásári cipőt se, mert nem lesz alkalma megtanulni. Belőled pedig soha nem lesz mester. Tele van a völgy öreg segédekkel, akik már tíz esztendeje is túllépték a segédi időt. Nyithatnának régen műhelyt, de hol, de kinek? Inkább segédek maradnak, de a segéd se kell a mesternek sok helyen, mert az inas olcsóbb.

– Ne ijeszgesd az embert! Ne vedd el a kedvemet mindentől – mondja Laci. – Szervusz!

És otthagyja hirtelen Demetert.

– Pedig én nem az ördögöt festem a falra, hanem az igazságot – mondja utána Demeter. – Félsz a sor-sod szemébe nézni.

Erre már vissza sem fordul Laci.

A suszter már messze van és Demeter utánakiáltja teljes erővel: – Azt a kis inast ne bántsod, mert ha meghallom, hát lehívom Gyuszit, a favágót. Az úgy elrak, hogy három napig is fekszel! Szervusz!... – Legalább megijesztettem kicsit – gondolja Demeter. – Most nyugtalan lesz és gondolkozni fog, hogyan is vannak a dolgok.

De szomorú lesz ő is.

– Tele vannak a dolgozó szegények ilyen emberekkel. Judásokkal, árulókkal, hitetlenekkel és kegyetlenekkel. Egyik judás szüli a másikat, egyik áruló szövetkezik a másikkal. Egyik gyáva gyávává, teszi a másikat is.

Ki tudja, lehet-e csinálni valamit?

Ki tudja, nem annyit érek-e csak el, hogy kivernek mindenünnen a kenyérből?

Ki fognak éheztetni a gazdagok, hogy megalázzanak engem is.

Ki tudja, nem eszik-e meg a gyávák és buták a bátrabbakat és okosabbakat is? – gondolja fáradtan Demeter.

Boldizsárhoz megy azután, a timár fiához.

Egyetlen inasa az apjának. Kismester. Kicsi, névtelen, bőrkötényes mester. Ketten mossák a bőrt a völgyi folyó sodrában.

Demeter új mesterség állapotát láthatja nála. A vidék egy másik szövegetét. Figyelheti, hogy áll az élet a kismestereknél.

Az udvar kis bőrdarabokkal van teli, régi munkákból, régi késvágásokból. Még a szemétdomb is bőrből vagyon.

Kis kert áll, két sovány almafával. A kert mezeje kiégett a timárok lúgjától. Csak a két tetves kis fa áll ennek ellen.

A hátsó kertajtón át látni a folyót. Itt megy ki a timár és fia a bőroket mosni.

Az új bőr szaga néha olyan erős, hogy ha jó szél van, elviszi a huszadik házhoz is, az emberek orra alá.

Az udvaron dolgozik Boldizsár kifeszített bőroek alatt.

– Mi újság, hogy megy az üzlet? – kérdi Boldizsártól Demeter.

– Hagyd, hagyd. Látod, hogy egyedül dolgozom az apámmal még mindig. Húsz éve tengődik így az apám.

– Mi vagy te? Inas vagy segéd?

– Én nem úgy vagyok, mint más inasok. Azért vagyok az apámnál. Engem akár az első évben felszabadított volna az öreg, ha szükség lett volna rá... Mert hisz gyerekkorom óta itt dolgozom vele. Ahányszor nem mentem iskolába, mindig a bőroeknél voltam... Se inas, se segéd nem vagyok én. Hanem az apám társa, úgy értek mindent, mint ő. De hát nem megy a mesterség.

– Miért nem megy?

– Azért, mert nincs tőkénk, vegyszerünk. Nem tudunk, csak alig pár bőrt összevásárolni. Nincs pénzünk arra, hogy segédeket, munkásokat tartsunk. Lejönnek a nagy bőrgyárosok és összevásárolnak előlünk mindent. Túlfizetnek bennünket. Gépekkal dolgoznak ők, nem úgy, mint mi, vízzel és kézzel. Gyári titkaik vannak, hogy hogyan dolgozzák ki a bőrt. Mi arra nem tudunk rájönni fejből. Tőlünk nem vásárol már, csak

a paraszt bocskorralalót. A szíjgyártó is és a suszter is a városba megy bőrért.

– Mi lesz ennek a vége?

– Mi lesz? Az lesz, hogy nem kapunk kölcsönt, amivel vásároljuk a bőrt. Az adósság sem mehet a végtelenségig. Kereshetünk valami egyebet.

– Mit?

– Azt még nem tudom. Én csak annyit tudok, hogy haldoklik az apám mestersége. Az öreg már vén ahhoz, hogy észrevegye, mi ennek a vége. Megfűlünk az adósságokban.

– Mi lesz? – kérdi még egyszer Demeter.

– Valahogyan csak lesz, mert sehogyan még soha sem volt – mondja Boldizsár.

– Szóval szegény emberek vagytok, akárcsak én.

– Szegények? Szegényebbek a béresnél, mert annak legalább adóssága nincs. Nemcsak mi állunk így, hanem az összes tímárok a völgyben. Végig az egész Bega völgyén, a Maros völgyén és tovább. Az apám ösmer sok tímárt, találkozunk velük vásárokon, tudom, hogy azoknál sincsen jobban. De nemcsak ott. Az összes kismestereknél. Egyik jobban tudja titkolni, másik kevésbé.

– Nincs egyetlen iskolatársam, barátom, aki boldog volna és elégedett – mondja Demeter. – Talán Laci az egyedüli, ő reménykedik, hogyha ő segéd lesz!

– Buta ő szegény. Olyan buta, mintha most is csirizben volna az orra – feleli Boldizsár. – A ő mesterének sem megy már olyan jól, mint két-három évvel ezelőtt. Nemsoká nem marad más tőkéjük a mester uraknak, minthogy az inasokat pofozzák. A gyerekek ételén spórolnak, de ezzel nem lehet rossz esztendőket jóvátenni... Majd meglátod, Demeter, micsoda recsegés és ropogás lesz a völgyben. Egyszerre fognak tönkremenni. Egyik a másik után. Először a kismesterek, azután a többiek. A gyár mindent olcsóbban csinál.

– Te, Boldizsár, – mondja Demeter – azt mondod, hogy olyan szegény vagy, mint mindnyájan vagyunk. Én most azért járok barátaim között, hogy megbeszéljük: menjünk együtt. Támogassuk egymást. Ne hagy-

juk a gazdagok szarvait az égig érni. Törjük le őket! Mert ha nem tartunk össze, rossz vége lesz. A kol-dusoknál is rongyosabbak leszünk! Te mindig a leg-
okosabb fiú voltál már az iskolában is, és rossz se
vagy. Sohasem hencegtél, mert az apád mester. Hittál
játszani, pedig az én anyám cselédasszony. Hányszor
játszottunk itt az udvaron!

És végignéz Demeter az udvar felett, ahol óriási
bőrök vannak kihúzva a nap felé, melyek olyanok,
mint az iskolában a falitérkép. Beszívja a bőrszagot,
mintha a gyermekkor szaga volna, ifjúi szaladozások
szaga.

– Ki tudja, mi lesz veled, ha föl kell hagynotok
apáddal együtt a mesterséggel. Akár gyárba mész, akár
itt maradsz, mindenképpen másnak fogsz dolgozni,
mint én vagy más. Közénk tartozol, igaz?

– Igaz. De én nem hiszek benne, hogy a szegények
együtt fognak menni – mondja Boldizsár. – A gazda-
gok ravaszok, a szegények buták. A szegények félnek,
hogy elveszítik azt is, amijük van.

– Ne láss mindjárt sötéten. Mi sok ezeren vagyunk,
ők alig százan a völgyben. Tartasz majd velünk?

– Igen.

– De ne csak pártolj minket, beszélj is minden-
kivel, aki hozzánk tartozik.

– Beszélek. De nem hiszek benne.

– Majd meglátjuk, karácsonykor lejövök az erdő-
ből – mondja Demeter s búcsúzik.

*

Még szóba áll Elekkel, a kocsissal és Istvánnal, az
öreg segéddel, aki már régen elérte a korhatárt, hogy
mester lehessen és mégsem lesz. Másokkal is szóba áll,
akikkel találkozik.

És ki helyesel, ki hitetlenkedik, ki pedig fél Deme-
ter gondolataitól.

Mind gondoltak már ilyesmiket, de nem mentek el
másokhoz vele.

– Gondolkozzatok róla, beszélgetetek egymással,
ilyesmikről – mondja Demeter, kinek feje még szín-

tén zavaros az egymás hegyén-hátán álló gondolatoktól, tudatlanságtól és félelemtől.

Égetően szeretne találkozni Gyuszival, a favágóval, akinek nemcsak az ereje nagy, de az esze is. De Gyuszi fenn van egy másik hegyen, a favágók erdejében.

– Majd ha a másik hegyen leszek a disznókkal, akkor beszélek vele – gondolja Demeter.

*

Egész éjjel új gondolatai között van, melyeket föl-szedett az emberektől, az úton és a kertek alatt.

– Az egész völgy szomorú, csak annak a száz gazdag embernek van jó kedve – gondolja ő.

De nem ösmeri ki magát jól sem a völgyi gondolatokban, sem a völgyi életben. Messze van a város. Városok. Egyik a másik mellett. Melyek, íme, levágják a kismestereket és le fogják vágni az összes mestereket a völgyben. Miért? Hogyan? Nem érti, hogy hogy tartozik össze a város a faluval.

Mi köze a tengernek a földhöz?

Csak azt tudja, hogy a szántóföld terem, ha ápolják. halász fog halat s a mesterek ülnek az esztergepad mellett, a kaptafánál s messze bent nagy gyárak vannak, melyek ezerszer gyorsabbak, mint a legügyesebb mester. De sokat nem tud. Vagy csak hallomásból, csak harangozásból. Mély sötétséget érez magában. Tudja, hogy a szegényeknek cselekedni kell valamit együttesen. De hogyan és miképpen? Hogy kell elkezdni, jól tette-e, hogy beszélt a barátaival?

Nem tudja ő.

Névtelen kérdésekkel van tele, melyek olyanok, mint a keletlen kenyér. Szabadságvágy és tudásvágy, boldogtalanság van benne. A szolgaság miatt. A szegénység miatt. A sötétség miatt. Mely benne van és köröskörül a völgyben. A szegény emberek fejében éppen úgy, mint a háziállatok fejében.

*

Legalább egy dolgozó ember volna a vidéken, aki nálánál okosabb, érettebb és idősebb és megmondaná,

hogy hogy van minden, és megmondaná, mit kell tenni a szegényeknek a völgyben?

Körülnéz éjjel a lelkében, kivilágítva minden. Apró mécsesek lelke réjtjén. Tele van emberekkel, a vidék embereivel. Kutatja őket, töpreng rajtuk. Vannak elégedetlenkedők. Vannak káromkodók és elkeseredettek. Boldogtalanok is hemzsegnék pár ezeren.

Vannak bicskások is és olyan is van, aki fegyházban ül, mert bosszúból megölt egy gazdag embert. De egy sincs köztük, aki megmondaná, mit kell tenni a völgyben a szegényeknek.

*

Az urak között volna. Köztük vannak éleseszű, tanult emberek. De azok urak!

A fene egye meg őket! A fene egye meg, hogy minden, ami tudás van, az náluk vagyton, az uraknál, a gazembereknél!

Mert a szegénynek erre nincsen pénze. A fene egye meg, hogy a mi fejünkben csak tyúktrágya van, mint a csirkeketrechen és a libaólakban, ahol dolgoznunk kell.

Így káromkodik még szörnyüket, aztán a tanító jut eszébe.

– De hiszen az gonosz ember, úgy vert minket, mintha mester lett volna – gondolja Demeter.

Most is csak vásott kölyök volna a tanító előtt.

S a papra gondol.

A hittan könnyű volt. Nem kellett tanulni. A pap föladata a katekizmus egy tételét és az egész osztály zúgta rája a választ. Mint egy bő, éneklő szél, olyan volt az osztály felelete.

Ostyát is adott a pap.

Nincs róla rossz emlékezése.

Ez nem úr, hiszen nincsenek szolgálói, akiket kihasználjon.

– Olyan mint az eklézsia az is, amit én akarok – gondolja Demeter –, összegyűjteni a népet, de nem azért, hogy imádkozzanak, hanem hogy harcoljanak.

Azzal szokták gyalázní a papot, hogy sokat me-nyecskezí.

– Tőlem ugyan járhat asszonyokhoz ha különben okos ember.

Elhatározza, hogy még holnap délelőtt, mielőtt föl-másznék a hegyre, bemegy a paphoz és választ kér, és kéri, hogy oszlassa el fejében a sötétséget.

*

Fenn az erdőben ezalatt vénembereknek való ősz van. A nap besüt az erdőbe, a disznók hátára és a kutyára.

Pável kíséri a csürhét, mely az ő kezén lett naggyá.

Megy a hegyen, melyen megöregedett.

– Erről a vidékről nemsoká el kell menni a másik karámba – gondolja.

Rövid pásztori gondolatok szólalnak meg benne. Az ötven disznóra is gondol, melyért még nem kapta meg a pénzt.

– Egy tanú semmi a törvény előtt. Honnan szerzek még valakit, aki bizonyítja?

Tudják sokan emberek a házban, hogy hány disznót őrzött Pável, de egy sem mer tanúskodni. Minden cseléd ijedt a maga helye miatt. Számba vesz távol-eső embereket is, akik nem laknak az udvarban. De mindenki, akinek tudomása van a falkáról, az más-képpen is dolgozik a gazdával. Reszket tőle maga miatt és nem mer szólani.

– Megvárom, míg újra kidobnak valakit Ruzsától, az már bosszúból is tanúskodni fog – gondolja Pável.

Este behajtja a falkát a karámba az új kutya segítségével; ez ugyan nem érti az ő pásztorjeleit, de tudja mindig, mit kell tennie. A csürhe mellett.

*

Reggel, mikor felkel Pável, fejfájást érez. Különösen érzi magát.

– Mintha teli volna hóval a fejem és folyton, folyton esnék – gondolja Pável.

Leül, mert gyenge.

– Addig nem indulhatok a csürhével, amíg ilyen kutyául vagyok.

Vár órákig, fejébe néz, várja, hogy elmúljon.

– Mi van velem? Tegnap még jól voltam, egészen jól, – gondolja ő.

Világos van már, az idő átfordul a reggelen, délelőtt van. De a tél nem múlik el belőle.

Jajgatni kezdenek a disznók.

A kutya ugrál lábánál, hogy már menjenek.

– Megyünk, megyünk no – mondja halkán a könyörgő falkának.

Ajtó felé lép.

Minél közelebb ér hozzá, annál jobban nő benne a tél, a hideg, a sötétség.

– Rettenetes... ijesztő.

Nem állhat meg mégse, nem pihenhet.

Szorítják az éhes disznók, a kutya szól rá: előre!

– Fene egyen meg benneteket, mindet – gondolja Pável.

A karámkapuhoz ér.

Kezét a reteszre teszi.

Gyanakodva vár.

Nem bízik már magában.

Sem a fejében, sem a lábában.

– A keserves úristenit. Jaj!

A földre puffan.

– Muszáj menni! Az állatok éhesek! Zabálni akarnak! – gondolja ő.

Vagy ezt már nem is ő gondolja. Az isten kiáltja le a gonosz, vén szájával. Vagy szent Péter vagy Krisztus.

A szolgabíró és a gazda ordítja fel a hegyre.

Mert benne már megbénultak a gondolatok.

Mint egy szorgalmas méhes mező, tele volt a feje gonddal-gondolattal. Még az elébb.

De arra nem gondolt még álmában sem, hogy meghal.

S ha mondta is, tréfából mondta.

Pedig meghalt ott menten, Pável, a pásztor.

*

A háromszázhusz disznó szeme kifényesedik az éhségtől.

Sírni kezdenek a halott Pável mellett. Eszükbe jut,

hogy már reggel van és egész éjjel nem ettek egy falatot sem.

Vagy órahosszat sírnak, de megcsendesednek újra, mert belátják, hogy még az ő rémes sírásuk sem ébreszti fel a csordást.

Észreveszi a kutya is, hogy vele már nem lehet okosan beszélni, mert halott.

A sok disznó unja halott fölött örködni. Ilyen szép nappalon, mikor az erdőben eleség van. Egyesek mennek vakarózni, mások lefekszenek, mint az állomáson a batyús emberek.

Csak a három jó disznó, Illés, Erzsi és Jeremiás állnak a halott csordás előtt. Sírnak szorgalmasan, mint a vénasszonyok.

Jeremiásnak különösen van mit sírnia: ki fogja az ő hasát dörzsölni?

„Ki fogja mondani neked, hogy már reggel van?”

Tóbiás is odajön és kíváncsian vizsgálja a halottat. Aztán elballag, lefekszik, alszik.

A kutya se nem sír, se nem ugat. Csak örködik, csak örködik. Mint egy temetési szolga.

A halott fejénél.

Neki még a bőre is gyászol, mert fekete.

*

Délben újra kezdenek jajgatni. Rettenetesen, szív-szaggatóan.

De messze vannak a favágó hegyek, és a baltások füle teli van munkájuk lármájával, fűrészek zúgásával, baltacsapással, fazuhanással, maguk beszédjével, szitkozódással, asszonyok lármájával, konyha- és edényzajjal.

Nem hallanak semmit.

S mindezek felül a gőzfűrész is sikolt és elzár minden lármát a szomszéd hegyekből és a völgyből.

Ki gondol különben is halálra?

Fáradtak már a disznók, az éhségtől és az ordítástól.

Elhallgatnak megint.

Rázendítenek újra.

Hangjuk olyan, mint a gőzfűrésze rémes malomban.

A kutyára néznek. Könyörögve. Fenyegetőzve

Elveszti a fejét a kutya.

Föl-alá szaladgál, mint egy bolond.

Szörnyű hangon ugat a holttest felett.

Elvész, elolvad az ugatás a nagy hegyek között.

*

Istók és Tóbiás mennek előre be a karámba, ahol a kanász alszik. Cserépfazékban van még túró. Tóbiás belemártja az orrát nyakig.

A disznók serege véres szemekkel lesi őket az ajtóból.

Tóbiás szétfeszíti az edényt. A túró elhull a földön.

Bezuhannak a többi disznók. A túróra rohannak. Vad verekedés kezdődik.

Tóbiás és Istók döfnek, akit érnek maguk körül.

Agyarukkal, mint éles bicskával vágnak a többiek orrába.

Vér folyik.

Visszaszorítják a többi sertést, a maradék túrót megeszik maguk.

Felkutatják a kamrát még étel után, de nem találják semmit.

*

Tóbiás és Istók lefekszenek.

Ettek ők.

A többiek között felbomlik a rend.

Mióta ők ketten eltörték a fazekat, nem tisztelnek azóta senkit és semmit. Ez már kész forradalom a disznók között. A fazék cserepe, a vér és a két nagy disznó vadsága még jobban felizgatja őket.

A kutya már inkább a saját bőrére vigyáz, mint a farkára. Reszket, mint a zsandár a gyárban.

Farkát is behúzza, nehogy valamelyik kedvet kapjon leharapni.

Csak Tóbiás és Istók nem törődnek semmivel. Alszanak. Emésztenek gyengén és boldogan.

Mint a faluforradalomban a részegek, akik megful-
ladtak a borban.

A rengeteg túró levette lábukról őket. Álomba bo-
rulva alszanak. A többi disznó küzdelmes szemekkel
néz rájuk, de nem mernek hozzájuk nyúlni. Még ál-
mukban sem.

*

Mint évszázadokkal ezelőtt, mikor még erdőben ta-
nyáztak és nem voltak emberek, akik vigyáztak rá-
juk és nem voltak kutyák, akik segítettek az embe-
reknek, és hentesek sem voltak és karácsony sem és
kés sem és vérfelfogó vödör sem és csonttörő malom
sem, mellyel megzúzzák a disznók utolsó porcikáját.

Ilyen vad hangulat lepi el a bezárt csordát éjjel.
Csöppet sem alszanak, fönnek vannak és vásárt csap-
nak. Olyan erős a lármájuk, hogy a két ételtől részeg
disznó is fölébred.

Még éhesebbek, mint előbb. Tóbiás megpiszkálja
Pável orrát. Mindent tűr, mindent hagy. A halott
pásztor.

A kutya nem mer szembezállni velük. Éhes ő is és
gyenge. Érzi a hátán az állatok vadságát. Éjszaka
van, süt a telihold, idegesek ilyenkor a kutyák.

Hol felhő megy a hold elé, hol meztelen ő, a hold.

Mint véres darab hús néz le az égről.

Középen két sötét folt, mint két dögevő légy.

Éhesek! A holdat is leharapnák, ha lejjebb mász-
nék kissé s nem vigyázna magára.

Tóbiás megvárja, míg újra felhők közé ér ő, mikor
rosszabbul lát a kutya is.

Leharapja a halott pásztor egyik karját. A felhők
védelme alatt.

Mikor újra beborul, leharapja a másik karját.

Már nincs, hogy mivel üssön a csordás, már csak or-
díthat segítségért.

A csontokat elhullatja Tóbiás, a többi disznók közé.
A kutya talán tudja, mit cselekesznek, de nem meri
védeni a halott pásztor.

Elsötétül újra a hold.

Ellopják a halott hasát, a belét s mire oda mer nézni a kutya, már mint egy kirabolt szekér, olyan a halott.

*

A két zshivány disznó jóllakott és csak rabol, csak fosztogat.

Minden az ő szájukon, az ő fogukon megy keresztül, és a koncot szórakozottan dobják a falka felé.

A többiek verekednek rajta. Tapossák egymást. Marakodnak.

A kutya tétlenül, gyáván és ijedten szemléli őket messziről.

Tóbiás és Istók fogai mindig előljárnak a halottban.

*

Minden darabját lepucolják, csak a koponyát hagyják meg. Az kemény az ő foguknak.

Következő éjjel újra éhesek a vad, véresszájú disznók. Istók kirepeszti az ablakot, amely a kamrában van. Kiugrik.

De olyan kicsi az ablak, hogy csak a hajnali nap nézhet be rajta az erdőkön át. Beszorul Istók. Hiába jön oda Tóbiás és húzza, tologatja előre-hátra, ettől csak még szűkebb lesz a kelepcéje. A többi disznók hosszúra nyúlnak, kapaszkodnak a kerítésen. Tűzoltók ágaskodnak így égő házak felett.

Kimenni nem tudnak a disznók.

Végre Tóbiásnak sikerül kitörni egy helyen a kerítést.

A kutya odarohan. Eddig gyáván szemlélt mindent, de most bátorság lepi el. A réshez áll, visszatartja az éhes falkát.

Ugat fenyegetően.

De Tóbiás rövid, kemény ütéssel belevágja agyarát a kutyaába. A csorda kiözönlik a résen.

A kutya jajgatva, rimánkodó ugatással ugrik félre.

Ugat véres sebével.

Tóbiás nem üldözi tovább, rá se néz. Se rá, se Istókra. Szalad az erdő felé.

A másik nagy disznó ottmarad az ablakba szorulva. Elájul az éhségtől és a fáradságtól.

*

Tóbiással aranyzsabadság van, de nem tud mit csinálni vele. Ha itt lenne Istók, menetelhetnének együtt az apjuk seregéhez. Még éhséget is kitartanának közösen.

De így egyedül még sincs kedve nekimenni a nagy útnak.

Visszamegy Istókhoz. Az oly élettelenül lóg az ablakfában, mint egy akasztott ember.

Tóbiás lefekszik Istók ablaka alá pihenni. De beleun ebbe is.

Visszamegy az erdőbe és csatlakozik a falkához. Unalmában a kutyától is hagyja terelni magát.

*

Demeter indul a paphoz reggel, útközben még meggondol mindent, hogy mit fog mondani. Hadirendbe állítja összes gondolatait.

Amiket termett a feje fenn a hegyen, amiket lenn a völgyben gondolt, vagy mások mondtak neki útszélien és kertek alatt.

– Nem engedem magamat!

Nem engedem magamat!

Lelke oly szilárd, mint Krisztusé volt, mikor vitakozni készült a vénekkal.

Lámpaláza van, reszket,

Mégis a tisztelendő elé lép, kinek színe előtt nemrég még mint együgyű növendék állott.

– Mit is fogok neki mondani? – gondolja.

Először is azt, hogy az egész vidék éhes!

Éhesek a pásztorok, a szolgálégyenyek, a favágók. A fűrészelők és a faberakodók. Mindenki éhes! A kis gyerekektől kezdve egészen a vénasszonyokig. Csak a gazdagok jóllakottak.

Másodszor, megmondom neki, hogy az egész vidék szomorú.

Csak a gazdagok jókedvűek.

Harmadszor, megmondom neki, hogy az éhes és szomorú emberek dolgoznak. Őrzik és fejik és ápolják az állatokat. Nyírják a birkákat. Vágják a sertést és az erdőt. A rengeteg erdőt, mely sohasem fogy ki és mindig újra nő.

Majdnem mindent ők csinálnak és cserébe ezért annyit kapnak, hogy van másnapra és harmadnapra ennivalójuk, de már a negyedik napon üres a szekrényük és a tájuk.

És mehetnek újra munkáért a gazdagokhoz.

És a béren kívül nem kapnak egyebet, legfeljebb ha szállást és szitkot és a nyakukra kötelet.

És különösen szitkot, ha pártolják a magukbélit.

S mindez azért van, mert nem az övék az állat, a föld, az erdő, a pénz és a legelő.

Mert ha volna nekik földjük, termelnének ők maguk is. De elkezdni nem lehet, mert nem születtek sem gazdának, se vállalkozónak, se fűrészmalom-tulajdonosnak.

Se más gazdag embernek.

Ki teremtette ezt így?

Az isten vagy Krisztus?

Kinek a bűne?

Ki miatt van ez így?

Mi a gyógyszer?

Mi a segítség?

*

Nem fog kifizetni sem szép szóval, sem malaszttal, sem mennyországgal, feleletet akarok!

És ha nem felel ő, hát felelek én őhelyette.

És ha tagadni fogja, amit mondok, akkor elmegyek.

És megtagadom őt.

*

Nem hallgatok el semmit, megmondom, hogy gyónni és áldozni jöttem, szívemet kiönteni.

Megmondom azt is, hogy lopni és rabolni is szabad a gazdagoktól, mert minden a miénk.

És szabad feltörni a zárat is, és elhajtani tőlük a teheneket és a lovakat és lekaszálni a földjüket éjjel.

Mert tőlünk loptak mindent a gazdagok.

Ezerszer gondolta ezeket. Fenn a hegyen és lenn a völgyben. Éjszaka és nappal.

Névtelen gondolatok voltak.

*

Névtelen gondolatok.

Jöttek mint a szél.

Siheder gondolatok, pásztorfiúi gondolatok.

Millió szegény ember gondolta őket. Millió szegény ember titkolta el, vagy köpte el a kocsmákban.

De nem olyan erővel, mint Demeter, a pásztorfiú.

*

Keresztül-kasul járták Demetert, mint a szél a fákat a hegytetőn.

És megértek és meglombosodtak.

Mind ki akarta teríteni a pap előtt.

Az ő gondolatait.

Mint a méter vásznakat a vásárosok vevők előtt. Hogy vizsgálják meg őket.

És mondja rájuk:

Igen!

Vagy: nem!

*

Veranda van a pap udvarán.

Összesodort sárga levelek, az ősz bekotort vitorláit.

Vadszőlő, vadgesztenyelevelével.

Itt reggelizik máskor a tisztelendő.

De késő ősze jár már és nem seprik el a széltől lefogott sárga leveleket.

Benyit a verandán keresztül a szobába. Újra üvegajtó jön. Demeter majdnem nekiesik mint a légy. Furcsa ház az urak háza. Szegény ember, paraszt úgy megy az ő szobáikban, mint a légy az ablakon. Megcsúszik egyre, ügyetlen.

Az első szoba a hálószoba, senki sincsen benne. Széles ágy a középén. Nagy, mint egy tölgyfa kerülete. Csipketakaró van rajta! Oly díszes, hogy még a pap

húsvéti miseruhája sem sokkal szebb. – Ide viszi be a menyecskéket – gondolja Demeter. A szobában bódító szag van, mely nem erdőszag, se sertésszag se tej szag, se bogárszag, se tömjénszag, mint a templomban, hanem valami olyan illat, amely csak az ezer-egyéjszakában lehet.

És ott se gyakran.

Egyszer szagolt hasonlót Demeter. Valéria esküvőjén a menyasszonyi ruhának volt ilyen kábító illata.

(Talán a pap szájvize ez. De Demeter nem tudja, hogy ilyen is van.)

Elkábul, elszédül tőle a fiú, mint az altatószertől. Egyre nagyobb dühvel érez magában félelmet és aláztatosságot. Templomi emlékek jönnek rája.

Mégis megy tovább. A kőkemény igék és a mély hegyibeszéd tartják benne a lelket. Meg kell mondani a papnak mindent.

Akit ő valaha nagyon tisztelt.

Aki prófétának vallja magát a környéken. És hallgatnak rája némely népek.

Bocskorára néz Demeter. Bizony bepiszkítja a padlót. Rajta van még a sár, amit az erdőből hozott.

– Azt fogják gondolni, hogy lopni akartam – gondolja ijedten.

Sokáig időzött már a hálósobában.

Kopog a következő ajtón.

– Szabad!

A tisztelendő reggeliző asztalnál ül. Az asztalon vaj, méz, kávé, cukor.

Vörös szesz is van az asztalon. Melegség és világosság. Fűtenek.

– Miért jöttél, fiam?

– Azért, hogy gyónjak és áldozzak.

– Azt jól teszed, fiam. Úgyis régen voltál nálam.

Annyi bűnöd gyűlhetett össze, mint a tenger fővénye. Nem?

– Igen – feleli Demeter.

A tisztelendő eszik még.

– Mindjárt – mondja.

– Ne haragudjék a tisztelendő úr, hogy nem jöttem mise alatt de én fenn vagyok a hegyen.

– Sietnünk kell vele, mert vendéget várok – mondja a tisztelendő.

Szeretné lerövidíteni az egész gyónási műveletet. A bűnöket legszívesebben meghallgatás nélkül feloldaná, s az ostyát és a bort megihatná és megehetné a fiú fenn a hegyen, az erdejében.

Istenem! Miért nincsenek imamalmok és gyónógépek a katolikus anyaszentegyházban!

Nem tartaná fel Demeter a papot.

– Nem minden tartozik a gyónószék elé, amit mondani akarok. Itt is beszélhetek – mondja a kis pásztor.

– Hadd hallom – feleli a pap.

Hirtelen lámpalázás lesz a fiú.

– Tisztelendő úr, tisztelendő úr, – szegény vagyok – a barátaim is szegények – pásztor vagyok – félek a gazdámtól.

Elakad, mint egy gyerek a vizsgán. Sír. Mint a megvert bárány.

A pap leejti az állát, úgy figyel.

– Én a vidék nevében beszélek, a pásztorok, a béresek és favágók nevében. És nem magamért.

– Mire akarsz kilyukadni? Mit akarsz? – kérdi a pap.

– Minden szegény embernek vágya – gazdának lenni – ökrökkel – sok disznóval – tehennel – és kecskékkal, melyeket fejni lehet – és baromfiakkal, melyeket be lehet dugni vasárnapi fazékba. – Hány vonja meg szájától – az italt és az ételt – hány dolgozik vasárnap is, sűrög-forog mint a méh – és mégsem megy tovább – már sikerül felnevelni két sertést, de beléjük üt az őszi sertésvész.

Lassan belejön Demeter és beszél:

– Egyik az erdőn szorgalmas és elhatározza, hogy kétszer annyi fát fűrészsel el, mint a többi.

És mit ér el vele?

Csak annyit, hogy most már a többinek is annyi fát kell fűrészelnie ugyanazért a pénzért.

Rossz a szegény ember dolga, a mindenféle fajta szolgálóemberé.

Az isten akarja, vagy Krisztus mondotta, hogy legyen szegény a szegény?

A pap örül, hogy már beleszólhat. Nem szereti, ha más prédikál az ő házában.

– Krisztus mondta: boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa.

– Nem a falu bolondjait érti Krisztus a lelki szegények alatt?

– Nem. Krisztus azokat érti, akiknek a lelkük egyszerű, akiknek nincsen semmijük.

– Nem. Krisztus a falu hülyéit érti a lelki szegények alatt. Minden faluban van egy ilyen nyálás hülye. Azoknak jó. Röhögnek egész nap. És csorog a nyáluk.

– Ki itt a pap, én vagy te, ki érti jobban a vallást én vagy te? – ordítja a pap.

– De Krisztus azt is mondotta: legyen egyenlőség gazdag és szegény között – feleli Demeter.

– Igen! de a mennyországban, nem a földön.

– Én pedig azt mondom, hogy a földön is igazságnak kell lennie, hogy jobban előkészülhessünk a mennyországra.

Szajaskodik Demeter a pappal, hogy Krisztus sem különben a vénekkal. Egyszerre beszélnek mind a ketten, gyorsan hadarnak. Mindegyik a maga portékáját. Mint az üzletben a segédek.

Vége Demeter fárad el. Türelmetlen szemekkel hallgatja a papot. Tóbiásra figyelhettek így a halak, mikor prédikált.

– Úgy beszélsz te, mint a cuculisták a városban – mondja a végén a pap.

– Kik azok a cuculisták? – kérdi Demeter.

– Azok piszkos városi csöcselékek, akik gyalázzák az istent és a vallást.

– Ha azt mondják, amit én, akkor igazuk van – feleli Demeter. – És ha maga Krisztust jobban érti, mint én, akkor én Krisztust tagadom. Vénasszonyoknak való Krisztus az, vagy annak jó, akinek friss halottja van. Ki kell seperni az ilyen Krisztust, ki kell seperni!... Még lopni is szabad a gazdagoktól, mert az a miénk! – ordítja Demeter.

Kopognak.

A két veszekedő ember nem hall semmit.

Aki kopogott, most belép.

Ruzsa, a gazda.

Demeter hatalmas gazdája a vendég.

Miatta készítették ki a vörös szeszt az asztalra.

A pap otthagyja a vitát. Siet üdvözölni a gazdát.

Pillanat alatt mosolygó lesz az arca.

Demeter reszket, mint sertés a hentes előtt.

Még nem látja a gazda.

Pap tölt a vörös szeszből.

A gazda iszik. Vörös szesztől vörös meglepedés lepi el.

A gazda megpillantja Demetert.

– Hát te mit keresel itt?

Demeter hallgat.

Hallgatva vár. Megkukult.

Így ült a tanítónál is ütések előtt. A számárpadban.

Nem vitatkozó már, nem prédikátor, nem próféták véréből való.

Pásztorfiú ő már megint. Ki bemerészkedett sáros bocskorral és merész gondolatokkal a papnak a házába.

– Gyónni jöttem – mondja Demeter.

– Na, van neki elég gyónni valója, a gazembernek, – mondja Ruzsa és ránéz újra rettenetes farkasszemével, melyekkel levett lábáról minden kocsist és minden szegény embert.

Demeter remeg.

– Vétkesnek érzed magad velem szemben, mi? Azért jöttél ide gyónni?

Gyorsan iszik vörös szeszt a gazda. Vörös szesztől vörös düh lepi el.

– Idehallgasson, tisztelendő úr, ez egy tanítványa önnek, aki magánál tanulta a hittant és a krisztusi szeretetet. Én azt mondtam, hogy Pável, a kanászom, kétszázhetven disznót látott el és Pável, akiről mindenki tudja, hogy hazug és részeges csirkefogó, szeretne háromszázhuszért kapni pénzt. Ezért persze lehazudná a csillagot is az égről. És ez a fiú, ez a gyerek az azt meri róla állítani, hogy én hazudok.

– Engem is meghazudtolt, éppen most – mondja a pap.

– Erősíti egyre, alá is írta papíron, hogy 320 disznót kapott Páveltől. Mikor én az 50 disznót más kon-dából hozattam.

– Ha te azt állítottad, hogy Pávelnek 320 disznója volt, akkor hazudtál – kiált rá a pap Demeterre.

A gazda vörös fejét teleissza pálinkával és dühvel.

– A disznókat hol hagytad? Bezártad őket mi? Éheznek fönt. Mit keresel te itt csürhe nélkül a völgyben?

– Anyám beteg volt, féltem, hogy meghal, lejtöttem – mondja halkán Demeter.

– És a disznókkal mi történt?

– A disznókkal van fönt valaki.

– Ki?

– Az öreg kanász.

– Ahá – bólint a gazda –, most már értem. Cin-kostársak ezek. Egyik hamisan vall a másikért. A má-sik cserébe őrzi a disznókat, ha az leszökik a munká-ból. Ilyenek a szolgák és a szolgálók mind. Szidják a gazdát titokban. Bujtogatják egymást. Még imádkoz-nak is ellene. Ahol lehet, megkárosítanak. Csak ilyen csőcselék néppel ne dolgozzék az ember!... Én mon-dom, tisztelendő úr, boldog lehet maga, hogy csak égi dolgokkal foglalkozik. Egyszer beszélhetne arról a templomban, hogy a béresek mennyire meggonoszod-tak az utóbbi időben ... Neked még akkor sem szabad lejönni, ha özönvíz van a völgyben! Érted?

Demeter összetörik a villámló szavaktól.

– Mars! Előre! – kiált a gazda a fiúra – megnéz-zük, mit csinálnak a disznók. Hogy őrzi őket az a má-sik gazember.

Demeter összetörve ácsorog a papi szobában. Cél nélkül. A gazda ruhájánál fogva kipenderíti az ajtón.

*

Vörös düh és vörös pálinka viszi a gazdát a hegye-ken fölfelé. Cipelí Demetert maga mellett, mintha kö-télen vinné.

Összetörte a pásztorfiút a lelkiismerete.

Megbotlik néha a lába a gyerekeknek, a gazda lők egyet rajta, mint az elfogott gyilkoson a csendőr.

A fiú bukik előre. Nem esik el.

Meredek már az út és a gazda, az erős, idős ember, meglehetősen liheg már.

– Az istenedet, te taknyos kölyök, miattad kell nekem felmásznom ide!

Újra megtaszítja Demetert.

A fiú néma marad.

A gazda foglya ő.

*

Karám ablakából kilóg a beszorult disznó. Száján hab, az udvaron halálfej. Csontok és sertésnyomok. Vér és verekedés nyomai. A kerítés betörve.

Kémes táj ez!

Gyilkosok tája a hegyen.

– Ez Pável feje! Ezek Pável ruhái, – kiáltja Demeter a rongyokra és a koponyára.

Már nincs benne kétségbeesés és gyengeség, csak réműlet.

– Mi történt itt? – kiáltja a gazda. – Hol van a kutya? hol van a csürhe?

Mindenütt üresség és rendetlenség.

A kamrában újra vér. Törött cserepek között.

Összevissza lépett, rohanó lábnyomok mellett a disznók ordítását is érezni még.

A karám ajtajában belülről benn van még a faretesz. Kirántja a gazda.

– Kitörtek ezek! – kiáltja – utánuk.

Oly izgatottak mind a ketten, hogy a beszorult disznót is elfelejtik kiszabadítani.

A halálfejet, Pável lerágott fejét is otthagyják az udvaron, a kövekkel és a sárral együtt.

Demeter mindjárt Tóbiásra gondol. Csak ő csinálhatta az egész zshiványságot. A főzshivány. Vele együtt Istók is ludas lehet. Egyik az ablakon keresztül menekült a szabadságba, másik a kerítésen át.

Ez ölte meg Pávelt! Ez csábította el a falkát!

Más nem tehette ezt! Csak ő!

Szelíd házidisznók a többiek mind, akik már régen beletörődtek abba, hogy emberek védelme alatt éljenek, emberek ostora alatt és hentesek kése által haljanak meg, a karácsonyi ünnep és Krisztus születésének jegyében.

Cserébe azért kapják a kövérség és a lustaság boldogságát süldő disznó koruktól kezdve egészen az ünnepekig.

Most elmenekültek mind a disznóvágó kés elől Tóbiás vezérlete alatt egyesültek a vaddisznókkal.

– A kutyám, a kutyám, Burkus! – kiáltja Demeter.

Sehol nyomát sem találták fenn a kutya halálának. A vér sem biztos, hogy tőle való, talán mégis él valahol és örködik a csorda felett. Teljes erejével füttyül a fiú. A kutya is olyan füttyjelre hallgat, mint Demeter barátai: a völgyi fiúk.

Kétségbeesetten füttyül bele a hegyek közé, az erdőbe. Ordít is.

Minden elvész a fákban és a kőkemény sziklákban.

A gazda úgy aggódik a falka miatt, hogy egy szó szidalommal se szidja Demetert. Ordítanak együtt közös félelemben.

Demeter szája már fáj a füttytől, helyette a gazda füttyül. Ügyetlenül. A fütty csak fiatal fiúk szájában szép.

Mélyen benne vannak az erdőben, hegyben, dél van, erdőtől fekete minden.

Két órája ordítanak már és füttyülnek. Demeterék bandájának jelével.

Burkus rohan feléjük. Az ordításukat hallotta meg?

Füttyüket vagy a szagukat érezte ki? Olyan orra van, hogy a csillagokat megkülönbözteti az orrával. A füle olyan, hogyha beszélni tudna, a szél révén megmondaná, melyik a bükkfa és melyik a tölgy.

– Burkus, Burkus!

A hangja, az ugatása vékony, sovány. Halálsápadt, másvilági ugatás ez.

Szemében éhség és rettenetes hűség.

A falka zabálhatott az erdőn, a kutya éhségében le-

gelt velük, őszi füvet, savanyú szárakat, makkot. De csak arra volt elég, hogy éhen ne haljon.

Még annyi ereje van, hogy fölgorjon a fiúra.

Az arcába nyal.

Csókolja vonyítva Demeter kezét. A pásztorral rohan a falka felé.

Ezek rendben legelnek. Ropogtatják a makkot, vagy pihennek az erdő fái alatt.

Burkus büszkén jár a disznók között, mint egy lesoványodott, de megelégedett őrmester.

A pásztor megszámolja őket. Mind megvannak, még Tóbiás is.

– Úgy látszik, már nincs is szükség kanászra, ha a kutya őrzi őket – mondja a gazda.

Demeter újra pásztorrá változik a falka mellett. Visszahajtja őket a másik erdőbe.

A karámnál kihúzzák Istókot is.

A gazda otthon megszemlél mindent, a vérnyomokat, a lábnyomokat, a csontokat, mint egy vizsgálóbíró. Próbálja kisütni, hogy mi történt itt.

– Szegény öreg, valószínűleg hirtelen meghalt. Azután a disznók kínjukban és éhségükben felfalták... Soha, soha nem támad meg különben disznó élő embert. Legfeljebb a kacsá nyakát harapják át, hogy megigya a véré.

Demeter sír a fölcsődött rémülettől és attól, hogy a gazda emberi módon szól hozzá ismét.

– Kegyelmezzon nekem, Ruzsa úr, én leszek a legjobb szolgája magának. Engedjen le, hogy mindent meggyónjak a papnak, amit vétettem. Higgye meg, az anyám igazán nagyon beteg volt, kérdezzen utána az orvosnál.

És sír. Mint megkeresztelt kis fiú az oltár előtt, a gyengeségtől.

Már nem haragszik Demeterre a gazda, mert hisz az ötven disznó pénze a zsebében marad.

– Gyónni most nincs idő, majd meggyónsz újév után. Ne felejtse el, fiam soha, az a jó szolga, aki a gazdája pártjára áll mindig – mondja Ruzsa Demeternek.

Eladják Pével ruháját. Kalapját.

– Ha nem lesz elég koporsóra, azt fizetem én. – mondja a gazda.

Ad ő pénzt a koporsóra, de arra, hogy éljen valaki, nem ad.

*

Nincs szükség a gazda segítségére a temetésnél. Bár Pável a pénz nagy részét magánál hordta mindig, de egy negyedrészt odaadta őrizni a mézeskalácsosnak. Félt mindig, hogy elveszti a pénzt.

A mézeskalácsos csinál mindent, alkudozást asztalossal, harangozóval.

Kalácsok között temetik Pávelt. Pável lelkét. A testéből nem maradt semmi, csak az ő kemény feje, melyet még a disznók sem tudtak széjjelharapni.

Demeter kíváncsian figyeli a halottas harangszót, csak a nap állása szerint tudja, hány óra van. Hogy már temetnek.

De a szél másfelé fúj, s Demeter nem hall semmit.

Túl az erdőkön elvérzik a nap.

Temetésnek vége vagyon.

Egyedül megy Zamba, egyedül megy Facsetre a mézeskalácsos.

Egyedül végzi a kicsi munkát a sátoros a lónál.

Kihajítja a trágyát és ad a jászolba szénát, fejére zabot.

Nézi a naptárban a pirosbetűs napokat, ahol vásár van, amerre jó az út, és vidám és bőkezű a nép. Oda készül ő mindig.

– Öreg emberrel és vén kutyával nem barátkozok soha többé. Meghalnak hamar, – mondja szomszédjának a mézeskalácsos.

*

A rettenetes halál, az aggódó keresés a disznók után, gyors derékbátörése, megalázása, megváltoztatják Demetert.

Úgy látszik, soha, soha nem fog ő többé asszonnyal játszani.

Szabina vigasztalja órákhosszat.

– Meghalt, meghalt, öreg ember volt, jó neki. Nem

mindegy, hogy az ember halála után először a koporsót harapják keresztül a férgek, azután az embert? Vagy pedig a disznók zabálják meg? Nagyvárosokban elégetik a halottakat úgysis.

Szabina szeretné, ha a fiú újra kívánná, mint régen. Ki is festi magát románosan, hogy tessék. Jön néhány napfényes nap, néhány éjjel.

Burkus sebe már kemény. Demeter is mintha rendbe jött volna.

Még Szabina mellét is megfogja egyszer. Boldog a lány, de nem mutatja. Izmos rántással lehúzza magáról Demeter kezét.

*

A gondolatok mennek és nem múlnak el benne. Akár akarja, akár nem. Mert nincs semmi ok arra, hogy megszűnjenek.

Nem javult sem az ő, sem a többi szegények sorsa.

Kőfalat akar építeni lelkében. Emögé rejti majd, amit gondol.

És nem szól senkinek.

Mert cselekedni nem lehet, csak gondolkozni. A szegények életéről, a gazdagok lépéseiről.

– A pap mindjárt a pénzes ember pártjára állt – gondolja –, mert a gazdag ember sohasem hazudik. De a szegény hazug mindég.

– Az én igazságom és a Pável igazsága olyan tiszta, mint a legjobb búza, ők hazudtak! Nem mi! A gazda kezdte és a pap segített neki, ők a hazugok! Ők hazudnák le a csillagot az égről az ötven sertéssel együtt. Nem mi! Hogy a fene egye meg őket!

Jólesik gondolkozni neki.

Gondol a csipkekendőre az ágyon, az ördögös szagra az ágyas szobában.

– Ezzel szédíti a menyecskéket a pap. Ha az ő hálószobájába jönnek, mindnek az az érzése támad, mint Valériának az esküvőn.

– Milyen jó papnak lenni – gondolja –, csipkekendő van az ágyán, a hálóingén is talán csipke van, mint a szent miseruhán. És még a gatyáin is csipkéket hord. Lányok gyónni jönnek hozzá, legbizalmasabb tit-

kaikat mondják el neki, csókot a szájukon, gyermeket a méhükben. Gyermekük elveszejtését. Tele vannak még csókkal a lányok, mikor odajönnek hozzá. Egyedül vannak a pappal és folyton csak erről beszélnek vele.

Demeter gondol mézre, vajra, fehér kenyérre, vörös szeszre.

– Ez a bor nem Krisztus bora, ez a bor a gazdagok bora. – ismétli Demeter. – Ugyanazt eszi, mint a gazdagok, ugyanazt issza, együtt, egy asztalnál, hát akkor miért mondja magát a szegények vezérének?

Prédikál nekünk ő, mert meg akar tartani minket a gazdagoknak. Szeretné, hogy úgy gondolkozzunk valamennyien, ahogy az nekik jó. S aki próbál mást gondolni, azt kiátkozza, vagy letaknyosozza, mint engem.

Nem az isten szolgája ő, hanem a gazdagok szolgája.

No, nekem ugyan prédikálhat ezentúl, én füttyölök rája.

*

Következő nap, alighogy kérkezik Szabina az ökrökkel, a felhők összefutnak és nagyvásárt csapnak az égen.

– Siessünk, siessünk, még eső előtt otthon akarok tenni. Az ökör fél a villámtól nagyon.

– Ne menj, megfog az eső, bőrig ázol.

És csakugyan, mire telirakják a kocsit, már kezdődik az égi háború.

– Ez az utolsó nyári zivatar az idén. Már az erdő legmélyén is benne van az ősz – mondja Szabina. – Én se jövök már soká, az utak rosszak lesznek szekerezésre, a gazdám is hazajön, cseléd leszek – mondja szomorúan.

– Én is elmegyek másik karámba, ahol nincsen méterre rakott fa – mondja Demeter.

Hirtelen megzendül az ég, villámok jönnek le egymásután.

– Félek – mondja Szabina.

Sajnálni kezdi nagyon, hogy kijött az erdőbe.

– Ne félj, vannak magasabb fák, mint mi, ahová becsaphat a villám.

– De mi is fák alatt vagyunk, a fákon keresztül minket is elér! – mondja Szabina.

– Én hiszek abban, hogy mindig a másik fát találja el és nem engem – mondja Demeter.

A következő pillanatban lecsap a villám tíz méternyire tőlük. A fa lezuhan, szörnyethal azonnal, meggyullad, ég.

– Látod! Ugye mondtam! – kiabálja Szabina.

Megfogja Demeter kezét, szorítja és reszket, mint az asszonyok szülés előtt.

– Én is megmondtam – feleli Demeter. De fél ő is. A fa ég, mintha pecsenyét sütnének rajta.

– Tele van villámokkal az erdő!

Széjjelkergeti az állatokat.

A két ökör megőrül a kocsi előtt.

A csürhe rémülten széjjelhullik.

A kutya rohan a villámok között.

Szabina Demeterhez bújik félelmében.

A felhők kieresztik végre csöcsükből az esőt.

A csürhe megnyugszik. A tájakra esős erdő csendje jön.

Még ritka az eső, mint a rossz vetés.

Megvédik őket a fák a kis eső ellen.

De lassan bezuhogja az erdőt is a zápor.

Oly hosszú az eső, mint a templomban a lámpák zsinórja.

– Most már hiába akarsz menni, a szabad utakon egyenesen nyakadba szakad a víz. Bőrig ázol.

– És itt nem? – kérdi Szabina.

– Gyere, feküdjünk a kocsi alá – mondja Demeter.

Szabina örül, mert elmúltak a villámok.

Mert együtt vannak újra a kocsi alatt, mint régen. Meleg és csiklandós a zápor.

– Várj, beesik az eső a mejjembe, – mondja Szabina és igazítani akar magán.

– Majd én megvédem a te mejjedet. – mondja Demeter és fogja és fedi, mintha csirkét védene a hideg elől.

Szabina ettől még merészebb lesz, még jobban felvidámodik. A fiú nyakát simogatja, de most nem néhány ujjal, hanem egész tenyérrel. Aztán végigsiklik a derekán, mint az aranyhal. És tudja, érzi, hogy ettől a kedves legénytől ő már nem menekülhet. És nem is bolondozhat többé véle. Nem is illik, nem is volna szép, hiszen a bolondság komollyá váltott. S a régi szeretői, a korán meghalt tizenhét éves korabeli vőlegénye, mintha nem is lettek volna, mintha nem is volnának többé...

– Nem kínozom tovább! Megkegyelmezek neki! De megkegyelmezek magamnak is – gondolja később. – Hiszen nem tudok nélküle élni. Menjek hozzá feleségül? Nem lehet! Hiszen az anyja lehetnék! Vagy legalább is ő lehetne az idősebbik öcsém! Mellette maradok mégis, azt akarom, hogy velem legyen!

*

– Hazudsz, hogy nem volt még szeretőd – mondja aztán.

– Ha mondom, elhiheted.

– Igazán nem volt?

– Becsületesemre – mondja a legény.

Szabina átöleli, megcsókolja.

Elfut az erdő mélyibe kicsit.

– Mindjárt jövök, ne gyere utánam, ne nézz felém – mondja Demeternek.

Visszajön mindjárt és hajtja az ökröket, sír és piytyereg a fásszekér mellett.

Most már akármilyen idő lesz, neki fel kell menni, akár lesz fuvar, akár nem. Úgy fog emlékezni rája. Muszáj lesz indulni Demeterhez, a pásztorfiúhoz, akinek ő majdnem az anyja lehetne.

– Miért is próbáltam meg! – gondolja sírva.

*

Este eljön hozzá a szép segéd, kinek ő az utolsó napig is szeretője volt.

– Ne gyere már, isten veled! – mondja neki Szabina. – Haragudni nem kell rám, már idős vagyok és

férjhez kell mennem – hazudja neki. – Azért téged szeretlek most is, csak pénzért megyek férjhez.

– Kihez?

– Azt még nem mondhatom meg.

– Csak nem az öreg Grószhoz? Úgyis azt mesélik, hogy annak is szeretője vagy három éve.

– Nem.

Elmegy a szép segéd, talán van is már neki kiszemelt másik, aki bukik az ő szépségire.

Szabina érzi, hogy most mégsem tudná keresztezni ezt a fiút másokkal.

Elég lesz az öreg fakereskedő.

Csak ezért szakított a szép segéddel.

Csak ezért.

– Csak gyermekem ne legyen tőle! – gondolja ijedten a lány.

Szabina futott a termékenység elől mindég.

Idáig sikerült is megfutnia.

Elhatározza, hogy kétszeresen vigyáz, megkettőz-teti asszonyi éberségét véle szemben.

*

Grósz ír, hogy jön.

Megunta már a fiánál.

Öreg ember ő, idegenben az étel sem ízlik sokszor. A helyre ráun, ahol ül. Egyik szomszédtól a másikig szaladgál nyugtalanul.

A völgyi faluban is.

A haláltól fél mégis.

Most visszavágyódik csendre, kosztra a völgybe, Szabina testére és szorgalmára.

Fél tőle a lány az idén.

Mint a halottaktól, mint az istentől.

Ha még él és nem halt meg régen az isten, olyan lehet, mint Grósz, a fakereskedő.

*

Megint tél jön.

Lesz fűtött szoba megint. Grósznál az öreg fakereskedőnél.

Szabina rakja neki a fát pukkadásig.

Az öreg fázik a völgyben.

S ahányszor a szobába jön, annyiszor szemtelenkedik, kedveskedik, tolakodik nála Grósz.

Mikor lehajol, piszkálja a parazsat, hátát veregeti, matat a kezével.

Mégsem hagyhatja egyedül az öreget, mert megöli a tüzet.

És jajgat és vinnyog, mint egy aggastyán kutya, ha fázik.

*

Szeretné, ha nem kéne senkivel sem osztania Demetert, a tiszta gyereket.

De nem lehet.

– Jövő héten tán már apám jön fel a hegyre. Jön haza a gazdám – mondja Szabina Demeternek.

– Mikor jössz akkor?

– Talán vasárnap, nem tudom, elereszt-e?

*

Grósz hirtelen érkezik haza.

Szolgal nála Szabina mezítláb.

Dolgozik.

Félig úri ház a Grósz háza.

Lakatlanság van benne, alvó bútorok és nyári ablakok.

Szekrény tetején alma rohad nyárról. Csupa fekete-ség, csupa halál rajta minden. Az öreg fakereskedő-höz hasonlít az alma arca.

És megy.

*

Szeretne mindjárt bolondozni a lánnyal, de ő nem hagyja magát.

– Csak nem akarja elkezdni a piszokban. Még az ágyon sincs tiszta huzat – mondja.

Dolgozik tovább.

Este pedig otthagyja Grószot, nem hál nála.

– Nem tudtam, hogy ilyen korán érkezik az úr – mondja –, még haza kell menjek, behordani apámnak a fáját.

Szomorúan vetkőzik az öreg, mintha másodszor lenne özvegyé a mai nappal.

Még a cipőjét sem segítette lehúzni.

Az ingét sem feladni.

Mi van Szabinával?

Az ő szíve megváltozott vala?

*

Már napok óta vadászik a lányra, mint a gyerekek a seregélyre az őszi kertben. Szabina nem akar lépre menni.

Évekig baglyokkal és denevérekkel aludt öreg krákok között.

Nem akar tovább és menekül: huss!

De az öreg befonja.

Vén pók ő.

Lecsap rá véres dühvel.

Szabina lezuhan a földre, mint a vázából kidobott virág.

*

– Apám betegeskedik, az elvállalt fát pedig le kell vinni a faraktárba – hazudja Szabina Grósznak.

És csak délelőtt jön.

Csendben szolgál, ebédet főz, megy.

Befogja apja ökreit, mászik velük a hegyre fáért.

Találkozik Demeterrel.

*

Grósz mellett az öregasszony ágya, melyben meghalt. Húsz esztendeig aludt itt ő, élve és öregen.

Olyan most is az ágy, mint akkor. Csak az öregasszonyt temették ki belőle és az ágyhuzatot mosta ki Szabina.

Ide kerül Szabina is a sápadt, ráncos testű halott öregasszony helyére.

Ha majd Grósz felesége lesz.

*

A szobákban öreg bútorok. Szabina kiverte belőlük a férgek nagyobb részét, de egy-két poloska még mindig alussza gúnyosan téli álmát az ágyszögletben.

Vén bútorok, vén ember és a poloskák is már vének.

Együtt öregedtek meg ők Grósszal és Grósznéval.

– Még meghal itt nekem egyszer álmában a felesége is hirtelen patkolt el – gondolja Szabina rémülettel.

*

Grósz egyre hívja, hogy jöjjön már aludni a házába.

– Voltam az apádnál – mondja egy nap az öreg –, nincsen semmi baja, te azt csak úgy mondd nekem. Nem tudom, mi ütött beléd a nyár óta. Hűtlen vagy hozzám. Felcsíptél magadnak valakit, azzal vagy egész éjjel... Ha ma este nem hozod ide a cókókodat, hát mehetsz, örökre bezárom előtted házamat.

*

Szabina zokogva mén a hegyre, a tetejéig zokog. Nem bujkálhat tovább az öreg elől.

– Nem jöhetek már, éjjelre is ott kell lennem Grósznál – mondja Demeternek. Nemcsak a szolgáló lánya, a kedvese is vagyok neki. Feleségül vesz. Sok pénze van. Apám is akarja, hogy hozzámenjek.

– És te szereted őt?

– Szereti a fene! Ki nem állhatom az öreg varan gyos békát. Tégedet szeretlek... Azt akarom, ha karácsonykor lejössz a völgybe, háromszor is találkozunk minden héten. Én még tehozzád, vagy te énhozzám. De nem szabad, hogy tudjon róla senki.

Szeretné Szabina, ha Demeter lenne az első szerető a szép segéd helyén.

De neki ilyen nem kell.

– Fúj! Más szája után vizet nem iszom, öreg ember csókja után nem csókolok – mondja.

És ellenáll Szabina minden csókjának és gyöngéd ségének, mint egy harmincéves, vén férfi. Szabina boldogtalanul megy le a völgybe és sem Grószhoz nem költözik, se nem üzen neki.

Az apja házában alszik.

Minden kötél szakad. Embereivel, fenn a hegyen és lenn a völgyben.

Ha a hegy nem jön Mohamedhez, Mohamed megy a hegyhez.

Az öreg Grósz harmadnap maga mén kérlelni a lányt. Szabina apja is ott van a szobában, mikor beszél vele.

– Mért nem jössz, mi van veled?

– Menjen haza innen, hagyjon békében, ki nem állhatom magát, – mondja Szabina a tegnapi elkeseredéssel. – Négy évig dolgoztam a házában, nem mondhatja, hogy nem voltam szorgalmas. Megfizette érte?

A fakereskedő sírva fakad.

– De hát gyere vissza. Már megszoktalak. Fizetek ezentúl egy forinttal többet.

– Nem kell a pénze, már késő. Fütyülök a forintjára! – mondja Szabina zokogva.

*

Hogy nem ő a legnagyobb férfiszépség a völgyben, tudja azt Grósz jól, s hogy piszkos, smucig fráter ő, mondták már neki mások is, favágók és fuvarosok mindenféle nyelven. Még fiatal fakereskedő korában s onnan kezdve végig.

De mert Szabina mondta, kicsit fáj.

*

Demeter anyja takarít most nála, de a poloskák mégis mozogni kezdenek, mióta Szabina elment.

Először forintot küld a lánynak, aztán maga megy el érte.

Egészen gyenge a lány, a nyomorúságtól, ami az apja házában van, az apja rosszalásától, aki nem helyesli, hogy most Grósszal szakított. És megy vele. Az sem bánthatná az öreg Grósz, ha Szabinának fiatal szeretője is lenne, csak ő ne tudjon róla, csak hozzá legyen jó, mint azelőtt.

*

Most Szabina apja terelgeti az ökröket a hegyre, apró és nagy kiáltozásokkal.

Demeter segít neki, ha látja az erdőn.

Megszokta már, hogy erre az ökrös szekérre ő rakja

a fát. Kedveskedni akar neki, mert nem érzi még végét a Szabinával való szerelmeskedésnek.

Szabina apja, bár csöndes, öreg ember, egyszer mégis beszél hosszadalmasan Demeter előtt. Panasz-kodik.

– Ezelőtt nyolc esztendővel nem arattam semmit, csak szalmát. Jég aratott le helyettem. Azért adót éppúgy kellett fizetni, mint máskor, fölvettem a kölcsönt. Az meg most is rajtam van kamatok kamatjával együtt... Az úristenit neki! Így pusztul az ember. Csak egy rossz esztendő kell, hogy tönkremenjen a paraszt. Nyögi aztán azt egész életen át!

– Senkinek sem jó, sem a parasztnak, sem a favágónak, sem a szolgának, sem a pászturnak. Csak a nagygazdáknak, az uraknak és a többi gazdagoknak... Panasz-kodik mind a sok szegény, anélkül, hogy egymást megértenék. Itt valami változásnak kell jönni, különben nem tudom, mi lesz. Szétszedi a sok szegény azt a pár gazdagot.

– Mondom azért az én leányomnak: ne menjen férjhez, csakis gazdag és biztos emberhez. Szép lány. Pénzt ér a szépsége. Azért maradt lány mostanáig, mert csupa szegény kérője volt – mondja az öreg.

Mikor elmegy, gondolkozik beszédjén a fiú.

Rájön, hogy csak azért panaszkodott neki, azért mutatta meg szegénységét, hogy elmenjen a kedve Demeternek mindenféle házassági tervtől. Hogy tudja: nyomorult paraszt lányával van dolga, aki még ingeket sem visz magával a házasságba. Aki mindent a férjétől vár, hogy az csináltasson neki.

Továbbra is rakja a fát Demeter Szabináék ökrös szekereére, de nem beszélnek egymással Demeter és az öreg soha.

*

Felettek mindent a disznók, a föld üres. Még a futó patak közelében is megették a makkot.

– Menj át a másik hegyre, itt az ideje. A második karámban fogsz hálni – mondja a gazda fia. –

Szegütő baltád van, szeget hoztam magammal, hogy kijavítsd a hibákat az éjjeli hely kerítésén.

*

A másik hegy kisebb, de van elég makk és karácsonyig zabálhat a farka eleget.

Megszokják az új hegyet, új utakat és új patakot, mely ellenkező irányban folyik lefelé. Másik völgybe.

A karám kerítését fiatal korában csinálta Pável, mikor beállt ide szolgálatba. Azóta folyton bővült a farka, de a karám nem bővült utána.

Szűk lett már ennyi baromnak.

Talán Pável volt lusta új kerítést csinálni, mert hetekig szegezhetett volna ennyi deszka mellett, talán a gazda sajnálta a pénzt deszkára, szegre, drótra.

Erősen kell dolgoznia Demeternek, ha azt akarja, hogy ki ne szoruljon belőle a sok állat.

A meglevő kerítés korhadt az erdei esőtől.

Utolsó időkben meg se foltozta Pável. Kicsit érezte tán, hogy kirúgják.

És hogy meghal.

Talán nem volt ereje szegelni már.

Demeter friss, gyalultatlan deszkákat tesz a régiek helyére.

Éjjel dolgozik.

*

Nincsen annyira egyedül, mint a másik hegyen.

Nem messze van a favágók hegyétől.

Készül meglátogatni Gyuszit, az évtársát.

Egész falu ez, a favágók hegye. Asszonyokkal, tűzhellyel, kisgyerekekkel, asszonyi pletykákkal, gyorsan összehányt kunyhókban.

Kiknek legnagyobb része fenn van a nagy téiben is.

A völgyi faluból származnak sokan, de vannak, akik messzebről jöttek.

Lányt azok is a völgyből szereztek.

Sógoraik és apósaik lenn laknak most is a faluban.

*

Favágók faluja ez.

Vándorló falu.

Mennek az erdővel.

Ha levágták az erdőt maguk körül, utána mennek és másutt ütik fel a gyors falut.

Nincs ott Gyuszi. Mondják neki, hogy nemsokára jön fel, csak a völgybe ment le élelmiszerért.

A fiatal pásztor beszélget a favágókkal.

– Jövőre talán én is erdőn fogok dolgozni magukkal – mondja Demeter.

– Maradj inkább pásztornak, örülj, hogy ülhetsz a fenekeden egész nap – feleli neki egy szakállas favágó, kinek Trandafir a neve. – Eszembe jutnak sokszor a pásztorok, irigykedek rájuk.

Demeter felel neki:

– Egyik szegény ember irigyeli mindig a másik mesterségét, mert mindegyik azt hiszi, hogy a másiknak jó. Ez csak mutatja, hogy egynek sem jó. Én pedig a maguk helyébe szeretnék lenni, mert együtt vannak. A pásztor mindig egyedül van.

– Egyedül, egyedül. Hát a disznók, azok semmik? Némelyik disznó okosabb sok embernél – mondja Trandafir.

A tűz körül nevetnek a favágók:

– Miért akarsz te elmenni Ruzsától? – kérdi Trandafir.

Demeter nem akarja megmondani, hogy azt hiszi, a gazdája ki fogja tenni a szűrit. Hazudik ezért:

– Megnősülök újév után – mondja.

– Ejha! Minden este asszonnyal fog aludni a fiú, nem rossz, nem rossz – és fütyül egyet ravaszul Trandafir.

– Kit veszel el?

– Mi köze hozzá, majd meglátja – feleli durván Demeter, hogy kibújjék a hazugság alól.

Komolyabb lesz Trandafir is.

– Ide ne gyere fel, nálunk nem kapsz munkát. Elegen vagyunk. Jövőre gyenge is lennél még a favágáshoz. Még szélesedned kell és nőned. Az én fiam éppen olyan idős, mint te, mégsem hiszem hogy elhozom jövőre. Az ritkaság, hogy valaki már a te korodban

olyan erős legyen, mint Gyuszi. Nem mondom, lehet, hogy te csak az erdőhöz vagy gyenge, a házassághoz van már erőd. Te tudod.

*

Gyuszi, a fiatal, erős favágó visszaérkezik a hegyre: őt küldik le legtöbbször, mert nemcsak erős háta van, de lábai is gyorsak. Nagyszerűen bírja a hegymászásokat.

Fiatal és bolond is ő, hogy cipel másoknak.

– Demeter, a pásztor keresett – mondják neki.

Harmadnap Gyuszi keresi fel barátját a karámban.

*

Lenn a völgyben Demeter szolt mindig, s a többiek hallgattak. Itt azonban Gyuszi beszél és Demeter marad csendben.

– Mesélték, hogy miről beszéltek a múltkor a többi favágóval: melyiknek jobb, a favágónak, vagy a pászornak. Te azt mondtad: mind a kettőnek egyformán rossz. Az igaz – mondja Gyuszi.

– Kinek jó itt nálunk egyáltalán? – veti közbe Demeter.

– Miért nem születél katolikus püspök fiának, annak biztosan nem rossz – feleli nevetve Gyuszi. – Akinek kapa, kasza, fejsze, fűrész vagy ostor van a kezében, annak nem jó – mondja. – Legfeljebb az olyan ostor, amilyennel a szegény embereket verik.

Demeter úgy tesz, mintha még sohasem gondolkozott volna ezekről. Beszélgeti Gyuszit, és titkos ujjongással hallja minden szavát.

– Hogy lehetne ezen segíteni? – kérdi Demetert.

– Segíteni, segíteni nem lehet, ez a baj. Segíteni csak összetartással lehetne, az összes dolgozó emberek összetartásával. És az nincs a völgyben. Azért vagyok én szívesebben favágó, mint pásztor vagy kocsis. Mert azok nem pártolják egymást. Egyik eleszi a másik elől a kenyeret. Egyik kivájná a másik szemét, ha csak egy forintot is fizetnének érte, judás-díjnak. Mi, favágók, legalább egymás között összetartunk. Megvédjük a kenyerünket is mindenki ellen.

Gyuszi elmond egy hosszú hegyi beszédet Demeter előtt.

– Nekem ugyan beszélhetsz, én eztet már mindet tudom – mondja nevetve a pásztor. – Én is ugyan-
ezt akartam mondani neked, szakasztott ugyanezt,
ezért kerestelek téged. Kérdezd meg lenn a völgyben a
fiúktól. Voltam náluk. Beszéltem a lelkükre nekik,
hogy pártoljuk egymást a halálig, különben elpusztu-
lunk.

Mind a ketten nevetnek, hogy ennyire egy útra ke-
rültek lélekben és gondolatban.

– Nem véletlenség ez – mondja Gyuszi –, sok-sok
szegény ember gondolja ezt a nyomorúsága trágya-
dombján. Csakhogy egyik azért nem mer szólni, mert
fél a törvénytől, csendőröktől, szolgabírótól, az árul-
kodó szomszédától. A másik attól fél, hogy kiprédikálja
a pap a templomban. Egyik a másvilágban keres vi-
gasztalást, másik a zsidókat okolja mindenért.

Demeter bátrabb lesz az örömtől.

– Nektek van fejszétetek, erős emberek is vagytok,
mért nem kergetitek el azt a száz gazdagot? Fölléleg-
zene a vidék. Az összes pásztorok, béresek, szolgálégé-
nyek táncolnának örömben. De még a parasztok is.

Gyuszi körülnéz a karámban, mintha leskelődnék
valaki rájuk az éjjelben.

De csak a disznók horkolása hallatszik.

– A szádra vigyázz nagyon, te Demeter. Nem tudod,
milyen könnyen becsukják az embert. Nekem mond-
hatsz ilyeneket, mert én jó barátod vagyok, de máskor
meg kell válogatnod, kinek beszélsz így... Megmondom
azt is, hogy mért nem hajtjuk el őket. Mi már arról
is beszéltünk a favágókkal. Van olyan köztünk, aki
részt vett a biharmegyei sztrájkban. Meséli, hogy sor-
tüzet adtak bele a favágókba, mikor azok megtámad-
ták a sztrájktrőket.

– Mi az a sztrájk? – kérdi Demeter.

– Sztrájk, az munkaelhagyás, például, mikor har-
colnak nagyobb bérért. Erre, a mi vidékünkön nem
hallani ezt a szót soha. De benn a városban és másutt
hallhatod naponta százszor. Ott folyik a harc és a
sztrájk – mondja Gyuszi. Aztán beszél tovább: – Jó

lenne, ha miénk lenne az erdő, ha a jószág a béresé lenne, de nem cselekedhetünk semmit, mert védi a gazdagokat minden csendőr. Puskával, géppuskával Ha kell, még ágyúkat is vezényelnek ki ellenünk. Meg-elégszünk mi azzal, ha megvédjük a magunk kenyerét. Magányosak is vagyunk, megette a fene a szegényeket a völgyben.

Így beszélgetnek egymással az összetalálkozott fiúk.

*

Az idő oly szürke lesz és komoly, mint egy favágó arca. Néha hullanak még az utolsó levelek a fákról. Semmi sem nő már; csak ami leesett a földre régen, abból élnek a barmok.

Fenn a hegyekben születik a szél, de leér a völgyek utolsó kéményéig. Fölkaparja a padlások száját, kapukat és az ablakokat.

Toronytetővel szájaskodik a szél!

De sem ő, sem a hideg nem tudja elhajtani az esőt.

Esőben dolgoznak a favágók.

Esőben legelnek a barmok.

Átzuhogja a fákat az eső.

Keresztüláztatja a régi erdei almot.

Demeter ingét és ruháját is beesi, hiába váltogatja, hiába szárítgatja.

Mint a gyík, folyik a hátán a víz. Mintha kenőcsök volnának a fején az esőtől.

Csak este tudja megszáritani magát. Nappal hiába próbálja égetni a rőzsét.

Nem gyullad meg még az öreg fa sem, alááztatta már azt is az őszi eső.

Az unalom ideje ez a pásztoroknál, a hízás ideje a sertéseknél.

Később, hetek múlva jut eszébe Demeternek, hogy mit kell tennie.

Összeszed sok halott fát, hazaviszi száradni.

Telerakja vele a házat.

A halál már benne van a halott fában, gyorsan szárad.

Útra viszi magával, ruhája alatt védi eső ellen. Ülepe

alá teszi. Tud tüzet gyújtani, szárítkozni, ha nincs nagy eső.

Már ősz van. Fél tél. Szabinával vége? – gondolja és belenéz a sűrű esőbe, mely köröskörül mindent a maga képére teremtett.

Még mindig reménykedik, hogy elindul egyszer feleje Szabina. Három szoknya lesz rajta az eső miatt. Az egyiket a fejére borítja majd, mint az öreg asszonyok esős vasárnapi napon.

Hiába vár.

Négy hét telik el így. Esőben.

Az idő miatt Gyuszi sem jön el hozzá.

*

Erdőbe néz Demeter. És az esőbe.

Mint a nyáj, úgy hull az eső.

Azon tűnődik, amit Szabina mondott egyszer nemrég, az utolsó találkozásoknál.

– A te szép kis feleséged még völgyi csirke valahol lent. Vagy még ki sem keltették a tojásból – mondotta Szabina.

– Az én szép kicsi kis feleségem – gondolja Demeter újra.

Szabina már öreg lesz, mikor én harminc éves leszek. Az asszonyok előbb öregszenek, mint a férfiak. Ki lesz az én kicsi kis feleségem?

Hát nem Szabinát veszem el?

De hisz nem tudok nélküle élni!

Mindenféle asszonyokat gondolt ki magának, akik fehérruhások, édesek és kicsik és fehér a lábaszáruk, úgy, ahogy az anyja mesélt Demeternek a leendő feleségéről, néhány évvel ezelőtt, mikor ő még kisfiú volt, még kisebb, mint most.

És igazán nem gondolt egyetlenegyszer sem asszonyokra.

Fiatalabbnak, gyerekeknek képzelte el maga mellett a feleségét.

– Szabina nem lesz velem, nem fog ő is lefeküdni az ágyba? – kérdi ijedten.

Olyan idő van, amikor lehet gondolni sorsra és jövőre.

Esik az eső, lehet befelé nézni.

*

Az eső hirtelen megfagy, megfehéredik. Hóvá változik át.

A völgyi falu arculata december felé fehéredik.

Hegyeket beborítja a vékonydongájú hó.

Szabina a hegy felé néz. Demeter hegye felé, Demeter a völgybe, Grósz házára gondol.

Nézésük nem találkozik.

Szagatóan fáj Szabinának a szíve, de mégsem megy fel a hegyre. Vár lenn a völgyben, hogy jöjjön már Demeter.

És megcsókolhassa. Kibékülhessen vele.

*

Hirtelen egy-két éjszaka alatt nekiesik a hegynek a nagy hideg. A szél úgy suhog, mintha ustorszálak volnának benne.

Huhu! Huhu! Huhu! Csupa u betűvel fúj a szél.

Már nincsen benne elszáradt rétek szaga, csak éles hótömegek és borzalmas fagy.

A csürhe nem tud aludni egész éjjel, állnak és járkálnak a nagy hideg miatt.

Szabina lelkében is nő a jajgatás, a tél, indul Demeter hegye felé.

Nem a fa miatt, de Demeter miatt. Eltökélte magát rá, hogy kibékül vele mindenképpen. És összecsókolódik Demeterrel.

Nagy szárnyakon esik a hó, de a hideg nem enyhül tőle.

Szabina nem tudja, hova kell menni.

Mióta összeveszett Demeterrel, nem beszéltek meg, hol lesz a fiú. Nehéz hallani a kolomp szavát a szél miatt.

A hóval teli utakon sem látni az irányt. Nyomok nincsenek, csak vadnyomok.

Új utat jár az, akinek járni kell.

Kezdi hallani a főkolomp hangját, amint gurul a barom nyakán.

Ide-oda vész a nyom a szélben.

Sokáig tévelyeg, szél ide-oda húzza, míg megtalálja Demetert a falkával.

– Demeter, édes fiam, édes kicsi fiam, szeretsz-e még?

Szalad feléje asszonyi testével, magához akarja szorítani a hóban.

Demeter jéghidegen áll. Nem tudja rászorítani ajkát a lány.

– Minek jöttél fel? Farkasok tünedeznek már fel.

Szabina a hidegségtől maga is jéghideg lesz. Indul visszafelé.

De visszahívja Demeter.

– Maradj itt. Nem fogsz így lemenni, megdermedve. Mire leérsz, letörik a fülcimpád a fagytól.

Demeter tüzet rak szorgalmasan. Nem meri megkérdezni, hogy ott szolgál-e még Grósznál a szertője.

Szabina beéri azzal is, hogy visszahívta Demeter. És félti őt.

És gondoskodik róla. Rakja a tüzet. Átmelegszik Szabina a háta közepéig, és a szívéig.

– Legjobban szeretnék elkísérni hazáig – mondja Demeter –, de nem hagyhatom itt a falkát. Rohanj, ahogy bírsz! Máskor ne tegyél ilyet.

A tűz jókedvet ad neki és meleget. De nem sokáig tart sem a jókedv, sem a melegség.

Mire leér, a kontya is megfagy.

De baj nélkül érkezik meg.

Nem találkozik farkassal.

Csak a tél kíséri véges-végig.

*

Lenn a völgyben a gazdáék azt gondolták, hogy a nagy hideg csak pár napig tart és azután újra lehetnek a falkák.

Makk még van elég. És idő is karácsonyig. Három hét.

De nem akar elszállni a hideg.

Nem tudják, mit csináljanak. Ha lehozzák, talán káruk lesz, mert másnap kiderülhet az idő, ha fennmaradnak, talán a hidegtől eszi meg őket a fene. De esik a szőrös hó egyre és elfedi a disznók eleségét.

Ha még egy napig nem áll el a hó, lehozzuk a fal-kákat – mondja a gazda.

*

A nagybajuszú hónál sokkal nagyobb baj a hideg, a durrogó hideg.

Föld megreped tőle. Pásztorok reszketnek. Állatok könnyeznek.

– Jó volna már melegedni lenn a völgyben, mért hagytak itt engem egyedül? – gondolja Demeter.

A favágók otthagyják a munkát. Nagy kár van náluk is. Három héttel előbb fejezték be az őszi évadot.

A fagy foga erősebb a fűrészek fogánál. Hosszú lesz a téli pihenés.

A favágók lemennek a faluba. Útközben látnak itt-ott farkast is.

– No, ezek korán érkeztek meg, úgy látszik, rettenetes nekik odafenn. Rettenetes tél lesz – mondják.

Gyuszi gondol Demeterre is.

– Annak nincsen jó dolga, de baja nem eshetik, mert farkasok ritkán támadnak meg disznócsürhét.

*

Szabina nem gondol sem télre, sem hóra, csak arra: Szeret még ez a fiú engem? Hogyha szeret, mért nem szólt egy jó, meleg szót?

Hiszen visszahívott a tűzhöz és rakta a tüzet nekem.

Hol kételkedik, hol pedig örül.

És hirtelen elszánja magát.

– Felmegyek és megcsókolom. Ha visszacsókol, tudom, hogy szeret.

És megy újra a cirmos hóban.

Nem néz ő se télre, se farkasra, se hóra. Hisz vakon magában, hogy nem találkozik fenevaddal. Hisz, ahogy csak asszonyok hisznek szerelemben és szerencsében, és cseppet sem fél.

A gazda másik falkájához tegnap, pénteken mentek ki az eleséges emberek.

Egyik sem jött vissza.

A völgyben nyugtalankodnak, hogy mi van velük.

Fegyveres embereket küldtek segítségükre.

A puskások és a küldöncök mára mindnyájan megérkeztek.

– Farkasok vannak útban, farkasok a falkák körül. Sürgős segítségre van szükség – jelentik az eleséges emberek.

Az egyik küldönc felmászott a fára és látott ilyen vad csordákat közeledni.

Mesél róluk.

A disznókat karámokba zárták. De még ide is utánuk ugranak a farkasok.

Eddig három sertést pusztítottak el.

A csordások kamrákba zárkózva nézik a farkasokat.

A küldöncök boldogok voltak, hogy baj és halál nélkül érték el a pásztorok kamráit.

Összegyűjtik a fegyvereket és a fegyveres embereket. Kevés a puska. Próbálnak kikölcsönözni másoktól. A főbíró nem adja, a jegyző sem. Azt mondják, az ő puskájuk nem való parasztok kezébe. Mások pedig azzal az indokolással nem kölcsönzik, hogy a faluban is kell puska, itt is feltűnhet egy-egy farkas a főúton.

Elküldik a fegyveres embereket a két falka felé. A kocsist pedig Demeterhez szalasztják.

Két fegyvert adnak neki. Az egyiket, hogy hagyja ott, a másikat pedig, hogy védje magát.

– Gyere le azonnal, hogy tudjam, mi újság – mondja a gazda. – Mondd meg neki, üzenetem: ahogy lehoztuk ezt a két falkát, megyünk érte, addig tartsa magát. A patronokkal spóroljon. Ha lő, farkast is kell mutatnia.

*

Szörös hó hull Szabinára, de a hidegnél is nagyobb az ő belső láza.

Újból tévedett a hulló, vad hóban. Mert most ismét másutt van Demeter.

Mintha miatta ment volna mélyebbre. Előle bujkálva.

– Az istenit neki, megbolondultál? – rohan rája Demeter. – Tele van farkassal a hegy, az erdő. Én magam láttam kettőt. Te ide merészkedsz? Nem tudod kívárni, hogy lent a völgyben találkozassunk megint?

– A múltkor nem szóltál hozzám egy jó szót sem. Akartam tudni, miért?

És megcsókolja Demetert.

Szájuk olyan hideg, mintha vörösrézből volna.

– Várj! Maradj itt! – mondja Demeter. – Nem engedlek el. A farkasok, az komoly veszély. Ma szombat van, jön a gazdám fia, annál lesz puska. Én is kérek tőle fegyvert, itt kell maradnom tovább.

*

Egy óra múlva megérkezett a kocsis a két fegyverrel.

– Te még kint vagy az erdőn? Hajtsd be őket azonnal. Farkasjárás van. Valami történhetett a járhatatlan hegyekben, hogy mind itt vannak. – szörnyülködik a kocsis.

– Hű, Demeter, vigyázz, Demeter! Ne bízd magad arra, hogy a farkasok nem támadnak meg disznókat. Nekimennek bizony azok. Az egyik falkában két disznót téptek széjjel, a másikban egyet.

– Ti menjetek le gyorsan, – mondja Demeter Szabinának és a kocsisnak. – Látod, milyen bolondot csináltál, Szabina?

– Nekem lent kell lennem a legrövidebb időn belül Ruzsánál, hogy jelentsem, itt még nem voltak farkasok.

A lány és a kocsis indulnak visszafelé.

*

Itt-ott felbukkan egy-egy ordas. Fekete farokkal cserkészik a fehér hóban.

Magányos rablók ők. Előőrseik a nagy csordáknak.

Ezek az egyedülálló, vad kutyák legjobban szeretnek tyúkot enni vagy megfagyott nyulat.

A kocsis és a lány is találkozik két ilyen baráttal.

Se tyúk, se nyúl nincs a közelben, készülnek őket megtámadni,

A kocsis messziről célba veszi az egyiket. Eltalálja, lefekszik a hóra, halva.

A másik nyal egy kicsit társa véréből, ízlik a friss vér, rohan a két ember felé. A kocsis közelebb ereszti, eltalálja ezt is, nem döglik meg, de visszafordul.

Vérfagyasztó pillanatokát él át a lány.

Mikor visszafordul a véres farkas, megkérdezi a kocsist, mi lehet fent Demeterrel.

– Bizony annak jaj – mondja Elek.

Észreveszi Szabina rémületét és vigasztalja.

– Na ne haragudj, csak vicceltem. Nem tudtam, hogy a te szeretőd – mondja. – A veszély nem olyan nagy. Van nála puska is. Disznók se hagyják magukat. Lehet, hogy a karámot is elérte és magára zárta a kamrát.

*

Gyuszi hallja a farkasijedelmet a faluban.

Elzárták a bárányokat, a baromfiakat és az embereket előlük. Hallja azt is, hogy a főbíró nem adta oda a puskáját, mert sajnálta.

– Azt a szegény fiút jól besózták egy fegyverrel: Ki tudja, lekerül-e még élve a völgybe.

Fejszét vesz és megy.

Tudja, hol van a főbíró puskája.

Valamikor hajtó gyerek volt vadászatokon.

A fejszét csak azért viszi, hogyha mégsem sikerül kikapnia a fegyvert a főszolgabírótól, legyen fegyvere mégis. Egész erdőket pusztított el ő, a híres, az erős favágó, ezzel a fejszével. Hát féljen a farkastól?

Az utcán nem jár senki. Bemászik az ablakon nagy ügyesen. A fejszét kinn hagyja, nehogy azt higgyék, hogy ölni akar. Kihozza a fegyvert és a tölténytáskát. A baltát is viszi magával, a fegyvert eldugja, amennyire lehet, mert ezt a puskát sokan ismerik a járásban.

Hogy valaki fegyverrel jár, még nem feltűnő farkasos időben.

Ha ezt a puskát meglátják nála, ahelyett, hogy segítséget vinne, még lecsukják lopás miatt.

Találkozik útközben a kocsissal és Szabinával. A kocsis vállán meglőtt farkas.

A holt állat fogait vicsorítja, halálkínt és régi, elhangzott ordítást látni az arcán. A kocsis a fogakat Gyuszira emeli.

– Egy fenevaddal kevesebb – mondja. – Talán a másik is megdöglött, amelyiket meglöttem. Jó kabát lesz belőle. – mondja meglepődötten a véres farkasra.

– Mi újság fent, mi van Demeterrel?

– Onnan jövünk. Még akkor nem támadta meg őket farkas, mikor mi fent voltunk.

– Megyek hozzája – mondja Gyuszi. – Add ide azt a fegyvert. Ti már itt vagytok a faluban, benneteket nem támadhat meg farkas.

– Minek neked még egy fegyver? Van neked puskád, fejszéd is. Csak nem akarsz elpusztítani egész falkát? – mondja.

– Jobb, ha kettő van – mondja. – Add ide.

– Nem adhatom, a gazdámnak le kell vinni.

Gyuszi dulakodni kezd a puskáért a kocsissal. De hiszen látni, hogy ő az erősebb. Már majdnem kicsavarja a kezéből.

– Ne okoskodj, mondom, hogy a gazdám követeli rajtam – mondja.

És Gyuszi átengedi a fegyvert.

*

Demeter indul a falkával a karám felé. Szeretné a disznókat kerítés mögé zárni. Maga pedig a kamrába zárkózni a farkasok elől.

De már se idejük, se egérútjuk nincsen. A farkasok elébük állanak. Egész csorda. Csorda fog harcolni csorda ellen.

Megérezték ők, hogy a túlsó falkáknál sok a puska és sok az ember. Orrukban zárok mögötti bárányok szaga van és meleg szobában ülő gyerekek szaga.

Átugrottak és átrohantak a hegyeken.

És most itt vannak.

A szélső disznók rémülten rohannak középre. Demeter megállítja őket.

– Ha másfelé megyünk, észreveszik a farkasok,

hogy félünk és menekülünk előlük. Utánunk lódnak mind és nem egy, de tíz disznót szednek széjjel – gondolja Demeter.

Sűrűn összehajtja a disznókat.

Elhatározza, hogy szükség esetén megütközik nyílt síkon a farkasokkal.

*

Mint a forró kását, kerülgetik a fenevadak a csürhét.

A disznók haderejét becsülik meg. Élő hús szagával laknak jól.

Dideregnek.

Körömfagyasztó hideg van.

A csürhe túlerőben van velük szemben. Támadni nem mernek.

Demeter vár, örködik.

Máskor kenyérmorzzával van tele a zsebe, most harminc nehéz golyó van benne.

A háromszázhusz kétségbeesett állat tőle vár segítséget. Mint a fehér vadásztól a fekete benszülöttek.

Demeter árva vezérnek érzi magát; csatában a farkasok ellen.

Nem bízik másban, csak magában, golyós puskájában, a kutyában és a két vaddisznóban: Istókban és Tóbiásban.

– Talán már elmennek, – gondolja magában Demeter a farkasokra.

Már órák hosszat kóborolnak a csorda körül és még mindig nem támadnak.

Arra várnak talán, hogy megfagyjon a vezér?

Egyenként és csoportokban másznak.

És szomorú halottas árnyékokat vetnek a hóra.

Már késő délutánra lép az idő és Demeter még mindig farkaszemet néz a farkasokkal.

Éjjeli állat a farkas. Megvárják az éjjelt. Számítanak rá, hogy megvakít minket a hideg és sötétség – gondolja Demeter izgatottan.

Lázasan rakja a máglyát, a fa aljára, a tűz magvat. Ügyesen, hogy ki ne hűljön a hótól és a széltől. Nagy tűz lesz éjjel.

De a farkasok nem várják meg a sötétséget. Támadnak!

Elöl jön két fenevad. Rohamfarkasok ezek!

Nyolc lépésnyire tőlük szalad hat másik. A többiek hátul várnak.

A farkasok elöl nem a legerősebbek, nem a legnagyobbak, de a leginasabbak és legkétségbeesettebbek.

Jönnek lassan. Az arcuk fáradt, szőrük piszkos az éhségtől. Dideregnek.

Szánalmas állatok.

– Vagy meghalok, vagy jóllakom – ezt érezhetik.

Közelednek a csürhéhez.

Hirtelen rohanni kezdenek könnyű talppal a vékony havon.

Sűrű sorokban áll a farka széle. Istók és Tóbiás vannak ott.

A két inas farkas átugorja őket, mintha drótkerítés. vagy más halálos akadály volna.

Demeter céloz és lő. A kakas elcsattan, a fegyver csütörtököt mondott.

Lehúzza a kétcsövű puska másik kakasát is, de az sem sül el.

A két első farkas biztos szemmel Pirire rohan, a legkisebb disznóra.

Egyszerre ütik bele a fogukat. A disznó felsír velőrázóan. Nem védekezik, csak ordít, jámborul hagyja, hogy megöljék. A csorda többi része kotródik a farkasok elöl.

Demeter izgatottan piszmog a puskával, de nem megy semmire vele.

A két farkas kihúzza hosszúra a disznó belét. Hat ordas is ott-terem és a farkascsorda többi része is vonul már a zsákmányra.

Széjjelbontják egészen.

A disznócsürhe fut és hátrál.

Ahogy kínlódik Demeter a fegyverrel, észre se veszi, már egyedül van.

A farkasok nem törődnek vele. Esznek.

Demeter arra gondol, hogy felmászik a fára. De meggondolja.

Nem fogja felülről nézni, ahogy ezek mészárolják a farkát!

A farka élete mégis rája van bízva!

– Képesek még arra is, hogy a fa alatt éjszakáz-
nak és megvárják, amíg megfagyok és közéjük zuha-
nok – gondolja Demeter.

És visszamegy a disznók közé.

Hústól étvágyat, vértől vérszemet kapnak a far-
kasok.

Otthagyják néhányan a fölbontott disznót és a me-
nekülő farka után iramodnak. Készülődik Demeter az
új csatára.

Maga mellé veszi Tóbiást, Istókot, a kutyát és még
néhány erős disznót.

A csorda elejére megy velük.

Már nem a két vékony inas áll ott, a rohamfarkasok
Azok már jóllaktak.

Most igazán a legnagyobbak, a legerősebbek vannak
elől. Már nemcsak a pecsenye, de a verekedés is izgatja
őket.

Különösen az piszkálja fel a bandát, hogy látták a
disznócsorda gyávaságát.

A két legnagyobb farkas Demeterék csoportjának
tart. Az egyik egyenesen Tóbiásnak.

Jön, mint egy részeg legény a bálból.

Tóbiást hirtelen elfogja a gyávaság, amit anyjától
örökölt. És elfut. De lábai már nagyon kövérek. Utol-
éri a nagy farkas. Bele akar harapni Tóbiásba. A
nagy disznó visszafordul és lead egy ütést az agyarával.

A farkas leesik. Tóbiás beleharap, ugyanazon a he-
lyen éri harapás, ahol Tóbiás már rést ütött az agya-
rával. A farkas ijedten jajgat, mint egy pincsikutya,
mikor a farkára hágnak.

Rohan a sebével, hosszú, véres vonalakat hagy a
megfagyott havon.

A másik óriás, verekedő farkas ezalatt látja aman-
nak vereségét, és ismét a gyenge disznó felé tart.

Jeremiás forog veszélyben.

Ordít a disznó, mint egy kövér úr a mély folyó közepén.

Demeter rohan feléje a kutyával.

Rávág puskatussal a hátulsójára.

A farkas iszkol, mint a kutya, akit üldöznek kővel az utcagyerekek.

A farkasok vérszeme elmúlik.

Mennek vissza az elejtett disznóhoz. Lakmároznak tovább.

A disznócsürhe rendben vonul vissza. Demetert közrefogja Tóbiás, Istók és a kutya. Kerülőkkal mennek a karámhoz.

A sebesült farkas jajgat a hegyek között.

*

Most mit tegyen? Tüzet gyújtson, vagy lemenjen.

Az úton még leskelődhetnek farkasok.

Odamegy Tóbiáshoz és Istókhoz.

Simogatja őket, túrót dob le nekik.

Elhatározza, hogy nem marad itt tovább egy percig sem.

A rémület és fagy hegyén.

Hajtja őket lefelé. Durva hó esik újra. Mint a kukoricadara, olyan a hó.

*

Valóságos forradalmi hangulat lepi meg őt a puska miatt.

Ilyen piszkosak, ilyen fukarok!

Sajnálták kipróbálni a puskát!

A patron árával spóroltak.

– Inkább én dögöltem volna meg fenn a hegyen – gondolja méreggel.

És mi lesz, ha nem hiszi el a gazda, hogy Pirit a farkasok ették meg?

Azt fogja gondolni, hogy én csináltam tort a favágókkal vagy másokkal – gondolja tovább.

Nincs senki tanúja neki, csak az erdő és kutyája szemében a rémület.

Ha legalább egy ujját megsebesítette volna. Lenne mit mutatni: a vérét, a sebet.

De így: semmi.

Régi pásztorhazugság ez, minden eltűnt barmot a farkasok számlájára írják.

*

Szabina ezalatt reszket lent. Ijedt a hideg miatt és a farkasok miatt.

– Csak még egyszer jöjjön, csak még egyszer visszontlássam! Élve! Hogy semmi baja ne essék! Soha többet nem megyek el tőle! – mondja.

És sír és ácsorog és megy. Nagykendővel az árva hóban.

*

Demeter ostorával belepattog a havas vidékbe. Gördülnek le a hegyeken a sertések. Már az utakig érnek. Átszaladnak a téli fahídon és nagy gördülő lármával szaladnak fel a dombon, a házba, amely nekik halottas ház.

– Ez a halál, hogy lemegyünk a völgybe. A ti halálotok. Szegény disznóim. – gondolja Demeter.

Útközben találkozik Gyuszival.

– Mi az, meg vagy? – kérdi Gyuszi jókedvűen.

– Én megvagyok, csak egy disznót pusztítottak el.

– Mit bánom én a disznókat! Fontos, hogy neked nem csináltak semmit.

– De én bánom – mondja Demeter. – Mert lehet, hogy rajtam hajtják be.

– Az lehet – mondja Gyuszi, de mindjárt másról kezd beszélni.

Oly jókedvű, hogy megmenekült Demeter a farkasoktól.

Elmeséli, hogyan akart ő a kanász segítségére jönni, hogyan lopta el a jó puskát a szolgabíró szobájából.

– Mutasd – mondja Demeter.

Megnézi a puskát és átveszi a maga vállára.

Gyuszi beszél szüntelenül, de Demeter arca sötét és másra gondol.

*

Védtem a falkát bottal, kutyával, étellel, bátorsággal.

Ki hiszi el nekem?

Hátha nekem kell megfizetni azt az egy disznót.

Eltökéli magát, hogy rögtön szemébe néz a gazdának. Hadd tudja meg, hogy mit követel tőle. Ott van a két másik kondás is, akik más hegyeken voltak, akik-

nek disznói más hegyeken legelték kövérré magukat.

Beszélgetnek a farkasokról.

– Nekem is megölték egy disznómat, nem követelik azt rajtam?

– De bizony az lehet – heccelődnek vele a kanászok.

Mindenki örül, hogy itt van, melegedhet a völgyben.

Demeter szomorú, nyugtalan.

Látja, hogy enni adnak a falkájának. Kímélik őt, a fáradt és éhes embert.

Esznek, zabálnak a disznók a régi ólakban.

Elfelejtették már a rémes napot és társuk halálát fenn a hegyeken.

Demeternek is ebédet készít Boris.

– Demeter! Gyere ebédelni!

A kanász nincsen sehol.

Megérkezik a gazda is, elmondják neki a csürhe sorát.

Hol van a fiú?

Nem találják sehol, a levese kihül.

Vad keresés indul meg Demeter után. Még az árnyékszékre is benéznek, hogy nem felejtette-e el benne magát vagy a nadrágszíját. De nincs sehol.

Megérkezik Szabina is rohanva, csókolni akarja Demetert, de hült helyét találja ő is.

Szalad végig a völgyi utcán. Látja Demetert felmenni a hegyre.

Visszamegy Ruzsáékhoz a lány.

– A hegyre ment megint – mondja sírva az udvaron.

A gazda is hallja, a cselédek is hallják. Látják már letről az udvarról menni lefelé. Bámulják, mint egy elszabadult sárkányt.

– Biztos felment a farkasért, mert félt, hogy felelősségre vonják az egy disznó miatt – mondja az egyik kondás.

– Bolond ez, bizony isten, bolond – mondja a gazda.

– Vigyenek neki segítséget – sírja Szabina.

– Dehogy viszünk, bolond ez – mondja a gazda.

Demeter vállán a szolgabíró jó puskája, nem fél. Megtalálja a csata helyét, karmolások a földön, karmolás a fákon, néhány béldarab, disznószőr a földön.

Eltűntek a farkasok.

Megtalálja a farkas vérét az egyik oldalon és disznóvérét a másikon.

– Ki hiszi nekem, hogy az farkas nyoma és nem a disznóé? – gondolja Demeter.

Megindul a farkas vére nyomán, mely hosszú, mint a keréknyom. Vér, hó és apró lépések mindenütt. Kilo-métereken keresztül vérzett a farkas. Demeter reméli mégis, hogy megtalálja valahol halva.

Egy helyen megszűnik a vérnyom a hóban.

Megállt a farkas vére, vagy új hó fedti be?

Hiába dobja el a havat Demeter, a nyom meghalt a hóban.

Megdöglött a farkas, vagy sebe gyógyulását várja be a hegyekben?

*

– Már esteledik, és nincs hold télen, ami mutasson utat.

– Na, az újévi, béremre már keresztet vethetek – mondja Demeter.

És megy le.

A falu elején, ahol nincs más, csak kertre esett hó és havas gyümölcsfák, találkozik Szabinával.

– Így görbüljek meg, hogy soha többé nem megyek Grószhoz és megesküszöm veled – mondja. – De akkor meg kell ígéred, hogy te sem mész fel többé télen farkasos hegyekbe – mondja Szabina, és meg akarja csókolni Demetert.

– Megmostad a szádat Grósz úr után? Mert öreg ember szája utálatos – mondja Demeter.

– De hisz három napja nem lakom már nála. Ott-hon vagyok. Ez az én szám, nem a Grósz szája – mondja Szabina.

És összecsókolóznak a havas kertek alatt.

*

– Elhiszem farkas nélkül is – mondja nevetve a gazda.

*

– Nem adtam volna neked a főbíró puskáját, ha tudtam volna, hogy újra a hegyre mész – mondja Gyuszi.

– Nesze, itt a puska.

– Most nem kell, vidd vissza te.

– Én nem viszem, te loptad el.

Gyuszi a kezébe veszi a puskát és nézi.

– Tudod, hogy érdemes volna ellopni a fegyvert. Eladni valahol. Többet ér ez, mint amennyit mi egy fél év alatt keresünk... Úgyis tőlünk lopta az árát a szolgabíró, tőlünk munkásoktól, szegény dolgozó emberektől.

Kotlik ezen a gondolatán egy percig, meggondolja jól.

Eszébe jut, hogy a kocsis látta a kezében a fegyvert.

– Ah! Visszaviszem mégis, fene egye meg – mondja.

Elmegy a szolgabíróség felé, de retesszel van csukva az ablak.

Nem akar sokat várni.

Bemegy a szolgabíróhoz egyenesen,

– Ne haragudjék, főbíró úr, nem akartam ellopni a fegyvert, embert akartam menteni vele. Az úr nem volt itthon, különben elkértem volna. Tudtam, úgyis ideadná.

– Nem való paraszt kezébe az én puskám – mondja a szolgabíró.

– Micsoda? jobban lövök én, mint a járásban akárki – mondja hencegve Gyuszi. Mutasson egy célpontot a kerten.

– Na csak tedd le – és elveszi tőle a fegyvert.

*

Jeremiás, a jámbor disznó harmadnapra fulladozni kezdett az ólban.

A kövérségtől és a hidegtől.

– Gyorsan, gyorsan, megfullad a zsírjában, hozzátok a hentest – kiabálja a gazda.

Kezében kés van, a hentes nem érkezik elég korán, ő maga szúrja bele a kést a disznó torkába. Mikor fekszik a disznó, köhög és hörög.

Rohanva jön a hentes, kötény sincs rajta, hogy arra hulljon a vér.

A disznó hörgése még erősebb lesz a késtől, úgy ki-merült már, hogy ordítani sem tud, ereszti csak a vérét az alája nyomott teknőbe.

Gyorsan előkerülnek a nagy főzőfazekak, szórtisztító teknő, húsfelakasztó szögek a színben.

– Ennek megváltás volt a halál – gondolja Demeter.

Mintha jeladás volna ez, hogy megöljék a többi disznókat is. Mintha kedve jönné a henteseknek, hogy leszúrják mindet. Szúrjanak, amíg van.

A gazda is szeretné látni már a hájat, a friss fehér hájat, amit neki olvasztanak asszonyi népek az üstben.

– Ha már disznóvágás van, legyen disznóvágás, úgysem esznek már ezek a fagy miatt – mondja a gazda.

És sorra kerülnek mind.

Kirángatják egyiket a másik után.

A gazda kicsi fia a farkukat fogja nekik.

Egymásután jönnek. Arany, Piroska, Julcsa.

Demeter oldalra állva nézi őket. Ahogy az emberek lefogják, a tíz körmükre húzzák, ahogy ordítanak és egyik hentes bedugja nekik a kést.

Velőtrázó sikollyal érzik ezt és már csorog a vér olyan borzalmas erővel, hogy ordítani sem tudnak. A szájuk, a torkuk, a hentes keze tele van vérrrel. Demeter oldalt áll, de úgy tetszik neki, mintha egyik-másik disznó rája nézne.

– Nem miattam vágnak le benneteket, nem nekem lesz hasznom belőle.

Annyi vér van már mindenütt, hogy libák úszhatnának, kisgyerekek megfulladhatnának benne.

Kifárad a pásztor a sok vértől.

Bemegy az istállóba, az új malacok közé. Kocák nyalják fiaikat. Esznek és szopnak. Olyan kicsi a szájuk, olyan a szopásuk hangja, mintha egeret nyalnának.

Benn a nagy ólban rémülten fülel a farka.

Tegnapelőtt farkas veszélyében voltak, ma embernek veszélyében.

Ha valaki bejön hozzájuk, mind az ól sarkába húzódnak, egyik sem akar magától menni. De fülüknél fogva húznak ki belőlük egyet és viszik ki megint. Az udvar tele van forró vízzel, tűzzel, szőrrel és vérrel.

A leveseknek napokig disznóíze van.

A hentesek körmük alól hiába mossák le a vért, hiába mossák a kezüket!

A forró háj szaga elmegy egészen a pap orráig.

*

Istókot és még negyven társát kihajtja az állomásra Demeter.

Megvette őket egy bécsi hentes.

Felszaladnak a rakóhídon keresztül a vagonokba, ők sem fognak sokkal tovább élni.

Öt nap alatt Bécsben vannak.

Mindjárt vágják őket.

*

Demeter nézi a szegre akasztott disznókat. Még fél testüket is felismeri, pedig már szőrüket is leborotvták a forró vízben.

– Ez Illés, ez Julcsa, ez az Áron fele, ez a Vilma fele.

A többiről ömlik a szőr a kerek kések alatt. Indiánusoknak is ilyen lehetett a kése, amivel levágták a fejejről a skalpot.

A levágott disznótestekre, az üstökre, fára esik a hó, de a tüzet nem zavarja az üstök alatt.

Demeter ott van a kocáknál, az új malacoknál.

Sokan már kijöttek, sokan még az anyjukban vannak.

Melegen kell tartani az ólat, szalmával betömni a rést, hogy ne legyen csöpp helye a téli szélnek.

Néha kijön az ólból Demeter és nézi a hentesek, a szolgáló lányok munkája eredményét.

A kolbászokat nézi és eltűnődik.

– Hát ez kié? Kinek a teste? Kinek a vére?

A felakasztott nyers sonkákon is eltűnődik és némelyiket mintha megismerné lába alakjáról amikor még fel volt kapcsolva elül vagy hátul a törzsükhöz és élet volt bennük. Jáltak.

– Ugye, hogy ez a Julcsái volt? – kérdi a hentes-től, akihez ez a sonka tartozik.

– Ki az a Julcsa? – kérdi a hentes.

– Az a disznó, amelyiknek sötétbarna szőre volt és nagy mosolygó szeme.

– Mit tudom én, mit tudom én – mondja a hentes –, én csak a lányok szemét szoktam megnézni a bálon. A disznók szemét soha. Mindig a torkára nézek.

*

Utoljára marad Tóbiás. Sejti, hogy mi vár rája. Harap maga körül, de már késő. Emberek kelepcéjébe került.

Karácsonyi kelepcébe.

A hentesek fejszét vesznek elő, fejére vágna.

Aztán levágják őt is Krisztus nevében.

*

Meglátja Tóbiás testét a vasfogason Demeter.

Nem is tudta, mikor vágták le. De megismeri őt azonnal.

Az ő teste feledhetetlen, mint Krisztusé. Még ha hétrét szakítják is a vasfogason. A két féltést úgy lóg egymás mellett, mint két ikertestvér.

– Hogy megvédte magát és engem a farkasok ellen. De a hentesek ellen tehetetlen volt – gondolja Demeter.

*

Disznók holt teste kolbásszá, szalonnává dolgozva lóg már a kamrákban.

A gazda összeszed egy bokorra való kolbászt.

– Vidd el ezt a tisztelendőnek, ne csavarja hiába a disznótor az orrát – mondja Demeternek.

A fiú Máriához megy a kolbászokkal.

– Vidd el ezt a disznóságot a paphoz – mondja.
– Nékem kéne elvinni, de én a papot utálom. Még képes volnék a fejéhez vágni a kolbászokat.

Mária elszalad papucsban, harisnyában a paphoz.

*

Karácsonykor nem gondol már Demeter a levágott állatokra, csak a jövő esztendőre.

S mondja Szabinának: – Nagykorú még nem vagyok, de anyám örül, ha megnősülök, mert úgy hiszi, ha asszonyos ember leszek, jobban dolgozom majd, többre megyek minden munkával. Ma karácsony éjjel nálunk alszol Szabina. Egy ágyban velem. Jó lesz?

– De még milyen jó lesz! – mondja Szabina.

Az ő apját meg sem kérdezik.

Olyan öreg ember ő, hogy rászólására nem adnak semmit.

Otthagyja Szabina az apját karácsony estén. Egyedül.

Demeter anyja úgy fogadja őt, mintha régi-régi menyé volna őneki. Beszélgetnek ruháról, ételről, jövőről, mintha száz esztendő óta minden nap krumpelit hámoztak volna együtt.

Még amiatt sem szól, hogy Szabina idősebb a fiánál.

– Derék lány, gyors és szorgalmas a keze és élhal a fiamért. Jobb asszonyt nem is kaphatna sehol.

Hideg van a völgyben. Tüzelnek. Hol az egyik, hol a másik rak a kályhára. Tüzelnek és mesélnek. Azután lefekszenek.

Mintha már régen-régen egy házban laktak volna. Mind a hárman.

Demeter anyja tetteteli magát, hogy alszik. Pedig lázasan figyel. Néha hallja egy csók cuppanását, mintha valaki kulacsból kotyogtatná a pálinkát. Vagy mintha békák szólnának a tavon.

– Pszt! hallja az anyád – csitítja Szabina Demetert.

– Nem hallja az, alszik. Olyan álma van, hogy akár a házat is rá lehet dönteni.

Mind a ketten átleskelődnek anyjuk ágyához, ő pedig szuszog. Megnyugszanak.

Anyja pedig az ő régi urára gondol, elszáradt ágyban, elszáradt takarók között, emberre, akit már régen eltemettek.

Eszébe jut Demeter születése, csecsemőkora, első mosolya a bölcsőben; a szoptatás tavaszi napjai. A nagy délelőtt, amikor a székek, a kutyák és a csirkék között elindult magától a gyermek, anélkül, hogy Valaki a kezét fogta volna. És ha elesett, akkor sem sírt! Ó az édes! És most már neki is van felesége! Milyen ügyesen bolondozik véle! Hogy telik az idő. Mekkoraakat kacagnak együtt! Pedig még én sem vagyok öreg.

Azután erőt vesz rajta a fáradtság, az ábrándozás is kimeríti és elalszik.

S a két fiatal zavartalanul ölelkezhetik az alvó anya mellett.

*

Újév napján a cselédek mind felöltözködnek. Egynek sem piszkos a keze.

A fején mindnek kalap van, a lábán cipő.

Ma pálinkaivás napja van és forró levesek napja.

Letaposták a havat a szomszédok egymás felé. Újév. Szerencse. Sors kezdete ez.

Boltosoknál: új üzletek kezdete.

A gazdáknál: új nyájak, falkák, méhrajok kezdete.

A mestereknél: új vásárok.

Inasoknál: új pofonok.

Parasztoknál: új adók és új termés.

Béreseknél: bérfizetés.

Újév.

Indulnak a gazdához mind.

Demeter is megy velük.

Szíve alázatos.

Egy szolga van benne és egy lázadó.

Most, hogy nőszül, most, hogy újév van, most, hogy az úr elé kerül, újra szolga lesz.

Meg is csókolná az úr kezét, ha lehetne. Hiszen megnőszül, hiszen felesége van.

Már nem fiatal, ugráló legény ő, mint akkor, amikor felment a hegyekbe. Keresztülment rajta Pável halála, a réműlet, a farkasok.

A gazda mindenkivel áldomásozik.

Demeter hátul áll és várja, hogy rája kerüljön a sor.

Ruzsa ad neki egy pohár pálinkát, és miközben issza ő, számolja a pénzét.

– Itt van, olvasd meg, hogy megvan-e mind.

– Megvan – mondja Demeter és éppen akarja mondani, hogy az új esztendőre megnősül, de a gazda előbb nyitja ki a száját egy pillanattal.

– Jövőre te már nem leszel nálam – mondja –, az olyan cseléd nem kell nekem, aki a szolgálával össze-fog!

Demeter megáll előtte.

Mit szóljon? Azt, hogy ő már nem ugyanaz az ember, mert nős ember, mert boldog? Beszéljen az igazságról és tisztaságról?

És békés egyetértésről?

Nem szól semmit, kimegy és sír. Tanító verte meg utóljára, mikor sírt.

– Jaj! Szabina! Jaj! Kidobott a gazdám, kidobott, kidobott!

– Nekem meg késik a vérem, késik és most már nem jön meg. Tudom. Nyomorultak vagyunk.

Összeborul a két ember.

A kés, a kés, mely először Pávelt szúrta meg, azután a disznókat egymásután, most az ő torkukon megy keresztül.

*

Demeter újra a paplakban van. Tavaszig sem vár. Esküdni akar.

Utálja a papot, fűtyül Krisztusra is. Sajnálja a pénzt a templomra, harangra.

De muszáj bejegyezni a házasságot a papnál is. Ez az állam akarata.

Megmondják, mit kell fizetni a kihirdetésekért, a harangért és az esküvőért.

Demeter alkuszik a pappal, mind nyúlőrös a zsidóval.

– Nem vagyunk vásáron, papnál vagyunk – felelik Demeternek.

– Papnál, papnál, éppen azért. Krisztus olcsóbban csinálná, ha a földön volna – feleli Demeter.

Azután még mondja: – Maga annyit kér az esküvőért, mint a patikárius a gyógyszerért. Még tán azt is felszámítja, hogy hidegben esket. Pedig a mi szívünk meleg.

– Meg se esketem. Menjen a másik paphoz – mondja.

Erre halkabb lesz Demeter, mert nem akar még egyszer összeveszni a pappal.

Messze van a szomszéd falu, oda csak szánon lehetne menni esküdni.

A szánhoz lovakat kéne kölcsönözni, mert ökrös szekéren mégsem mehetnek esküdni.

*

Csillagos hó esik, újévi hó.

Demeter és Szabina a templom felé lépnek a hóban.

Téli esküvő van.

Lázadó pásztor esküszik.

A rossz cseléd és

Krisztusszidó

az újévi hóban.

*

Szabina gyermeke kisebb, mint a tavaszi rügy, meszszebb van, mint a vadnyom, de jön. Tucatnyi jelével ott van már az asszony méhében.

Gazdákhoz szalad Demeter, hogy ne legyenek pénztelenek, mikor megszületik a gyermek.

Az első gazda így beszél: – Van cselédem elég, helyben vannak, egy sem készül el.

A második gazda így beszél: – Minek jössz télen? Kinek kell télen ember?

– Jönnék tavasszal, legyenek fel tavaszra mostan.

– Vannak itten később elegen – felelik neki.

A harmadik gazda így beszél: – Felfogadnálak, ha

nem volnál házas. De a házasember sokat eszik. Nem az én állataimon járna a te eszed, hanem a te feleségeden.

– Feleségem is jönne dolgozni.

– Nem kell a te feleséged. Csak egy fiatal legényre van szükség, olyan korban, mint te vagy. De aki még nem kötötte magát asszonyhoz.

Barbu Titusz házába megy Demeter, aki Ruzsának az ő volt gazdájának legnagyobb ellensége. Barbunak is nagy gazdasága van, neki is legel ősszel, makkos időben három falkája a hegyek között. És megtörténik sokszor, hogy a vásáron Ruzsa ígér egy tehénért huszonöt forintot, odajön Barbu és túligéri egy forinttal.

S ha Ruzsának tetszik a tehén, kénytelen megadni másfélforinttal többet, csak azért, mert felcsavarta az árát Barbu Titusz, az ő ellensége. Belegáncsolnak egymás üzleteibe mindenütt.

A háj eladásánál is folyik közöttük a verseny, a kupeceknél, a bécsi és prágai henteseknél.

– Ez csak fölvesz, ha megtudja, hogy Ruzsától dobtak ki – gondolja Demeter.

– Te a Ruzsáddal voltál ezelőtt, hogy kerültél el onnan? Miért? – kérdi Barbu mindjárt, mikor belép.

– El kellett menjek, mert a Ruzsa be akarta csapni az öreg pásztort. Én pedig tanúskodtam az ő igaza mellett.

– No, akkor máris mehetsz. Nincs szükség nagyszájú emberekre a házban – mondja Barbu és fakép-nél hagyja.

Kimegy az istállóba a gazda, nézi az állatokat.

Fordul, visszajön a szobába újra.

Ott áll még mindig Demeter.

– Hát te még élsz? Mit keresel itt?

– Tekintetes úr, nagyságos úr, én akkor tizenhat éves voltam, mikor ez a dolog történt. Szegény öreg csordás meg is boldogult azóta. Én megkomolyodtam. Feleségem is van. Megesküszöm magának, hogy jó szolgálja leszek.

– Akit a Ruzsa kidobott, az nálam se jó. Mi vele

nem állhatjuk ki egymást, de azt meg kell hagyni: lovakhoz, sertésekhez és szógákhoz éppen olyan jól ért, mint én. Csak a nyomorúság beszél belőled most, de ahogy érzed a szádban a biztos kenyeret, megint olyan leszel, mint régen. Kutyából nem lesz szalonna.

– Dolgozni akarok és megélni. Más semmit – mondja Demeter.

– A halálraítélt bűnös is fogadkozik az akasztófa alatt, hogy csak kegyelmezzenek meg neki, megjavul, ösmerlek már én benneteket. Vén róka vagyok. Dolgoztam számtalan rossz cseléddel. Leleked bűnös neked, nem tudod azt megtagadni soha.

És szelíden kitudszkolja Demetert.

*

A harmincadik gazda így beszél: – Hallottam, hogy nem szeret a pap. Aki nincs jóba a pappal, az Krisztussal sincsen jóba.

A harmincegyedik gazda így beszél: – Cucilista vagy te, ilyenre nincsen szükség.

A negyvenedik gazda így beszél: – Hallottam a paptól, hogy fűtyülsz Krisztusra. Nem kellesz. Amit te csinálnál a házamban, azon nem lenne áldás.

– A pap és Ruzsa beszéltek rám mindenfelé, a frász törje ki őket – gondolja Demeter.

*

A gazdák és a többi gazdag emberek a völgyben jobban félnek az igétől, a szegények mozgolódásától, mint a kolerától.

Vigyáznak arra, hogy senki be ne hurcolja azt a szolgák közé, akik szerények, jámborak és egészségesek, mint a juhok.

Demeter lemegy a fűrészmalomba, hogy nem kelle ott valaki.

A fűrészmalom birtokosa zsidó. Ide mégse hatolt el a pap árulkodó szája.

Aki fűrésznél dolgozik, az előbb-utóbb elveszti a két középső ujját.

Minden évben történik néhány szerencsétlenség malomban. Ha megcsúszik valaki a balesetnél, nem

a két ujját veszíti el, de kettévágja hosszában a fűrész, mint a deszkát.

Demeter elszánja magát, hogy elveszti jobb kezén a két középső ujját, csak munkát kapjon. De nincs.

Találkozik Elekkel, a Ruzsáék kocsisával: – Szökj el, Demeter, a feleségeddel együtt. Elátkozott ember vagy – mondja neki a kocsis.

– Nem megyek én! Ehhez a vidékhez tartozom, ideültetett az anyám, mikor megszülettem – feleli Demeter.

A kocsis elmegy és Demeter gondolja magában: Elátkozott ember vagyok. Elhíreszteltek mindenfelé.

Milyen jól együtt mennek ezek!

Ha veszekednek is egymás közt, de megegyeznek a szolgák ellen.

Miért nem mennek a szegények így együtt?

Miért vagyunk csak mi gyávák és gyengék?

*

Fogjátok ti még sajnálni, hogy nem ütöttetek agyon elébb!

Hogy nem szaggattak szét a farkasok! – gondolja Demeter.

És dühös lesz, hogy habzik a szája.

Mint egy sokat ugató kutyának.

*

Mén a paphoz.

– Maga mindent kifecsegett, amit mondtam. Fűnek-fának.

– Nem volt gyónás – feleli a pap. – Nem templomban történt. Én még kávét is ittam közben.

– De én úgy mondtam magának, mint a gyónó ember a lelke titkát.

– Mindegy – feleli a pap. – Senki se kötelez arra engem, hogy titokban tartsam, amit nekem mondanak. Csakis a gyóntatószékben.

– Tudja, hogy amiatt nem kapok sehol sem helyet? – kérdi Demeter.

– Nem baj, az istentelen ember haljon éhen – mondja a pap.

– Te kutya! Hát ilyen Krisztusod van neked?

– Ismételve ezt meg úgy, hogy többen is hallják! – mondja a pap.

– Hogyne, majd hogy becsukjanak – nevet Demeter.

És faképnél hagyja a papot.

*

Szabina sajnálja, siratja a biztos, meleg kenyeret.

Az elveszett pénzt.

De nem lehet visszacsinálni semmit.

Megfogta őt Demeter, a kisfiú, gyermeknek láncával és házasság láncával.

*

Egyszer, mikor csupa hó és árvaság a völgy, megmossa kisírt szemét ő.

Kifesti magát illendően.

Siet Grószhoz.

A gyalogúton fekszik a hó..

Kicsi hórakások.

Mint fehér vakondoktúrások.

Esővízes hordókon jég van.

Házak békességben vannak a sok hótól.

Grósz házat is bubosra este a mai hó. Mint nagypapa szakállá, olyan a háza.

Nagyapóhoz jön ma Szabina, nem a fősvény kereskedőhöz.

Belép. A kapu sem nyikorog, az ajtópántok között is hó van.

Parasztcipójéről letisztítja a havat zsebkendőjével, lehajol az udvarra, hóra, fölvesz egy késhegyrevalót, megnedvesíti a haját vele.

Kihúzza fekete huncutkáit. Szagos zsír Szabina háján a hó.

Grósz a kályhát tapogatja babonásan. Lábán lila színű rövid harisnya van. Se papucs, se cipő, hogy jobban melengedhessék.

Őt krajcár az ilyen rövid harisnya vásári sátorban.

Vásárosok és ügynökök viselik.

Fölötte kilátszik gatyapántlikája két ujjnyi gatyával együtt.

Mint egy vén bakának.

Szegény bácsika, hogy megöregedett! A ráncok is lötyögnek a nyakán... a szeme is mintha kisebb volna, mióta nem én viselem a gondját.

Szabina szíve teli van őszinte asszonyi szánalommal és bánkódással a vénember iránt.

– Isten hozott, Szabina, mi újság? – kérdi Grósz.

– Látom, magánál rossz újság van. A ház elhanyagolt ... Meg maga is... S az én uram most nincsen helyben... Eljöttem megkérdezni: Nem venne-e föl megint cselédnek?

– Hogyne vennének! Örömmel! Hiszen megszoktalak!

Az öreg olyan izgatott lesz, hogy azt se tudja, mit csináljon előbb, vendégeskedni akar, pálinkát tölt, a keze reszket.

– Igyál kislányom – mondja, aztán eszébe jut, hogy így már nem szabad beszélni. Ez már végképp tilos.

– Igyék és kóstolja meg a tésztát is hozzá. A fiam küldte.

Szabina bátortalanul iszik és még a nyelvével se csettint hozzá, olyan szerény, a tésztából illendően letör egy darabot. Aztán már – mintha el se ment volna a helyből – port töröl, kefél, majd vizet melegít és hajlékony derékkal fölsikálja a szobát.

Grósz kedvtelve nézi, megsimogatja az arcát, bátortalanul, boldogan. Ezzel is mutatja, hogy ő már nem a régi Grósz. Nem a büszke ember, a csúfalkodó, a cselédet ide-oda szaladgáltató. Ő már csak élni akar, lehetőleg úgy, hogy az éjjeleket se kelljen átvirrasztani, mérgiben-unalmában meggyújtani a petróleumlámpát, élvezni a reggeleket és délben jó étvággyal enni.

S nem kell mindjárt rosszat gondolni!

Grósz boldog, hogy a cseléd visszajön. És öt forint előleget ad neki.

*

Éppen a paptól érkezik Demeter, mikor szól neki Szabina, hogy Grószhoz akar elszegődni újra.

– Nem mész – mondja Demeter.

– De megyek, már fel is vett – feleli Szabina.

Demeter semmit se válaszol.

Az asszony urára borul.

– Drága uram, drága jó legényuram! Én jót akarok. Tudja. Most másképp leszek nála, mint régen. A maga hites felesége vagyok.

Ráesik Demeterre. Könyörög.

Mint egy fűszál, mely ledőlt az eső erejétől.

– Nem vesz az fel téged – mondja Demeter mosolyogva.

– De hisz mondom: már felvett.

– Voltál nála cselédkönyvvvel is? – kérdi Demeter.

– Nem, azt holnap viszem el.

– Nem vesz fel, ha mondom – erősíti nevetve.

– Ha felvesz, akkor maradhatok, ugye? – hízeleg Szabina.

– Igen – feleli Demeter mosolyogva.

*

Másnap Demeter vidáman ébred.

Előveszi a kését, kiélesíti kézikövön, mint a román mellénykészítő, mielőtt nyúzni kezdené a kecskét.

Néhányszor ráköp a késre és kifényesíti hamuval.

A bőrvébe dugja.

Azután kalapot vesz és indul a reggelnek.

Jókedvű, mintha övé volna az erdő a falu körül.

Grósznál benyomja a kaput.

Az udvaron bedugja a kést a bőrvébe mélyen, a nyele se látszik ki.

Leveszi a kalapját, tisztára köhögi a torkát, tisztára csoszogja a bocskorát, mielőtt belép.

Leülteti helyre Grósz.

Nehezen beszél. Úrnak házában van ismét.

Nyomja szolgák fejét az urak háza.

– Régen temettek már kereskedőt a faluban – mondja Demeter.

– Régen.

– Asszonyt is. Gondolom, a maga felesége volt az utolsó halott.

– Igen.

– És kit fognak temetni ezután? – kérdi Demeter.

Az öreg ijedezni kezd. Dobog a szíve.

Csend lesz.

Eláll az óra is a falon.

Kályhában megcsendesedik a púpos tűz.

Demeter előveszi a kést. Csendesen az asztalra teszi.

Még jobban megnő a csend.

– Lásza ezt a kést – mondja halkán Demeter. – Disznót is lehetne vágni vele, kétéves kandisznót.

Főlláll, Grósz torkát méri. Öreg és ráncos a nyaka.

– Puha toroka van magának! – mondja nevetve. – Egy zsebkés is elég volna, hogy megöljék.

Mereven figyel az öreg ember.

Mint vádlottak padján a bűnös.

– Jaj magának, Grósz úr! A torkát kettévágom, lenyúzom, mint egy kecskét, ezzel a késsel, ami az asztalon van, látja? Ha fel meri venni cselédnek a feleségemet, érti?

Csend van Demeter és a vén ember között.

A csend, az asztal és a kés.

– Engem csak öt évre ítélnék el – de magát – kiviszik – a temetőbe – kettévágott nyakkal – holtan.

– Temetőbe! Kettévágott nyakkal!

Ordít Grósz rettenetes hangon.

Kutyák ordítanak így, ha megőrjíti őket a telihold.

Tönkrement kereskedők ordítanak így.

Menekülni akar.

– No ne féljen, nem csinál ez semmit! Nem is éles!

Ujjával végigmegy a kés fokán.

Megfogja a kezét a pásztor, tartóztatja.

– Ne féljen, nem csinál ez semmit! Nem azért jöttem magához, hogy megöljem!

Úgy beszél a késről, mint egy rossz kutyáról, mely csak néha harap.

Grósz nem akar már a késre nézni. Szabadulni akar.

Rángatódzik Demeter kezében, mint az ijedt malac a zsákban.

– Várjon! Kiviszem a kést! Ne féljen! Vén szamar!

Elengedi a csuklóját. A kést bőrvébe tolja. Le akarja oldani a bőrvet, kivinni az udvarra késsel együtt.

A vénember kirohan az ajtón.

Kiabál az udvaron, mint akinek a háza ég.

– Ne bántson! ne bántson! Nem csinállok semmit a maga feleségének, isten ments, isten ments.

Fél az öreg a haláltól, már az említésétől is elvesztette a fejét.

Sikolt és könyörög és ordít.

És se lát, se hall.

*

Demeter ezalatt a szobában marad.

Röstelli, hogy Grósz miatta ordít.

Leteszi fejét az asztalra a meztelen kés mellé.

Arcán fáradtság látszik és gond.

A kredencen süteményeket lát. Egyet a szájába vesz, kiköpi. Mint a keserű falevelet. Kinn Grósz egyre ordít segítségért. De nem jön senki sem.

Demeter hallja az ordítást.

Ideges lesz.

– Kiszalad kalap nélkül.

– Hallgasson már, vén hülye, – kiált rája Demeter.

Se lát, se hall az öreg!

Fut az árnyékszékbe Demeter elől...

Magára reteszeli az ajtót.

*

A szomszédok ösmerik a téli ordításokat disznóvágásokról.

De hallják, hogy itt nem disznó ordít most, hanem Grósz ordít.

– Úgy látszik, vágják az öreget – kiáltja a baloldali szomszéd.

És felmászik a kerítésre családostul.

A jobboldali szomszéd is gyilkosságra neszel.

Kerítésre mászik ő is fiaival.

Az ordítás átrepül a harmadik, negyedik kerítésen.

Szomszédok mennek szomszédhoz, hogy ők is lássanak valamit.

Mikor Grószot vágják.

Szép kis falusi ramazuri télen.

Falusi idill.

Ime: milyen boldogok az emberek falun.

Ime: nagy békesség vagyon.

Szent békesség, a kicsi szentjánosképű faluban.

*

Az öreg kinéz az árnyékszéklyukon.

Alkudozik a favárból Demeterrel.

Könyörög és ordít.

– Inkább ülök öt évig börtönben, csak lássam már magát holtan – mondja vissza nevetve Demeter.

Szomorúan, nyugodtan áll a téli udvaron ő.

A kidobott pásztor.

Hiába lesik a szomszédok, hogy mikor folyik már Grósz vére.

Csalódottan lemásznak újra.

Kár volt felmenni a kerítésre a kis ordítás miatt.

Demeter ellóg a késsel és a bőrvével.

– Kibujhat már a lyukon, Grósz úr! Mék már el! – mondja Demeter.

Grósz még sokáig kuksol a favárban.

Lesi a lyukon, hogy nem jön-e vissza Demeter.

Kár, hogy nincs ott az öregnél Szabina aznap este.

Adhatna neki mindjárt tiszta alsót.

*

Másnap mondja Grósz Szabinának:

– Dehogy veszek, dehogy veszek cselédnek. Itt volt a férjed tegnap. Majd meggyilkolt. Azt mondta, ha elfogadlak cselédnek, megöl. Legjobb, ha máris mész el, mert ha itt talál bennünket, baj lesz, nekem is, neked is.

Szabina este mind a tíz körmével nekiugrik Demeternek.

– Maga mit rongálja az én kenyereket Grósznál!

– Ugye megmondtam, hogy nem vesz fel – és ki-neveti Szabinát durván.

És összecsókolja a dühös asszonyt, ő pedig üti, pofozza mérgében.

De nem tudja tovább pofozni, mert Demeter lefogja ölelés közben.

És csókol és nevet és röhög és újra csókol Demeter.
Aki ravasz volt, mint a róka és bátor, mint a farkas!

*

Késsel fenyeget.
Leköpi Krisztust.
Leköpi a papot.
Pártolja a magabélit.
Lázadásról beszél.
Ez Demeter bűnlajstroma a gazdagok előtt.

*

Még alig kéthónapos a gyermek.
És láthatatlan és senki sem tudja. Csak a vére
állott meg Szabinának.

Hogyan lehetne, hogy meginduljon újra és legyen
szabadon lány vagy asszony, mint ezelőtt?

Amíg tud futni, fut.

Falu végén lakik a bába, messze kell mennie szülő
asszonyok bátyjainak.

Falusi virágok között lakik a bába.

Senki sem mondaná meg kicsi házáról, pár eltelelt
rózsatőről s gyenge arcú ablakairól, hogy ez az asszony,
akinek karján fél falu világra jött. Mikor ő kislány
volt, akkor még majdnem senki sem volt életben a falu-
ban.

Mindenkit látott félájultan vagy kicsin vagy vé-
resen.

Este szalad hozzá Szabina, hogy ne lássa senki.

Minden asszony, akinek nincsen nagy hasa, estefelé
megy végezni ügyes-bajos dolgát.

Szabina panaszkodik.

– Vedd be ezt a fehér port, izzadj éjjel, emelj zsá-
kokat, lábad dugd forró vízbe.

Még sok más tanácsot is ad, hogy mikor mit csi-
náljon. Nehéz ezeket észben tartani.

Három napig zúg a füle, fáj a feje Szabinának. Tü-
relmesen végigszenved minden fájdalmat, csakhogy
vért kapjon újra. De hiába.

Újra elmegy este a szülésznőhöz.

Nem marad más hátra, ki kell kaparnunk – mondja
az öregasszony.

Meglobogtat kezében egy műszert is, melytől úgy megijed a fiatal asszony, hogy lihegve elrohan.

Elöl fájdalom, hátul fájdalom. Víz, víz, víz. A szülés fájdalma és a megszakítás fájdalma.

S ő inkább a természet kezében akar meghalni gyermek által, aki vagy nagyon kicsi, vagy nagyon nagy, mint a bába keze által, csúnya nagy késtől, vérbefagyva.

Hall valahol virágról, mely ott nő a hegyek alján és ősszel van szirma.

Ez is jó, ettől is jöhet vére tiltott lánynak, fiatal asszonynak.

– Inkább virágtól halok meg – gondolja Szabina.

És elmegy valakinek a sógornőjéhez, akinek van ilyen füve, aki már háromszor visszahozta vérét ilyen-nel.

A sógornő kisírt szemmel fogadja Szabinát.

– Gyermekem készül lenni – mondja Szabina. – És nincs miből kenyeret adnom neki. Hallottam, hogy neked van abból a fűből, amivel el lehet kergetni a gyereket.

– Nem látod, hogy gyászruhám van, sírok három napja. Tegnapelőtt jöttem a városból, meghalt a kislányom, egyetlen gyermekem, kórházban. Négyyszer kellett volna, hogy gyerekem legyen, én csak egyszer engedtem. Ha most volna még gyerek, nem kellene annyit sírnom. És ha a virág nem lett volna, volna nekem még gyerekem. Hallgass rám, ne kergesd el a gyereket, örülj, hogy jön.

– A mi életünk más, egészen más – mondja Szabina. – Az én uram kilenc évvel fiatalabb nálam. Nincsen helye sem. Apámnak sincsen semmije már. Mi nek gyerek?

– Menj el a nővéremhez, az gyűjti a virágot. Én azt se tudom, hol nő.

Szabina az asszonyt otthagyja kisírt szemével, friss gyászruhájával, melyen látni, hogy nemcsak temetett benne, hanem már dolgozott is.

Idősebb nővérénél két erős gyerek játszik az udvaron.

Sárkányt csinálnak, eregetni akarják a télutói szélben.

Erős, hancurozó gyerekek, őket megkímélte az őszi virág.

Anyjuk sovány, barna asszony, negyven ráncos év, munka és cél az arcán.

Látszik rajta: két gyereket akart. Se többet se kevesebbet.

Szabina mondja neki, hogy virágot akar.

Az asszony a szekrény legaljáról veszi elő a virágot.

Egy imádságos könyvből.

A könyv másik oldalán a pénze van.

– Mit fizetek ezért, édes asszony? – kérdi Szabina.

– Semmit.

Az asszony csak jóságból adja a virágot a falu asszonyainak. Neki magának már nem nagyon kell.

Csak két nagy hancurozó fia tanúskodik róla, hogy valaha erős volt és fiatal.

Még elmagyarázza részletesen, hogy hogy és mint kell kezelni a füvet.

Beszél róla, olyan szakértelemmel, mintha tyúkko-pasztásról vagy úri tézstasütséről volna szó.

Szabina a virággal bemegy Demeter anyjához és szól neki róla.

Az idős asszony, mikor hallja, miről van szó, izgatottan fölkiált: – Ettől megrohad az anyaméh! Mutasd!

Szabina a kezébe adja.

Ártatlan kis virág.

Könyv között szárították.

Az öregasszony ledobja a földre és összevissza tapossa, mint egy sárga köpést.

Szabina hazamegy és boldog, hogy nem használta a kis hamis virágot, melytől megrohad az asszonyok méhe.

Már belenyugszik abba, hogy gyereket szüljön.

Néz, néz, látja magát csúf nagy hassal, fájdalomban, vérben, véres ágyban, körülvéve öreg asszonyokkal.

Nem fázik már attól sem, hogy mi lesz azután véle.

Még elfog menni egy asszonyhoz, aki gyermeket szül.

És segít majd a szülésznőnek vizet forralni.

Szemébe fog nézni vérenek és kínjának.

Addig is, amíg szülni fog, sok-sok idő telik el, sok-

sok nap, munka és élvezés is Demeterrel, fiatal urával, aki jön hozzá mindennap, este és reggel.

*

Tavasza van. Még senki sem tudja. A tavasz maga sem.

Csak a favágók.

Fűrészek könnyen járnak a fában.

Hosszú szél fúj.

Világra semmi sem jön még.

Messze vannak a rügyek, délen.

Csak a hóvirág virágozik elolvadt hó alatt, nedves mezőn.

Még négy hétig tart, amíg csipogni kezdenek a madárcsőrű rügyek.

Mégis tavasz van.

Csak a favágók tudják és az ő fűrészük.

*

Demeter indul feljűk baltával és újonnan zsírozott, újonnan élesített fűrészszel.

A széles karimájú erdők alá.

Együtt megy azzal az úttal, melyen ősszel hajtotta a falkát.

Emlékezések jönnek rá, első munkájáról, az első igazi, komoly pénzről, amely, íme, így végződött, hogy megnősült és gyereket és feleséget vett magára.

Messzire van minden.

Pável halott arca, leszűrt disznók tekintete, régi gazda rettenetes szeme.

Mindenre két méter hó esett.

Szakálla van Demeternek. Arca kínos és öreg, mint a bunkósbotos vándoré.

Senki sem mondaná meg, tizenhét éves ő vagy harminc.

Szemei véresek a szélűl.

Minden nála van, vele.

Elkanyarodik a fészűletes úttűl, bemegy arrafelé, amerre már csak erdők és favágók vannak.

A másik útnak csak feje látszik. Hirtelen fordul el, kígyószerűen.

Mintha a ő életének volna ilyen formája.

Minden favágó felesége itt jár a völgyi boltba.

*

Amíg hó van, sível jár a fakukac.

Fuvarosok után jár, kik közül sokan hótalpakon csúsztatják le a fát. Olyan helyekről, ahonnan őszi kocsival nem lehet hozzáférni.

Látni a vékony gyalogszán nyomát a hóban.

Egy szál nyom az asznapi út.

Ezen a vidéken ösmeretlen jármű a sí. A munkások és parasztok között.

– Ejha, nézzétek, sarkantyút kötött a talpára a fakukac – mondják rája.

Elszáguld mellettük szélesebesen.

*

Fenn a fák között, tavaszi gyalogútban, egyik favágó feleségével találkozik Demeter.

– Munkát jövök keresni – mondja neki.

– Munkát? Munkát? Az isten verjen meg! Hát mit gondoltok ti lent a völgyben tulajdonképpen? Mind megkivántátok már a favágók kenyerét? Te vagy már a tizedik ezen a héten, aki följön munkát keresni ide.

Hangosan kotkodácsol az asszony Demeterre. Kiereszti rá az összes asszonyi és emberi szitkokat.

– Hát nincs, hát nincs, nem érted? Kotródj el, mielőtt még meglátott volna a hajcsár. Csak nekünk ártasz. Ha meglátják, hogy annyi munkakereső ember van, csak velünk lesznek rosszabbak.

Demeter az éhes, munkakereső ember gyámoltalanságával áll a véresszájú asszonnyal szemben.

– Gyszival, a barátommal akarok beszélni – mondja Demeter.

– Gyszí nincs itt, lent van a völgyben, eriggy le utána.

– Megvárom itt.

A sáros földre ül.

Összegyűl rája sok favágó.

Egyik odajön hozzá.

– Nem hallod, hogy szétzúzzuk a te fejedet, ha nem mész le mindjárt.

Demeter észreveszi, hogy ugyanezeket a szavakat mondta ő is Grósznak.

A kenyérét és becsületét védő szegény ember szavai ezek, melyek rémületet keltenek.

– Hagyd te csak az én fejemet, megvárom Gyuszit – mondja nyugodtan Demeter.

Odajön Trandafir is a dühös emberek közé és hátrább tolja őket.

– Megmondtam neked tavaly, hogy hozzánk ne jöjj, mert nálunk nem kapsz munkát – mondja komolyan, jóakaratóan Trandafir.

– Én megvárom Gyuszit – erősíti egyre Demeter.

A favágók otthagyják őt egyedül.

*

Szabina leselkedett, amint ment fel a hegyre és az erdőbe Demeter.

Látta sápadt árnyékát az útra hullni.

Kendőt vett föl, hátul bekötötte a kendőt és surrant, mint egy megfagyott macska, téli kéményeken.

Grósz házánál hirtelen magáracapta a kaput.

*

Még tél van Grósznál.

A doromboló kályha előtt ül és kezét babonásan a tűzre tapasztja.

– Menj ki! Menj ki! – kiabálja Grósz rémülettel.

Be van rottyanva Szabina miatt.

Mintha csempészett áru került volna házába.

Ha kedves is neki a lány, de az élete még kedvesebb.

– Grósz úr, Grósz bácsi, tekintetes úr! Ne féljen! Engem is agyonütne az uram, ha itt talál. De nincs most itthon. Fölment a hegyre, favágók közé, munka után. Láttam, mikor a kígyós útra tért, estig haza nem jön.

Beszél Grószhoz ügyesen, kedvesen.

Grósz keze, mely téltől, öregségtől és rémülettől kemény, fölenged.

Szabina kedvességei mellett.

Simogatja ujjáival az asszonyt.

– Édes kislányom – mondja neki – amíg élek, ne hagyj el. Belátom, hogy te fiatal vagy, de légy hozzám is jó.

– Figyeljen ide, Grósz úr – feleli Szabina. – Az uram talán fönn marad a hegyen, akkor eljövök magához este. Nem látja senki. Ha pedig itthon marad, talállok rá más módot, hogy eljöjjenek.

Megbeszélnek mindent.

*

Szabina nem gondolja rosszul, amit tesz.

Szereti Demetert. Érte teszi és magáért.

– Jut is, marad is neki – gondolja. – Hárman nem élünk meg abból, amit ő egyedül keres az erdőn. Fontos, hogy ne tudja meg senki. Sem ő, sem más.

*

Mindenki azzal kereskedik, amije van.

Szabina szeretne dolgozni.

De munkájáért nem ad senki egy vasat sem a völgyben.

Csak a teste kell egy vén embernek.

És Szabina adja és mondja: Vegyed és egyed és csókolj belé, ahányszor akarsz.

De fizesd meg.

Nekem nem kell a te csókod ingyen.

Fizess.

Egy font húsért egy font aranyat.

Grósz veszi, fogyasztja az asszonytetet.

De nem aranyakat fizet érte, hanem forintokat.

Minden héten egy forintot.

Szabina ennek is örül.

*

Megérkezik Gysuzi.

Megmondja neki Demeter, hogy miért jött.

– A pap kiátkozott, elárult. Kifecsegte, amit gyóntam neki. Beszél ellenem teljes erővel. Krisztus-szidónak bélyegez és lázadónak. A régi gazdám is bujtogat ellenem mindenkit, hogy rossz szolga vagyok. Grósz

megfenyegettem késsel. Kivert ember vagyok a völgyben. Nem tudátok-e mégis munkát adni itten?

– Várj, megbeszélem a többiekkel. Talán mégis szorítunk helyet neked. De menj inkább a magányos erdőbe vagy a faluba, hogy meg ne lásson a hajcsár vagy a fakukac, mert azzal csak nekünk ártasz. Demeter fa mögé áll és vár.

*

Esik az erdei eső, átázik Demeter.

Várja sorsát az erdőben.

Gyuszi és Trandafir beszélnek érte, hogy vegyék be őt is maguk közé.

Sokan ellenzik, mert elegen vannak így is.

Hosszú ideig tanácskoznak róla.

Az eső kövérebb lesz, bővül.

A fák nekifekszenek az esőnek.

Öreg tehenek a fák tavasszal, még nincs levél rajtuk és esik az eső.

Soká jön vissza Gyuszi.

Száraz ő egészen, mert házban beszélgettek Demeterről.

Arca meleg a tanácskozástól és a tűztől.

– Szorítunk munkát neked – mondja Gyuszi. – Hallgass ide.

Demeter figyel. Az esővíz a földre hull a fejről.

– Mi vagyunk négyen – mondja Gyuszi, én, az apám, Trandafir és a fia. Beveszünk ötödiknek a bandába. A fát collszámra fizetik nekünk. Dolgozni még úgy nem tudsz, mint mi, mert az erdei fűrészelés más, mint lenni a völgyben. Hosszú és kitartó munka a vastag fák alatt. Húzni fogod a fát és méterekké rakni. A hajcsárhoz és a fakukachoz nem mész el. Semmi köztük hozzá, hogy új ember van itt. Ha észreveszik, hogy itt vagy, azt fogod mondani, hogy Trandafir másik fia vagy és segítsz nekünk.

Gyuszi feje viszket az esőtől.

– Mehetünk a kunyhóba. Ott is megbeszélhetjük.

Bent tűz ég. Ott van Trandafir is.

– A banda kerestetének ötödrészét te kapod – mondja Trandafir.

– Feleségemmel mi lesz? – kérdi Demeter.

– Még most lent marad a völgyben, nincs kunyhó elég, építeni sincs idő. Két új arcot egyszerre már észrevesz a hajcsár – mondja Gyuszi.

– Lemész hozzája egyszer hetenkint és behozod azt, amit mulasztottál – mondja Trandafir.

Dolgozni indulnak mind. Viszik ki az esőbe Demetert.

Nem zavarja őket az eső, a fűrészek sem rozsdásodnak.

Mélyen járnak a fák hátában.

Forrók a fűrészek és a balták a munkától.

*

Hó hull az erdőben.

Árkok szélén úszik a fehér hó.

Elolvad mindjárt.

Megfeledkezik magáról néha a tavasz.

Mint lábasok fenekén a zsír.

Demeter boldogan csinál új és szokatlan munkát a recsegő erdőben.

Csendben, észrevétlenül dolgozik.

Szabinával vasárnap jön össze.

Gyerekekre nem gondolnak, csak élnek.

*

Azon a tavaszon, lenn a völgyben, mint vad kakasok a kukorica felett, veszezszenek a szegények a kenyéren.

És nincs, nincs, sokaknak nincs.

Egymásután jönnek föl éhes emberek a völgyből.

A favágók rájuk ijesztenek. Riasztják őket fejszével.

Legtöbben lerohannak a völgybe, az életük kedvesebb nekik, mint a kenyér.

Vannak mégis, akik nem futnak a völgyig, a szomszéd erdőbe sietnek.

Fakukacra és bérlőre leselkednek, mikor jönnek föl az erdőn.

Eléje toppannak. Árulják magukat olcsón, kínálják magukat félig ingyen.

Mert éhesek.

– Ilyenek mind a völgyi szegények – mondja Trandafir. – Irigylik, hogy van nekünk mit enni,

– Nem érted? Irigylik, mert éhesek – feleli vissza Demeter.

– Gonoszok a szegények a völgyben, marakodók és becstelének – mondja Trandafir.

Kiereszti száját a völgy ellen, szitkozódik.

– Olyan rosszak nincsenek, mint te mondd – feleli Demeter. – Én odavalósi vagyok, tudom.

– Ha mind olyanok volnának, mint te, Demeter – mondja Trandafir. – Már te bebizonyítottad, hogy tudsz jó testvér lenni, azért vettünk be magunk közé.

És magyaráz tovább Trandafir: – Mi favágók segítjük egymást, akárcsak a cinkostársak. Valamennyien. Nem gonoszság miatt dolgozunk együtt, hanem a megélhetés miatt... Ezek lenn a völgyben verekszenek a kenyéren, k i v á j j á k egymás szemét.

Mi nem akarunk részt venni az ő háborúikban.

Fenyegetve van a kenyérünk tőlük. Védjük. A hegyeken békesség leszen.

Ide nem fogják felhozni az ő marakodásukat!

*

Jönnek a szegények egymásután a völgyből.

A favágók visszaszorítják őket.

Éhes, elszabadult tinók ők, akik falnának mindenhol, még a tilosban is.

– Érdemes e z e k k e l törődni?

Érdemelnek ezek mást, mint botot?

Dögöljenek meg!

– Semmi közünk hozzájuk – mondja Trandafir.

Ha nem törődtök velük, megdögöltök ti is! – kiabálja dühösen Demeter.

Aztán prédikál tovább. A próféta Jeremiás nem szitkozódott így embereire, nem sírt így nekik, mint Demeter a favágóknak:

– Miért zárkoztok el a völgy, a völgyi szegények elől?

Miért hagyjátok őket vezetés nélkül?

Ha még nem láttátok, lássátok meg, favágók:

a ti összetartástokból kell megindulnia az egyesülésnek a környék összes szegényeivel.

Ha együtt megy a vidék, nem történhetik, hogy emberek legyenek munka nélkül!

– Egyik szegény elárulja a másikat.

És mindegyik fél!

Nem hiszünk a völgyben – felelik a favágók neki.

*

Még a hegyi szélnél és minden suhogósnál, minden farecsegésnél is nagyobb és félelmetesebb a favágók rettegése a kenyér elvesztése miatt.

Folyik a verekedés minden este az igazság felett.

Ismétli Demeter estéről estére:

Érzem, kifelé áll sokaknak a rúdja. S mindnyájan olcsóbban fogtok dolgozni.

Akit kidobnak, tudni fogja: igazam van nekem. Aki nek kevesebbet fizetnek majd, az is sejteni fogja.

Egyedül gyengék vagytok.

Addig nem lesz biztos kenyér a kezetekben, amíg nem dolgoznak együtt az összes szegények.

Estéről estére felelik a favágók: Ezeket sohasem lehet összehozni a völgyben.

Ha mi favágók pártoljuk egymást, elég.

Nekünk legalább is elég.

Nekiesnek Demeternek. De ő nem hagyja magát, harap.

– Maga hülye, maga ezt nem érti – pirít rá egyik-másik favágóra dühében.

Gyuszi ingadozik.

Az első napokban ő is Demeter ellen volt.

Sokáig élt favágók között.

Az ő igazságuk van benne.

De fiatal ő is, mint Demeter.

Hozzák a fiatalok, máshonnan, más irányból az igazságot.

*

A félelem nő az erdőben.

A verekedések is hevesebbek lesznek.

Demeter is elveszti türelmét a favágók butasága miatt.

– Marhák! Hülyék! Buták! nem láttok a saját szemektől!

– Ilyet ne mondj nekünk, mert kaphatsz egy párat!
– mondja Trandafir. – Buta vagy magad!

Az erős, a nyugodt favágók kijönnek sodrukból ilyen durva pásztori szavaktól, amelyek csakis Krisztusnál vagy Jeremiásnál fordulnak elő.

Az irodalmi nyelvbe sem illik.

A favágók ellenben sértve érzik magukat ez irodalmiatlan kitételek miatt, amiket fejükhöz vagdos Demeter, a vad pásztor.

Vérig, halálig menő vita ez.

Az igazságért.

A favágók és a völgy igazságáért.

Kenyérfélelemben.

Fenn a hegyen.

*

Gyuszi hallgat este a tűz mellett.

Ezelőtt ő is szóvivő volt Demeter ellen. De halkán, de gyengén.

Most pedig hallgat.

Nem beszél sem ellene, sem mellette Demeternek.

Mit gondol vajon?

Észrevette, hogy Demeternek igaza van sokban?

Ingadozik közte és a favágók gyülekezete között?

Ott van mindig a favágók gyülekezetében és hallgat.

*

Szerencsésen megússzák a nyarat a favágók.

És semmi sem történik.

Fél új és olcsó embereket beállítani a bérlő.

Fél elbocsátani a régieket.

A véres verekedések miatt az erdőben.

Mert megszakad a munka.

És már megrendelték a városból az őszi tűzifavagonokat.

A favágók sem engednek, Demeter sem abból, amit mondott.

– Csak addig maradhassak, míg az asszony lebabázik és a gyerek erős lesz – gondolja Demeter –, addig nem moccanhatok innen.

*

Szabina testén, de gondolatán is egyre jobban meglátszik, hogy gyermeke lesz. Egyenesen jár, kifeszített felső testtel, mint akinek van mire büszkének lennie. Hát akkor miért félénk?

Grósz most sem vesz észre semmit. Szabina maga sírja el a baját később: sóhajt, sópánkodik. Grósz figyelmesen nézi s felvidámodik.

– Lehet, hogy az apja nem én vagyok, de a keresztapja még lehetek – mondja később. – A gyereket felnevelem én, magamhoz veszem. A fiamnak úgy sincs még fia.

Nem válaszol Szabina. Átveszi a forintot este és megy haza.

Utolsó forint ez, amely Grósznál termett.

Nem megy többé soha Grószhoz.

Soha.

Meghal a forint.

Féli a hasát.

Sajnálja a hasát.

Örül neki.

– Mék fel hozzád az erdőbe, nem akarok egyedül lenni már – mondja vasárnap Demeternek.

*

Áll az erdő nyári virágzásban.

Szúnyogok zöreje hallatszik, vékony repüléssel érintik a levegőt. Erdei legyek, vad méhek szállnak. Gazdátlan darazsak súrolják a falat.

A babás asszony nehezen gyalogol.

Demeter a hátára veszi terhével együtt.

Egész családot cipel a hátán.

Szent család, mely együtt van még.

Másik asszonnal lakik Szabina favágó kunyhóban.

Várja a gyermeket.

És soha el nem hagyja Demetert.

*

Elérkezik a szülés hete. Szeptember van. Az összes erdei gyümölcsök a földön vannak. A gyermek is le-hull anyjáról.

Kétszer látogatta meg Szabinát a szülésznő. Azt mondja: jól fekszik a gyermek.

Az erők rendben vannak.

Nem kell félni. Még az istentől sem, az sem csinálhat semmi rosszat.

– És még ha a feje tetejére áll, akkor sem.

Mert rendben van minden.

Az asszony erős.

A gyermek nagy.

A szülésznő ügyes. Ezer szülést látott már.

Lélekszakadva rohan most Demeter a szülésznőért.

Mert itt az ideje. Percet se szabad veszíteni. A gyerekek nem vár tovább, jön, jön.

Szabina szenved, Szabina kétségbeesett, Szabina jajgat.

– Soha nem eresztem magamhoz az uramat – kiáltja kétségbeesetten.

Megérkezik Demeter az öreg szülésznővel, aki nehezen mászott fel a hegyre.

Demeter őt is a hátára kapta, mint a feleségét, hogy gyorsabban érkezzenek.

Így is késnek sokat.

– Csakhogy már itt van! – kiáltják feléje az asszonyok.

Forralt víz, tiszta víz, lepedők vannak.

A szülésznő néhány műszerét forralja ki.

Szabina ordít.

– Az nem baj, nem baj – kiáltja a szülésznő – minél fiatalabb és erősebb valaki, annál jobban fáj minél jobban fáj, annál jobb.

– Fene, aki megette – nevet kínjában az asszony.

*

Sok asszony a szülésnél van, sokan a tűzhelynél vannak, mások pedig ott vannak Demeter körül.

Demeter nyugtalanul dolgozik.

Kenyérre, asszony vérére gondol.

– Csak addig húzzuk ki, amíg a gyerek megerősödik a tejtől – gondolja újra magában.

Elmegy a kunyhóba, hall jó híreket a szülésről.

Elfogja a jóreménység.

– Ti csak egymást, szeretitek – mondja Demeter –, a favágók nemzetségét.

Ebbe fogtok belepusztulni, ha nem változtok meg. Jaj lesz a hegynek, jaj lesz a völgynek!

Ha elzárkóztok továbbra is a többi szegények elől.

Ti is csak részei vagytok a szegények nagy nemzetiségének.

A pásztorok a ti unokáitok, a fűrészesek a ti bátyáitok, a cselédek a ti nővéreitek, a kocsisok a ti sógoraitok. Atyafiak vagytok mind! Az egész vidék!

Az összes szegények.

Sokáig nem leszünk már a gazdagok láncán.

Gazdagok vályúja előtt!

Megcsináljuk a szegények egyesületét!

Meg, az idén télen!

Olyan lesz, mint a gazdák egyesülete!

De nem azért dolgozunk rajta, hogy olcsóbban szerezzünk szolgákat, vagy drágábban adjuk a termést.

Se szolgálunk, se termésünk nincsen nekünk.

A n i n c s miatt csináljuk éppen!

És öellenük.

A gazdagok ellen!

Először azért, hogy mindenkinek munkája legyen és fizessenek neki eleget.

És ne nyúzzák le a gazdagok egészen!

Később pedig azért, hogy megszüntessünk minden szolgaságot és kihasználást.

Elkergetjük a gazdagokat!

Fiaستól és feleségestől és minden pereputtyostól!

És amelyik szolga alázatos és továbbra is fejet hajt nekik, mehet velük!

– Vannak jóemberek a völgyben is. Igaz.

De legnagyobb része szemétnépség!

Hosszabbak ők a tolvaj rókánál is – feleli Trandafir.

– Kuss! Most én beszélek!

S Trandafir nevet és nevetnek mindnyájan, mert Demeter felesége ma szülőasszony és neki ma szabad mindent.

– Nehéz munka lesz megcsinálni a nincstelenek egyesületét, de én mondom: meglesz.

Én mondom: Rakicán Demeter.

Akinek kiteszik a szűrit az idén, az fogja látni: amit mondok, igaz.

És beszél és beszél, és senkit nem hagy szóhoz jutni Demeter, a szülőasszony férje.

*

Azt hiszi, ez már a fájdalom vége, pedig még óráig kínlódik, mint a keresztre feszített.

Amíg megnyílnak a szülés összes csatornája és elhagyja anyját a gyermek.

Fiú! – szalad végig a favágók között.

Demeter otthagyja a fát, megnézi a gyermeket és megy vissza dolgozni.

Az összes asszonyok megnézik.

Még az is, aki megfenyegette Demetert, amikor feljött a favágók közé.

Egy emberi lélekkel több a hegyen. Egy fiúlélekkel. Legénnyel.

Vizet forralnak, erdei vízben fürdetik a gyereket.

Szabina csendet érez.

Az erdő nagy csendjét.

Fázik.

És boldog.

*

Demeter viszi a gyereket a völgybe.

Állami anyakönyvvezetőhöz.

Mellette a bába megy.

Neki nehéz a gyermek: majdnem négykilós.

– A templomba maga mén vele, nénémasszony, mert én utálom a papot. Kérdezze meg tőle, mi az utolsó ára az ilyen ceremóniának. Mondja neki, üzenet: olyan szentelt víz nálunk terem az erdőben, mint az övé.

A szülésznő, bár öregasszony, született istentagadó.

Sok vértől, haláltól, szüléstől, keresztelőtől, amit látott és ami keresztülment öreg szemén.

Jól elmulat vele Demeter.

A pap szóttanul kereszteli fiát a lázadónak, a parasztbujtogatónak és Krisztus-szidónak.

És a „kereszttségben” Ádám nevet kap.

*

Még a szoptatás első heteiben van a fiatal asszony, duzzadó melleivel.

Mint a gyümölcságon az alma, lóg rajta a gyermek.

Az asszony lemegy a gyerekkel. Hátára köti, elég erős.

Apjánál él.

Demeter fönnmarad december közepéig.

Befejezi a szezont a favágókkal.

Azután jön a hó és tél, és vége decembernek.

Durva a hó, mint a lószőr.

Demeter lemegy a völgybe, a felesége után.

Kint hó van újra, hegyi hó, sötétség és hideg.

Tűzbe jön a legöregebb favágó is felesége mellett, a hosszú éjszakákon.

*

Csillagtalan az ég és a hold se látszik soha.

Kialusszák magukat a kutyák a völgyben. Égő tüzek mellett.

Favágó is kialussza magát. Egész esztendőre. Tavasz, nyár és ősz helyett, amikor hajnalban talpon van már.

És az erdők sarkára áll.

*

Hegyi ablakok mögött ülnek a favágók és esznek.

Kéményekből fáradtan mén a füst. A hó megissza azt is.

Sötéten ragyog sok-sok hold hó a vetések helyén, mezőkön és réteken: nagy táblák.

Fű és búza helyett.

A hó olyan, mint a lép. Melynek sejtjeibe méhek gyűjtik a mézet.

*

Tudják már a favágók. Tudják már.

Húsz favágót, húsz testvért kitesz a bérlő az erdőből.

Mehetnek más erdők felé.

Vagy a fenébe.

Helyükbe új, olcsó és tudatlan emberek jönnek. Akik tavaly kinn az erdőben leselkedtek.

*

Leszáll az összes favágók ára.

De a kenyér ára tartja magát.

Téli drágaság van a völgyben.

*

Folyik a vásár.

Makacs téli vásár, makacs alku.

Favágók bőrén és tavaszi pénzén.

A vállalkozó házában.

*

És a bérlő mondja nekik: dolgoznak ezért a pénzért vagy nem?

– Nem! – felelik a favágók.

– Ha nem, nem! Többet nem fizetek! Nem állok szóba magukkal! – mondja a vállalkozó.

Téli vásár ez, végtelen vásár és szomorú alku.

A veszteglő hóban.

– Ez a favágók tavaszi ára – mondja a bérlő –, szívesebben venném magukat, mint mást, mert ösmerik már az erdőt. De ha másképp nem megy, megyek más falukba favágók után.

– Nem dolgozhatunk ezért a pénzért – felelik a favágók.

Elhagyják a szobáját.

De másnap és harmadnap újra jönnek a bérlő nyakára.

Leporolják magukról a havat az előszobában.

A harmadik napon kiszól a bérlő a cseléddel: Ne jöjjenek már annyit. Vagy! Vagy!

– Megmondtam százszor: többet nem fizetek. Favágó és fa terem elég.

Havas bocskorral kotródnak a favágók.
Két hétig felé se néznek a bérlő házának.

*

Gyuszi beszél a favágók gyülekezete előtt: menjenek újra hozzá és mondják meg: veszik a rosszabb bért, de vegye fel ő is újra a húsz régi favágót.

És elfogadják, amit Gyuszi tanácsol és mennek a vállalkozó elé.

De ő azt mondja: Nem!

Éhes, tudatlan húsz vadidegen embert ékel közéjük, hogy megzavarjon békét és egységet fenn a hegyen.

Hogy legyenek az erdőben is, akik egymást gyűlölik és szidják. És az ő veszekedésük és vitatkozásuk árnyékában tehessen velük, amit akar. És fizessen nekik úgy, ahogy tetszik.

És gyűlöljék inkább egymást, mint a bérlőt.

Vár Trandafirnál a favágók gyülekezete.

És hallják a vállalkozó válaszát: Nem!

Sír húsz kitett favágó felesége. A gyerekek is sírnak, mert anyjuk sir.

*

Nincsen ember, ki ne volna szomorú a favágók között.

Dühöngenek is sokan.

Gyengeségük miatt.

*

Mondja Trandafir a bezárt völgyben: – Nem csinálhatunk mást, elfogadjuk a bérlő válaszát úgy, ahogy van, szőröstől bőröstől, húsz favágó nélkül.

És mellette vannak az öreg favágók. És mellette van mindenki, akinek nem tették ki a szűrét. Gyuszi a harc mellett beszél. Húsz kitett favágó és azoknak felesége mellette van és a huszonkettedik Demeter, aki harcolni akar.

De mindnyájukat leszavazzák.

– Ha nem lesz ekkora gazdasági pangás, kiküzdjük megint, hogy felvegyék a húsz embert – mondja Trandafir –, most csak annyit érnénk vele, hogy ki-

tiltanának valamennyiünket az erdőből. Mit csinál akkor száz favágócsalád?

*

Demeter mondja a gyülekezetben: – Hajlandók vagytok együtt dolgozni a völgygel?

Felelnek a favágók neki:

– Hajlandók vagyunk, ha sikerül összehoznod őket.

Belátják mindnyájan, hogy Demeternek igaza volt fenn a hegyen.

– Úgy sem lehetett volna már elkerülni, hogy vereséget ne szenvedjünk.

– Igaz – feleli Demeter és Gyuszi –, már késő volt, de dolgozni kell, hogy ne legyünk már így, gazdagok kezében.

*

A hó óriási az erdők szélén.

Két méter hó, három méter hó.

Sírt is lehetne ásni benne.

Embert temetni.

A tél megnyílt gödrei közé.

Megőrzi tavaszig a hó.

Hűségesen.

Két méter hó, három méter hó, láb és embernyom nélkül.

Összegyűlt tél,

összegyűlt hó,

december, január árokban van

az óriási hóban.

Megásva már húsz favágó asszony, húsz favágó ember s azoknak gyermeke, öregasszonya, vénje kenyérének sírja.

Az óriási hóban a tél gödrei között.

Beledobhatják már oda őket, családotul.

Külön a leánygyermekeket és külön a kisfiúkat.

S a véneket is külön, csontos hógödörbe.

Hogy halálukban ne zavarják a gyermekeket!

És hagyják megfagyni őket békében.

Gyerekek hiába sírnak.

Ember hiába dühöng.
Az óriási hóban.
Asszony hiába szidja a vállalkozó anyja istenit.
Mehetnek szélnek.
Fészkes fenének.
A bezárt, beszorított völgyben.
Kenyerük sírja megásva már
tél nyitott gödreiben.
Az óriási hóban.

*

Nő a világosság a favágók között.
De a legnagyobb világosság Gyuszi fejében van.
Először Gyuszi volt okosabb.
Azután Demeter jött rá sok igazságra.
Fenn a hegyen.
Aztán, hogy lejöttek a völgybe megint, megjött az
esze Gyuszinak újra.
Ismét ő lett az eszesebb, a buzgóbb kettejük kö-
zött.
Így váltakoznak kamasz férfiak, kik kinn vannak
munkában, amíg serdülnek, amíg fiatalok.
Hol az egyik éri utól a másikat, hol a másik!
Vajon melyik lesz jobb férfi, mire felnőnek har-
minc évre?

*

Fenn a hegyen Gyuszi volt a legcsendesebb ember.
Most ő a hangos prédikátor a völgyben.
Házzról házra jár.
Téli kapukra teszi a kezét.
Fegyvert hirdet ő, forradalmat és összetartást.
Mert azt akarja, hogy a szegények legközelebbi
harca győzelem legyen.

*

Elkeseredett és kétségbeesett.
Húsz kitett favágó és azoknak gyermeke és asszonya
miatt.
És a kicsi bér miatt.
És vigasztalja magát prédikációval.

Lázadás, fegyver, forradalom reményével.

És beszél.

Sok-sok hallgatás fenn a hegyen, tűz mellett, mind csepegő, zúgó szavakká lett benne.

Mint a selyemhernyó belében selyemmé a zöld eper-falevél.

Szóval és erővel van teli.

Lavinaszerűen beszél.

Magával ránt sok-sok embert.

Többet, mint Demeter.

Kinek a szava visszhangtalan hegyi szó volt, sziklákban maradt.

Egyetlen visszhang Gyuszi volt, ki most százszoros erővel veri vissza a hegyi szót a völgyben.

És magával ránt sokakat.

*

Lassú eszű, de mély ember Gyuszi.

Erejét, mellyel máskor fákat döntött le és erdők feküdtek le tőle, most prédikálásba veti.

*

Szűk szalmatetők alatt és zsindeles házban beszélgetnek a szegények.

Világosság nő a völgyben.

*

Vannak már háromezren is, még többen is. Az ingadozókkal együtt, a szegények íratlan és harcos csoportjában, a völgyben.

Van, akihez egyszer mentek el és már elég.

Van, akit kétszer látogattak meg s a harmadik éjjel magától zörgetett az ablakukon.

Van, akit tizenöt-ször is hiába kísérek el, templomból jövet.

Akinek a feje buta, mint a kődió.

Ki nemcsak harcot nem akar, de meg áruló szeretne lenni,

júdás, olcsó júdás, ingyen júdás.

Kinek a kutya se fizet, se tallérokat, se forintokat.

Olyan ember ez, kinek feje fölött nem szalma van,
de zszindelytető.

Utálják Demeter és Gyuszi a zszindelytetősöket.

És nem szeretik különösen az új, fehér zszindelytetőket,
melyre alig esett eső.

Vörös erdélyi cserepek alatt laknak a gazdagok: az ellenségek.

Féher új zszindely alatt laknak júdások, árulók, gazdagoknak hízelgők, kik szeretnének szintén hencegő vörös cserepeket házuk tetején.

Háromszázan vannak dolgozó népek, kikkel harcolni lehet.

Kevés, kevés.

Ezernél több szegény ember él a völgyben.

A másik hétszáz nézni fog csak?

Mikor a háromszáz, összeverekedik a gazdagokkal és a gazdagoknak sintér legényeivel: a csendörökkel?

*

Grósznál az idén öreg román asszony szolgál.

Olyan idős ő is, mint Grósz, vagy annyi sincs, csak úgy néz ki. Mert asszony.

Szegény asszony, szegény román asszony.

Tisztasághoz nem szokott.

Amíg fiatal volt, a borjú is a konyhában aludt, a kakasok és az összes tojós és ültetős tyúkok.

A kislibák ott keltek ki házában, télutón, sötét télutón.

A házban állati trágya volt.

Ember- és állatszag. Melegség állattól, embertől és fától.

A falak izzadtak voltak, mint egy vízibeteg ember.

És foltok voltak a szögletekben, amelyeneket gyerek csinál.

Lemállott a húsvéti mész.

Hosszú, krajcáros cukrokról csurog így a festék vásárba hozott gyerekek száján.

A tetőn gólya volt és szegénység.

A padlás kormos volt a füstölt hústól.

*

Az asszonynak libáin kívül gyerekei is voltak.

Két halvaszületett gyereke is, akiket gyorsan eltemettek.

Sok gyerek volt és sok liba.

Az asszony szoptatott, a borjú szopott és a tyúkok tojtak.

A gyerekeknek ebédet főzött az asszony.

És a libáknak kukoricát dobott.

És tyúkoknak pépet gyúrt málélisztből.

Sok dolga volt.

A gyerekek szerették.

A libák is szerették.

A csirkék imádták.

Férje nem szerette.

*

Tele volt csirketetővel a háza, a bőre.

Sose gyógyult ki belőle.

A gyerekek is ótvarosak voltak.

Más állatbetegség is volt rajtuk.

Az asszony félig ember volt, félig állat.

Állat emberi szívvel.

*

Az állatok összevissza rondítottak.

Az asztal tetejére is. Az ágyra.

Csak a macska tartotta rendben magát és mosakodott. És az asszonynál is tisztább volt.

*

De mégse lehetett az állatokat kinnhagyni, mert nem volt rendes, meleg óljuk, mert a tyúkok a szomszédba rakták volna a tojást, mert az ülős csirkék tojását ellopta volna a macska.

Legjobb volt mégis ott lenni az asszony háza alatt.

A tojásokat eladta Máyernek, a tojásos svábnak, ki megnézte lámpával, hogy jó-e. Volt az uraknak mi-ből enni rántottát a városban és a kávéházban.

A csirkéket is eladta.

És a libákat libás-zsidók tömették ki.

Nem evett ő meg egyet sem, sem az ő fiai.

Csak ha magától dőglött meg egyik vagy másik.
Gyorsan a fazékba dugta.

*

Férje sokszor a padláson aludt, ha nagyon berúgott.
Horkolt a padláson, mintha farkas aludna ott bunda
alatt.

Egy nap meghalt a pálinkától, hátrahagyva csirké-
ket, libákat, tehenet borjával, gyerekeket a feleségé-
nek.

Az asszony is megöregedett abban, hogy fölnevelt
gyerekeket és állatokat és tömte a szárnyasokat, ned-
ves szárnyú, szomorú mozdulatlan baromfiakat ősz-
szel.

Gyerekei megnősültek, más házba, városba mentek
gyárba, régi házában is lakik egy fia.

Az asszony mindentől megszabadulva cselédkedik
Grósznál.

Repülni nem tud, mert öregasszony ő, és a sok csir-
kétől még csak szárnyakat sem örökölt.

Ha lopni lehetne Grósztól, a gazdagtól, az el-
lenségétől!

De semmit se lehet, egyebet se tesz, mint örködik
tojása, zsírja, lisztje felett.

S az öregasszony tíz körmére néz minden percben.

Minden percben.

*

A libákat megették már, amiket az öregasszony ne-
velt. Gazdagok tepsijében sütötték ki.

A libáiból új tojások lettek.

Új tojásokból megint libák.

És íme, a tojások harmincadik unokája fog legelni
az idén fehér szárnyakkal a mezőn.

És az öregasszony meg fog halni.

És a tojások kikelnek megint.

*

Az öreg veszekszik a vén román asszonnyal a tűz
miatt.

– Egyen meg a román dráku! Rakd!

Minél nagyobb a tél, minél öregebb lesz, annál jobban fázik az öreg a téli völgyben.

– Jaj, én nem vagyok olyan fiatal és tüzes, mint a Szabina, nem tudok olyan meleget csinálni neked – mondja gonoszul az öregasszony.

Gyűlölik egymást.

Együtt maradnak azért. Rászorultak egymásra.

A vén fás a román asszony munkájára.

Az öregasszony a fás öt forintjára.

*

Harci lárma, szegények harci lármája nincs még a völgyben.

De félnek már a gazdagok.

Begyullad a boltos és a hentes.

A gazdák pláne beijednek.

Szolgabíró és csendőr is begyullad.

Kereskedőknek ijedt az arca.

Istent hívnák segítségül a szegények ellen.

Verje meg a szegényeket az isten!

Mért merik veszélyeztetni a tőkések nyereségét: a „polgári hasznot és az uzsorát!”

*

A jegyző is fél, mert nem kap ingyen kocsit az apró falukba.

A szolgabíró fél, mert eddig hoztak ajándékokat alázas parasztok.

Hektoliter szilvát, vidéki gyümölcskosarakban. Csikót a kisfiának, tíz liter duplán égetett szilvóriumot, erdélyi császárkörtét, vágott karácsonyi pulykát, juh-túrót móc fahordókban.

Alázatos kosárfonók kosarakat hoztak.

Szegény, négyholdas parasztok liter pálinkával jöttek hozzá, az üveg nyakában dugó helyett kukorica-csutka volt.

És ötven tojást hoztak szegény asszonyok mellükbe dugva, szürke kendőkben.

És a mellüket oldalra csúszatták, jobb mellüket jobbra, bal mellüket balra, kibontották a szürke kendőt a főbíró előtt.

Még érezni lehetett rajta a melegséget, falusi tyúkjait, ahogy kijött belőlük a tojás.

És a kakasok szagát, akik hajnalban kukorékol-
tak.

Öreg, féleszű és vallásos asszonyok, akik csak azt tudták, van egy isten és van egy szolgabíró, nagy, levesnek való tyúkokat hoztak.

Ajándékok és vesztegetések zarándokútja az erdélyi országutakon.

Szent, enyveskező szolgabírók!

Jegyzők és más urak!

Kicsi és nagy semmiháziak: vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül.

*

Harmincnyolc községből, harmincnyolcféle paraszt.

Ember és asszony.

Indul harmincnyolcféle jámbor kívánsággal.

És cipeli magával legjobb falatját, legféltettebb áru-
ját és legjobb gyümölcsét.

Fiának nem adná oda: soha.

Szűz lányának nem adná oda: fehér esküvőn.

A szolgabírónak oda adja, muszáj!

*

Pénzek csurrannak, cseppennek a harmincnyolc
község harmincnyolcféle parasztjából.

Kicsi pénzek.

De lábra kap a forradalmi hangulat.

Vége a vesztegetési pénzeknek.

Vége, vége. Keresztet lehet vetni rája.

Mert a paraszt mindjárt így beszél:

– Egy fenét a szolgabíró hasába. De nem szilvóriu-
mot!

*

Ó alma! Ó kicsi borjú! És más élő és élettelen aján-
dékok!

Ezelőtt papoknak vittek ilyeneket!

Később vezéreknek.

Még később: a királynak.

Most: a szolgabírónak és más román és magyar uraknak.

*

Barbu és Ruzsa, a két legnagyobb gazda és halálos ellenség a szolgabírónál vannak. Békésen beszélgetnek, mert államérdekről van szó.

Veszélyben vannak a nagy pénzeszsákok.

– Addig tapossuk el a szikrát, amíg tűz nincsen – mondja a szolgabíró. – A felbujtókat vesszük elő. Kik azok?

Megmondják neki: Rakicán Demeter, a kidobott pásztor és Dragán Gyula, a favágó:

– Taknyosok! Csupa taknyos beszél forradalomról! Az én járásomban moccanni se fog senki – mondja a szolgabíró a hatalmasok kézmozdulatával.

*

Demeterért két csendőr mén. Gyusziért három.

Egyiket Gregornak hívják, a másikat Titusznak, kik Demeter után vannak.

Gyusziért menesztett csoport vezetője: Lázár őrmester.

A haja göndör, mint egy cigánylányé. És fekete, rettenetesen fekete, mint egy ló.

Muzsikus cigányok szoktak ilyenek lenni, papok és szélhámosok.

Arca barna: sokat megy napon az országúton faluk felé.

Bajusza tele van levessel, sörrel, pomádéval, hóval. Ha megy a falukban és esik a hó.

Ez Lázár, az őrmester.

A vérszomjas és bajuszos szépség.

Szereti a lányokat vérszomjasan, és embert ütni is szeret.

Vérszomjasan.

Az asszonyok imádják.

Veszi és elfogadja őket, mint a készpénzt, mint a mindennapi kenyeret.

Leányok utálják.

Ez fáj neki.

Parasztok gyűlölik vérszomjasan.

*

Nem baj!

Van náluk tolvajgúzs, lakat, szurony és éles töltény,
mintha rablógyilkos legény házát akarnak körülfogni.

Fölkészültek a verekedésre.

Megkötik Gyuszi és Demeter kezét a tolvajgúzsba.

Találkoznak egymással megkötözöttek és fegyveres
emberek a téli gyalogútban.

A csendőrök egyesülnek hátul, a két megkötözött is
csatlakozik.

– Szervusz! – mondják egymásnak Gyuszi és De-
meter.

– Ne haragudj, nem adhatok neked kezét. Megkö-
tötték – mondja nevetve Gyuszi.

– Nekem pedig fázik – mondja Demeter.

Kék a keze a csendörgúzsban.

– Örmester úr! A barátom fázik. Nem lehetne meg-
kötözni úgy, hogy a keze a zsebében legyen – mondja
nevetve hátra Gyuszi a csendőröknek.

– Majd a főbírónál melegek lesz – feleli hasonló-
képpen nevetve Lázár.

– Nem akarnak minket megverni? – mondja meg-
rökönyödve Gyuszi.

– Majd meglátjuk. Én nem tudom. Ahogy paran-
csolják. Ahogy megérdemlitek.

Az öt csendőr szuronya mint öt tövises fa szúr ki a
hóból.

Öt őszi tövis, melyre varjak és más madarak száll-
nak ősszel.

Vékonyodik az út, a csendőrök libasorban mennek a
hóban. Hogy bele ne merüljön a csizmájuk nyakig.

Csak Demeter és Gyuszi mennek egymás mellett.

Hátul fehér mezőből kivillámlik az örmester barna
arca.

*

Gúzsban állnak a szolgabíró előtt, mint a kecske a kés előtt.

– Miféle egyesületet akartok csinálni? Szegények egyesületét? Bejelentettétek? Megengedtem? Szabad?

– Vegyék le a kötelet, addig nem szólok egy szót sem – mondja Demeter.

Az őrmester kezdi oldani neki.

– Nekem is! – mondja Gyuszi követelőzve és odatartja ő is megkötözött kezét.

Kibontják őket.

– Mi eddig csak beszélgettünk. Ezt megengedi a törvény.

– Én megtiltom nektek! Itt én vagyok a törvény!

– Pedig azt megtiltani nem lehet. Azért van szánk, hogy beszéljünk!

– A járás feje én vagyok! Nem engedem meg! Én parancsolok – mondja a szolgabíró.

– Azt pedig csak az öreg isten tilthatja meg!

– Mit emlegeted az istent, ha nem hiszel benne! Hogy mered piszkos szádra venni! Te puskatolvaj.

– Na, sajnálom nagyon, főbíró úr, hogy nem lopotam el a fegyvert igazán – feleli Gyuszi. – Akkor most bizonyára nem tudná az úr, hogy én vagyok a „puskatolvaj”.

Görcsösen nevet Gyuszi.

Röhög Demeter is.

Majd megpukkadnak mind a ketten, mint két diák a számárpadban.

Az őrmester hátukra vág a puskatussal, hogy fáj belé.

Demeter elkomolyodik az ütéstől.

Fogja a hátát.

Gyuszi nevet tovább. Föltartóztathatatlanul.

Nem mint egy forradalmár, de mint egy vásott kölyök, úgy néz ki.

Percekig tart, amíg megkomolyodik a puskatustól.

Megint lehet vele beszélni.

– Ha még egyszer meghallom, hogy heccelitek a dolgozó népséget, kizsuppoltatlak benneteket. Ráadásul egy pár bordátokat is betöretem. Megértettétek?

– Nem értettük meg! – mondja Demeter.

- Mit nem értettél meg? Te hülye! Te állat!
- Azt, hogy miért akarnak engem kizsuppolni!
- Ne szájaskodj! Taknyos!
- Azért van szám, hogy járjon.
- Pizskok! Kommunisták!

Ezt a szót, kommunizmus nem hallotta még Demeter soha.

Az idegen szó felizgatja.

Egészen magánkívül van.

- Kommunista az anyja kínja – mondja.
- Üssétek őket! – kiáltja a főbíró.

*

Lázár! Gregor! Titusz!

Üsd! Üsd!

Mint a vadászkutyákat, hajtja a csendőröket Gyuszira és Demeterre.

Ütnék: kézzel, puskatussal.

Ütnék: fejre, hátra.

Mindenhova, csak szembe nem.

Lázár a legszorgalmasabb, a legerősebb.

*

Fellebbvalótól nem szabad elmaradni.

Belefekeznek a többiek is.

Ütnék hűségeseen.

Ki-ki a maga tehetsége szerint.

*

A díjnoki szobából beleskelődnek az írnokok a kulcslyukon át.

Kíváncsi majmok ők.

A számvevő is benéz a kilencedik fizetési osztályból.

Kíváncsi majom ő is.

Röhögnek, mint a konviktusi diákok.

*

Demeter leesik véresen, megcsapja a kezét.

Gyuszi állva marad.

Nem üt vissza, élni akar.

A puskatus ökle erősebb az ő öklénél.

A főbíró ordít.

Ime: a nevetésből vér lett.

Ime: megkapták az első ütéseket.

És elszenvetdék a völgy nevében.

*

És nem haltak meg.

Megsebesültek.

*

Szünet van és pihenő.

Bevégzik már az ütést Demeter és Gyuszi feje fölött.
Ámen!

Mindenki törődhet magával.

Aurél, a legöregebb csendőr, csahol és liheg és fáradt.

Megsimítja a homlokát.

Valami hideget és ragadósat érez.

– De hisz ez a két taknyos kölyök vére! Bepiszkítottam magamat velük!

Dühösen megmosakszik, majd Demetert és Gyuszit odaláncolja a diófaasztal mellé.

*

– Nem miattunk van ilyen hangulat a vidéken. A szegénység miatt és a kihasználás miatt! — mondja Demeter az ütések után.

– Ti kezdtétek! Ti miattatok van! Ezelőtt békesség volt — mondja a szolgabíró. És elmegy.

*

– Mutasd! — mondja Lázár és magához rántja Demeter fejét, mint egy billiárdgolyót.

Megnézi a sebet.

Nemcsak okozója ő, de gyógyítója is a sebeknek.

Jódtinktúrával is bekeni.

Elállítja nagyjából a vért.

*

– Jó orvos ő.

Csak jót akar, agyonütni: dehogy akar.

Jó orvos ő és borbély.
Demeter haja nedves a vértől.
Az őrmester lefésüli a haját.
A friss tett színhelyét, a vért.
Az ő feje olyan, mint az erdő széle, hol meglótték
az őzet: a sűrű fű elfödi a vért.

*

Saját lábukon mennek.
Gúzs sincs a kezükön.
Friss téli szél fúj, február és március keveredik
benne, mint spriccerben a bor és a szódavíz.
Kísérik őket hazáig a falusi fogdmegek.
Hazai kapuig.
Azután eleresztik mindkettejüket, mint az egereket.

*

Fejük fehér a kötéstől, mint a hóembereknek.
Kicsi sebek, kicsi vörös szigetek a fejükön. Gyógyul-
nak már.
Demeter karja elkezd fájni türhetetlenül.
Megütötte magát, mikor lezuhant a könyökére.
Éjszakákon át sajog.
Igy folytatódnak még hetekig a csendőrök útései.

*

Mehet panaszra Demeter és Gyuszi?
Lehet szólni valahol embernek, szegénynek?
Menni valamerre?
Magányos téli völgyben.
Nem csupa kutyaszorító a völgy?

*

Sóhivatal szegénynek, meleg komázó hely gaz-
dagnak.
Minden hivatal a völgyben.

*

Demeter orvoshoz megy a jobb kezével.

Nem azért, hogy látteleletet vétessen róla, azt nem kap.

Az orvos is úr, ő is a gazdagok pártján áll.

Gyógyíttatni megy magát, mert látja, magától nem múlik el.

– Könyökömre repült a balta – hazudja neki Demeter.

Fél, ha az igazat mondja, kidobja a beteg karral együtt.

– Alaposan megcsaptad, te marha. Négy hétig pihentetni kell.

Van egy kis csontrepedés – mondja az orvos.

*

– Mi az a kommunista? – kérdi buzgón Demeter mindenfelé.

Ez a szó lázasan érdekli.

Sokáig kérdezősködik fűtől-fától, amíg választ talál.

Valéria apja, a boltos mondja meg neki: kommunista az annyit jelent, mint forradalmár, de rablót is jelent.

– Haha! – nevet Demeter és fájnak a nevetéstől a sebei, feszülnek a nevetéstől.

És kimegy a boltból, vesz egy pakli dohányt hálából Valéria apjától, hogy megmondta, mit jelent.

Gyuszihoz szalad.

A favágókkal van ő.

– Haha! – nevet újra Gyuszinál.

– Tudod, mit jelent az a „kommunista”, amiért megverték minket? – mondja Gyuszinak Demeter. – Annyit jelent, mint forradalmár.

– Tudtam, tudtam, körülbelül. Én is nevettem volna a te butaságodon, ha nem vertek volna meg – feleli Gyuszi.

– A főbíró ránk kiáltott: ti kommunisták! Én pedig azt feleltem neki: kommunista az anyja kínja.

– Ezért vertek meg minket – meséli a többi favágónak nevetve Demeter.

Pedig neki igaza volt, istenuccse!

S azontúl Demeteréket s a körülöttük csoportosuló

háromszáz szegényt kommunistáknak hívják a völgyben.

*

Ahogy a hó nő és sötétség gyűl a földön, alkonyati sötétség.

És látni is, ha valaki belenéz éles szemekkel.

Úgy öregszenek öreg emberek.

Megöregedett Szabina apja az idén télen.

– Magánál leszünk az évben – mondja Szabina neki.

– Meggyógyulok én tavaszig megint, télen mindig gyengébb vagyok a hideg miatt – feleli az öreg.

De nem hiszik neki.

Szabina, a szoptatós asszony látja el a házat, ő vág téli fát is. Dolgozik a sebesült és a kivénült emberre egész télen át.

*

Tavasza van, favágók erdei faluba mennek.

Útra készülődik húsz kitett ember.

Átlépik a szűk völgyet.

Síkságra érnek.

Gyalognak és éheznek.

Vetés látszik a zöld földön, virágját hullatja az első gyümölcs, ólakban új állatok nőnek.

Miért kell éhen halni nekik?

*

Gyorsabban gyalognak.

Ketten építőmunkások lesznek, harmadik gyárba áll, kettő tutajos lesz.

*

Síkságon veszik fel őket széles folyónál, a partmenti facégek.

Folyóval szemben gyalognak vissza a rohanó patakhoz, hol olvad meg a hó.

Megkötik a tutajokat és utaznak vele a vízen.

Tutajok elől és hátul.

Négyszáz fával egy ember.

A hosszú, hosszú folyón.

Fizetnek előre pénzt, küldik haza asszonyoknak, gyerekeknek, híresztelik levélben, hogy van már munkájuk a recsegő farkú tutajon.

Nappal mennek, este esznek.

Elérnek oda, ahol fölvtették őket, elérkeznek további, síksági városokig.

Leteszik a tutajt a fa végállomására. Leszerelik a kormányrudat, kifizettetik magukat és beállnak gyárba, ha sikerül nekik.

*

Egy hétig koplalnak, egy hétig esznek.

Húsz régi favágó közül sokan.

*

Szabina apját megüti a szél tavasszal.

Nem hal meg. Felépül néhány hét múlva.

Öreg.

*

Adósság vizében úsznak a földek, a ház és kert.

A padláslyukig minden adósság terhe van.

Szánt, vet és dolgozik Demeter.

Aratni is fog és csépelni is és adósságokat is fizetni.

Ezt csinálja minden paraszt, száz esztendeje, mióta „felszabadították” őket a jobbagység alól: szánt, vet és arat és csépel.

És adósságokat törleszt.

*

Beteljesedett az, amit Demeter mondott: Laci mestere, a suszter tönkrement.

Más mestereknek még megy.

Laci munka nélkül van, Berti, a lakatos szintén.

Készülődnek a városba.

Demeter megígérteti mindkettővel, hogy írnak.

De sem az egyik, sem a másik nem ír.

Maguk sem jönnek vissza.

Annyi kenyér nem terem a völgyben, az összes hegyekben és erdőkben, amennyi a városban van, ahová Laci és Berti mentek.

Gyűlhelye ez a búzás, erdős és érces vidékeknek.

Utcákon andalog a két fiú.

Megéheznek.

Még van náluk falusi pénz. Virslis és rakottkenyeres helyre mennek.

Sok az ember, nagy a fény, nagy a láрма.

Csőveken kávé folyik és sör.

A pénztár folyton kattog kisasszonyok kezében.

Nem mindenki eszik. Vannak, akik állnak és néznek, zsebretett kézzel.

Lacit és Bertit és nézik.

– Mit bámulnak ezek? – kérdi Laci nyugtalanul.

Berti is észreveszi őket.

– Éhesek! Éhesek! A szánkba néznek! Az isten verje meg! – mondja ijedten a lakatos fiú.

Szívdobogást kap. Nincs kedve enni már, kimegy.

Asztalon hagy fél virslit.

Odaugrik egy rongyos ember és megeszi a mustárral együtt.

Kinézték a Berti hasából a virslit az éhesek!

Az utcán fejéhez kap Laci.

– Nem kapunk itt se munkát, meglátod!

Összeszámolja a kirakatablakon át, hány éhes ember lóg az evőhelyen és hány olyan, aki eszik.

– Mind munkanélküliek ezek – mondja keservesen.

*

Egész éjszaka jár a két fiú hídtól hídig, az éjjeli város folyópartján.

Sajnálják a pénzüket ágyra kiadni.

Két éjjeli nő követi a fiúkat messzire, nagyon messzire. Végre utolérik őket.

Arcukba néznek.

– Ezek nem palik! Munkások ezek! Fúj, Teufel! – mondják a lányok undorodva.

– Miért nem szóltatok, mit bolondítjátok az em-

bert? Még ennyire se vagytok hozzánk irgalmasok? – mondja az egyik éjjeli kisasszony.

– Nem néztünk hátra egyszer se, nem is vettünk észre benneteket – feleli mentegetődzve Berti.

– Le se köpünk benneteket – mondja a másik éjjeli lány a folyó mellett.

– Mi se titeket – feleli Laci hasonlóképpen.

Otthagyják a fiúkat a lányok. Oly dühösek, majdnem megverik őket esernyővel.

*

Hajnalba gyarak elé mennek Berti és Laci.

Megösmarkednek sok munkanélkülivel, titkolják, hogy van zsebükben pár krajcár.

Megtudnak mindent, amit csak tudni kell.

Munka nincs.

Se aznap, se másnap, se a harmadik napon.

*

Harmadik éjszaka tele van a menhely tetűvel és emberrel.

Meghálnak egy padon.

Fél éjjel se múlik el az alvó emberek felett. Rendőr jön hozzájuk. Fölkölti őket.

– Menjetek haza.

– Nincs hova mennünk, falusiak vagyunk.

– Igazoljátok magatokat!

Előveszik papírjaikat a fiúk.

– Mért nem mentetek a menhelyre?

– Voltunk, nincs hely.

– Itt nem szabad aludni – mondja a rendőr és elkergeti őket.

*

A rendőr elmegy, ők újra egymásnak dőlnek. A fát végig kell vágni, az álmot, az éjszakát végig kell aludni. De nem hagyják őket békében!

Félóra múlva felkölti őket még egyszer ugyanaz a rendőr. Megösméri őket.

– Hordjátok el magatokat. Mondtam már nektek! Semmi keresnivalótok itten!

Se szerelmes párnak csókolódnia, sem álmos csavargónak aludni nem szabad.

Tilos!

*

Berti és Laci átgyalogolják az éjszaka többi részét hidak, ténfergő fehérszemélyek és virsliárusok mellett.

Másnap este külvárosi asszonynál alszanak. Fejtől lábíg és lábtól fejig fekszenek az emberek az asszonynál, az ágyakban és a földön.

Mint a nagy utazóládák.

De horkolnak: tehát élnek.

*

Nappal ácsorognak gyárak előtt.

*

Utolsó pénzüket alvásra költik.

Este: nézik ők is az embereket, akik virslit esznek és halat és mást. A többiekkel együtt nézik, akik nem esznek.

*

„Rockefeller ember
Rockefeller milliomos
Laci is ember
Laciból is lehet milliomos.”

Ha milliomosok lesznek mindketten, akkor tudniuk kell nekik is, hogyan kell bánniuk villával és késsel.

Ennyit megtanulhatnak a gazdagoktól, akik tucatszámra fogyasztják a halakat és egyebeket.

És nagy gyakorlatuk van ebben.

*

Másnap: vasárnap.

Járkálnak gyönyörű utcákon. Szép lányok jönnek velük szemben.

Megállnak egy hentes, és csemegekereskedő kirakata előtt, aki még vasárnap is kivilágít és kiteszi kacér disznó- és libacombjait a kirakatba.

Laci és Berti andalognak szerelmesen a prágai sonkák előtt.

Képesek lennének elvenni olyan lányt, aki ilyen sonkát hozna hozományul a házasságba.

A gyomruk majd kiesik.

*

Másnap mondja Laci: – Nekem már mindegy, munkát akarok, még klozetot pucolni is elmegyek.

Az építőiparban sztrájk van.

Sztrájktrőket keresnek.

Laci elmegy.

Íme: az első lépés, hogy milliomos legyen.

Sztrájktrő lesz.

Bertinek nincs ereje visszatartani őt.

Éhes ő is.

De ő nem megy. Mégse.

*

Egy napig jól és boldogan eszik tíz deka prágai sonkát Laci.

Bertinek is ad.

– Gyere te is – mondja neki Laci.

Vonakodik Berti.

– Ha nem dolgozol, holnap már nem adhatok sonkát – mondja Laci.

Mégsem megy Berti.

Ott áll az épülő ház közelében, ahol Laci dolgozik.

Majd megeszi a fene, olyan éhes. Úgy vágnék enni és ételért dolgozni.

Látja Lacit sokszor, mikor viszi a maltert.

Sztrájkoló építőmunkások jönnek melléje, nézni a dolgozókat.

Szidják őket.

Bertit is sztrájkolónak nézik.

Beszélgetnek vele.

Nem felel nekik. Egy helyben marad, éhes.

A másik oldalról egyszerre száz munkás fut a ház felé.

Berohannak az épülő házba.

Pofonokat osztogatnak.

A sztrájkőrök rohannak kifelé az összes üregeken, ablakokon át.

Egyik ott ragad a kőművesfelvonón. Nem tudott lejönni. Nem volt ideje már.

Berti keresi Lacit a menekülők között, nem találja. Hol van?

A munkások felrúgják a malteros dézsákat, lepofoznak egy pár friss téglát a falról.

Egyik felfedezi a sztrájkőrő pasast a felvonó tetején.

– Gyere le! – kiabálják neki.

– Nem megyek! – Ijedten pislog lefelé az ötven munkás közé.

Röhögnek. A sztrájkőrő úgy lóg a levegőben, mint a tettenért szilvatolvaj.

– Nem hallod! Gyere le! – kiabálják neki.

A sztrájkőrő nem szól semmit, lóg és fél a levegőben.

Egyik munkás felemeli rá a fecskendőt, amivel a friss falat szokták megöntözni.

– Megfürdetünk te, ha nem jössz le azonnal.

Öntözni kezdik, mint a szemetet az aszfalton, ő hagyja magát, reszket a hidegtől.

Röhögnek a villamos kalauzok, röhög az utca.

A fatornyon utána mászik egyik munkás.

– Lemegyek, de ne bántsatok – mondja könyörögve.

Belerúgnak, futni hagyják.

Egyik munkás előhúzza egy zugból Lacit.

Fülönfogva viszi a többiek elé.

Pofozzák, ütik.

Ökölcsapásokat kap és nyakleveseket.

– Rendőrök! – ordít valaki.

Az ötven munkás elszéled a járókelők között.

Laci lefekszik a földre.

*

Berti a munkások között van, nézi, hogy mit csinálnak a rendőrök. A mentőket hívják és kórházba szállítják Lacit.

Berti elmegy a sztrájkolókkal.

Megtudja, hogy azok, akik elkergették a sztrájk-törőket, a munkássportklub tagjai voltak. Elmegy velük Berti kocsmába, sztrájkpanyára.

Ott meglátja a két otthoni favágót is az építőmunkások között. Nevet a találkozáson: ők is sztrájkolnak.

Pénzt kap tőlük Berti, hogy egyék.

Elmondja nekik Laci sorsát.

*

A sztrájkolók között van és beszélget velük éjjelnappal.

Éhes, rettenetesen éhes.

Nagyon érdekeseket beszélhetnek a sztrájkolók, mert Berti éhes és odafigyel mégis.

Vajon mit beszélnek?

Járkál mindenfelé Berti, alig áll a lábán. Kitartja mégis.

Meglátogatja a kórházban Lacit: – Legalább van most mit enned – mondja neki Berti.

Kitart ő éhséget még négy napig, szemei szikráznak.

Itt-ott fizet neki valaki egy kis sört vagy kis gulyást és sajtot a sör mellé, de a sztrájkolóknak maguknak sincsen.

Négy nap múlva hazamegy Berti.

*

Mire hazaérkezik, Laci is ott van már.

Betörték egy kicsit a fejét.

– Nem baj – mondották Bertinek a munkások.

Néha nem árt az, ha valakinek betörik a fejét.

Megjön tőle az esze.

Berti sovány és éhes. De hangos.

Első dolga: elmegy Demeterhez, új szavakat hozott a városból, új gondolatokat tanult az éhezések alatt.

– Agitálni fogunk mindenütt, megszervezzük az összes szegényeket.

– Mi az agitálni? – kérdi Demeter.

– Agitálni annyit jelent, mint harcot prédikálni.

Nagy erővel fekszik neki a munkának. Háttérbe

szorítja egészen a két falusi kamaszfiút, Gyuszit és Demetert a harmadik kamasz: Berti.

A tapasztaltságával, mozgékonyásával és mindazzal, amit látott és hallott.

– Mi kommunisták vagyunk, mint azok a sztrájkoló munkások, akik között voltam. Abban különbözünk tőlük, hogy falusiak vagyunk. Gépekkel dolgoznak ők. Mi földdel dolgozunk, erdővel és állatokkal. Mi tudatlanabbak vagyunk. Csatlakoznunk kell hozzájuk. Tanulni fogunk tőlük és harcolni együtt.

– Kezd mozogni a völgy.

Demeter és Gyuszi kezdték, Berti folytatta a mesterséget: a harc mesterségét.

Demeter és Gyuszi gyűlölik a gazdagokat, hittel, prédikációval, falusi mélységgel vannak teli, mint a parasztháborúk vezérei, bátrak és tudatlanok. Most elhozta Berti a városból azt, ami még hiányzott nekik: tudást és ravaszságot.

És ő lett a vezér.

Hol itt, hol ott eszik Berti.

Egyszer Demeternél, egyszer a favágóknál, egyszer másutt.

– Nekem nincs időm most kenyeret keresni. Az én dolgom most az, hogy titeket szervezzek. Ha elég erősek lesztek, megint dolgozni megyek – mondja Berti.

És van mit enni neki mindennap és minden este. Akinél agítál, annál vacsorázik.

*

A sötétség még most sem tűnik el egészen. Még Berti fejéből sem.

Mert ő is túlságosan rövid ideig volt a városban.

Vezetőjére vár még mindig a völgy. Tisztafejű emberekre.

Napszámosok, béresek, pásztorok, kisinasok, fűrészmalmi emberek, favágók: ez a völgy.

Krisztus népe sem volt különb gyülekezet.

Május végén felmegy a hegyre Berti is Demeterhez és Gysuzihoz.

Berti hívja össze a szegények „alvezéreit”, akik ha nem is nagy tudósok, de jó agitátorok a völgyben.

*

És mondja nekik Berti: most kell torkon ragadni a gazdagokat! Most! Az emberek harcra készen együtt vannak.

A termés lábon áll, kaszálni kell, csépelni sok helyen, kukoricakapálás is jön. Ezer munka, millió munka.

Egy ember sincsen felesleges a völgyben. Még a rézszegéseket és vén csavargókat is munkába veszik.

Demeter és Gysuzi mondják: jól van.

– Július ötödikén sztrájkot kezdünk. Július ötödike hétfő — mondja Gysuzi.

Az egész völgyet nyomorultul fizetik. Elmaradtunk a világtól.

A kizsákmányolás nálunk háromszor akkora, mint másutt.

*

Napok és éjszakák telnek el azzal, hogy megbeszélnek az egyes emberekkel: melyik mesterség mennyivel követeljen többet a maga kizsákmányolójától.

*

Július ötödikén reggel arra ébred Ruzsa, hogy a disznók éhesek és sírnak.

Tele van a tehének tőgye. A borjakat majd megeszi a fene a kötélén. Fáj a torkuk az éhségtől. A csirkék ugrálnak a ketrecben.

Nincs kukorica előttük, nincs friss víz.

Nincs kávé, nincs forralt tej, nincs abrak.

Tűz sincsen, melegség sincsen.

Kamrák zárva vannak.

Kulcsok a helyükön lógnak.

„Nincs abrak az úrnak,

nincs étel a lónak,

nincs kifli a kisfiúnak.”

És kiált a gazda: — Mária! Boris! Lusták! Hol vagytok?

Se Mária, se Boris nincsen sehol. Féltek az úrtól. Mert van bennük még annyi alázat, ha a gazda rájuk kiált és nagyon parancsol nekik, újra dologba állnak.

Még csirkét is vágnak, tüzet is raknak, tejet is forralnak. Inkább megszöktek ők, mert sztrájk van és Boris és Mária nem akarnak csinálni semmit.

*

Aratók veszik a kaszát, de nem azért, hogy arassanak.

Kocsisok veszik az ostort, de nem azért, hogy a lovat üssék.

A béresek felkeltek hajnalban, de nem azért, hogy moslékot keverjenek a disznóknak.

Szolgáló lányok felöltözködtek, de nem azért, hogy uraknak és nagyságáknak dolgozzanak.

Nézik a sztrájkot a cselédek, mint a körmenetet.

Ilyet még nem pipált a völgy.

Soha!

*

Sztrájk van! Sztrájk van! Sztrájk van!

*

Ruzsa járkál az üres házban.

Mintha földrengés volna vagy világvége. És őt ott hagyták egyedül, hogy pusztuljon ott, oly kétségbeesett.

Cselédek nevét kiáltja bele a konyhákba, kamrákba, istállókba, szénapadlásra.

Mint mikor elveszett disznókért kiáltott fenn a hegyen Demeter mellett.

— Mária! Boris! Elek! Hol vagytok?

Végre a szénapadlásról mozgólódás hallatszik.

Elek, a kocsis bújik elő, átaludta a sztrájk első három óráját. Boldogan. Ilyen sokáig már régen aludt.

— Mi van itt? mi történt itt? — kérdi a gazda.

— Hát nem tudja az úr? Sztrájk van. Megállt minden. A Boris egy forintot követel a bérre. Mária szín-

tén. Nekem három korona emelést kell, hogy megadjon.

– Eriggy ki innen. Takarodj dolgozni, vagy a házamból takarodj!

– Így már velünk nem lehet beszélni uraknak! – mondja a kocsis.

Kotródik kifelé.

A gazda rohan be a szobába, a nagy fiához, aki még alszik.

Gazdag fiatal emberek szeretnek aludni sokáig, nagyon sokáig. Jó nekik!

– Kelj fel! – ordítja rá a gazda. – Sztrájk van. A koszosok felláztak! Megeszi a fene a sertéseket, nem kaptak enni. A tej kifolyik az istállótrágyába.

Gyorsan felöltözik a gazda fia. Rohan hálóingben moslékot keverni, szénát adni, kukoricát dobni, meleg vizet adni, dolgozni, dolgozni, dolgozni.

Most látják csak, milyen szörnyű nagy vagyona van a gazdának, mikor mindent magának kell tenni. Milyen szörnyű sokat dolgoznak a cselédek, a béresek!

*

Tehén nem adja le a tejet, gyerek nem akar lefekvés előtt hancúrozni, sem lepihenni, sem mesét hallgatni, csak Máriával. Megszokta már ügyes kezét, kínáló szívét, fölcsendülő énekét, este, reggel. Most pedig nincs kivel bolondozni! Senki sem tud annyi szép mesét, mint Mária. Másként az álomnak sincsen íze és az ébredésnek sincsen boldogsága.

– Gyere vissza, Máriám! Adj ennem, innom. Szeress engem továbbra is! Hiszen én még gyerek vagyok! És nem tehetek róla, hogy az apám ilyen.

*

A gyerekekkel még lehet bírni valahogy, de a tehenekkel sehogy sem.

Hiába próbálja fejni a teheneket a gazda fia.

Fütyülnek azok a gazda fiára!

Nem adják le a tejet.

Mária kezére járnak, Mária csodatevő kezére!

Farkukkal dühösen csapkodnak. Kirúgják a sajtárt

az ügyefogyott gazda kezéből, hogy a fejősékkal együtt a foga is repül.

Hiába szól szép szóval! Hiába könyörög! Nem adják le a tejet.

*

A fakukac délelőtt tíz órakor érkezik a favágók közé.

– Mi van, mért nem húzták el tegnap óta ezt a fát – gondolja egy nagy tönkre.

Találkozik egy favágóval, ünneplőben van.

– Miféle ünnep van máma? – kérdi a fakukac.

– Nincs ünnep, sztrájk van – feleli a favágó.

– Maguk is sztrájkolnak?

– Más szerződést követelünk. Éves szerződést.

Rohan a fakukac jelenteni a bérlőnek a sztrájkot.

Az erdő áll.

A fűrészek nyugosznak.

Egyik szegény ember átmege a másikhoz látogatába.

A favágó megnézi, hogy mi újság az aratónál.

Az arató, hogy mi újság a kanászoknál.

Mind ünnepelnek.

Félnek és örülnek.

*

A fűrésztelep bérlője fel se mege. Tudja úgy is, hogy sztrájk van ott is.

Felkergeti tizenkétéves kisfiát, hogy nem tettek-e kárt a fűrészekben. A fiú visszajön, hogy minden nyugszik és áll.

A farakások között még ott van a munkások kabátja hétköznapiokról.

*

Egy hétig tart a sztrájk.

Ezelőtt egy évvel még azt se tudták legtöbben, mi az a sztrájk.

Most pedig tele van vele a völgy.

Ruzsa a nyálas hülyét fogadja fel kocsisnak.

Vele megtörténik az, hogy kukoricát ad a lovaknak enni és szénát a sertéseknek.

Fej szorgalmasan, éjjel-nappal fej.

De nem lehet soha tudni, hogy nem köp-e bele a tejes sajtárba viccből vagy hülyeségből.

Viszont neki fizethet a gazda annyit, amennyit akar.

Jó fiú ő.

Faluvégi hülye, kinek folyik a nyála.

Jó neki.

Krisztus szerint: boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa.

*

Az erdő nem mozdul, a sertések lesoványodnak, a sztrájkolók kimennek az érett gabonaföldekre és nevetve nézik, hogyan verik le a madarak a magot. Vagy bekukucskálnak a kapun és röhögve látják, hogy dolgoznak az urak.

Majd megszakadnak!

A bérlő kiszámíttatja a fakukaccal, hogy hány méter fát kellett volna levágni ez alatt az idő alatt a favágóknak. Tudja pontosan, filléreig, mennyi a kára.

*

Az állatok éhesek.

A disznók jajgatnak.

A csirkék csipognak.

A tehenek bőgnek.

Kisgyerek sír, a lány után.

A gabona hull és dől.

A cséplőgép éhesen várja a kalászt.

A molnár már a lisztet várja.

Gazdák a nyereséget, kocák az ételt.

Minden nap ezreket ér.

Cselekedni kell.

Alkudozások folynak az új bérek miatt.

Akire nagy szükség van, annak megadják, amit kér.

Gyuszi baltával jár a völgyben. Házról házra.

– Hallja, ne merjen dolgozni, csak ha valameny-

nyiünkkel megegyezik – mondja –, aki dolgozni megy, annak velem gyűlik meg a baja.

Így őrzi hatalmas Gyuszi baltával a szegényeket a kísértéstől.

*

A gazdagok is összejönnek. A szolgabíró elnököl.

Mit lehet tenni?

Alkudni kell.

– Nekik is van eszük, hogy akkor csinálnak sztrájkot, amikor szezon van.

*

Kénytelen Ruzsa tárgyalni Demeterrel, a kicsapott kanással, a többi cselédek bérééről.

Boris és Mária nem kapnak egy forint javítást, csak negyven krajcárt. Égből pottyant pénz ez is.

A kocsis egy forintot kap.

A sztrájk véget ér.

Az állatok jóllaknak.

A kemencében ég a tűz reggel hét órakor.

*

Jön megint az ősz.

A sok munkáskéz felszabadul.

A gazdák szemtelenebbek lesznek.

– Nem adhatok neked negyven krajcárt, Boris, és Máriának se, nyáron csak kényszerűségből adtam. Ha nem akartok szolgálni a régi bérért, mehettek.

Mária sír. Az égből pottyant pénznek vége. Annyi mindent akart venni érte. Új ingeket. Minden hónapban egyet. Ha férjhez megy, ne mondja az ura, hogy még ingeket se hozott magával a házasságba! Vége!

Szaladnak Demeterhez és Bertihez.

– Szamarak voltunk, ki kellett volna csinálni szerződésben, mint a favágók – mondja Demeter. És eszébe jut az, amit Pável mondott neki első este, amikor az istállóban aludt: – Ne higgy annak, amit a gazdagok ígérnek, csak annak adj hitelt, amit írásban adnak.

Milyen bölcseket beszélnek sokszor istállókban!

*

Egész télen át folyik a szomorú alku a bérek körül.
Visszafelé. Sírásokkal és fenyegetőzésekkel. Mindkét
részről.

– Máskor majd okosabbak leszünk mi is – mond-
ják a szegények.

Harc van a völgyben.

Még csak most kezdték.

Már arattak győzelmet és szenvedtek vereséget.

De harc van.

Osztályharc.

Szegény és gazdag között.

Íme: elérkezett a fűrgé kísértet a völgybe.

A vörös kakasnál is fűrgébb:

a forradalom kísértete.

Nemsokára megmássza a legmagasabb hegyormo-
kat is.

Először a kicsi kenyérért harcolnak.

Azután nagyobb kenyérért.

Mi lesz ennek a vége?

Lázadás?

Nem!

Forradalom!

Az összes faluk és összes városok és összes síkságok
és hegyek lázadását forradalomnak hívják.